

**İBN HİŞÂM en-NAHVÎ (ö. 761/1360)'nin ŞERHU
KAṬRÎ'N-NEDÂ ve BELLÎ'S-SADÂ ADLI ESERİNDE
HADÎS-İ ŞERÎF ve ŞİİR İSTİŞHÂDLARI**

Müslüm ACIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA

2022

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İBN HİŞÂM en-NAHVÎ (ö. 761/1360)'nin ŞERHU KATRÎ'N-NEDÂ ve BELLÎ'S-SADÂ
ADLI ESERİNDE HADÎS-İ ŞERÎF ve ŞİİR İSTİŞÂDLARI**

(Hadîs-ı Sherif And Poetry Istishads In Ibn Hişâm al-Nahvî's (d. 761/1360) Work Titled
Katrü'n-Nedâ ve Bellü's-Sada)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Müslüm ACIOĞLU

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA

Bayburt
Aralık, 2022

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA danışmanlığında 182108045 numaralı Müslüm ACIOĞLU tarafından hazırlanan “İbn Hişâm En-Nahvî (ö. 761/1360)’nin Şerhu Kıtrî’n-Nedâ ve Bellî’s-Sadâ Adlı Eserinde Hadîs-i Şerîf ve Şiir İstişhâdları” adlı bu çalışma 06. 12. 2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Murat SULA

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA (Danış.)

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Rumeysa BAKIRDAYI

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

.../.../...

Doç. Dr. Murat KUL
Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360)’nin Şerhu Kaṭri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ Adlı Eserinde Hadîs-i Şerîf ve Şiir İstişâdları” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

... / ... / ...

Müslüm ACIOĞLU

TEŞEKKÜR

Konunun belirlenmesi, çalışmanın hazırlanması ve yürütülmesi aşamalarında yol göstererek tecrübesinden istifâde ettiğim, üzerimde çok emeği olan görüş ve önerileriyle önemli katkılar sunarak çalışmanın son şeklini almasında ve tamamlanmasında benden yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA'ya şükranlarımı arz ederim. Ayrıca her zaman bana destek olan kıymetli eşime de çok teşekkür ederim.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN HİŞÂM en-NAHVÎ (ö. 761/1360)'nin ŞERHU KATRÎ'N-NEDÂ ve BELLÎ'S-SADÂ ADLI ESERİNDE HADÎS-İ ŞERÎF ve ŞİİR İSTİŞÂDLARI

Müslüm ACIOĞLU

Aralık 2022, 144 sayfa

Dil bir iletişim aracıdır. İnsanoğlu dil aracılığıyla diğer insanlarla iletişime geçer, iletişim kurar. Dillerin nasıl oluştuğu ile ilgili sorunun yanıtı pek kolay değildir. Dillerin temelinin tarihin çok eski dönemlerinde atıldığı belirtilmektedir. Her toplumda karşılaşılan değişimler, gelişmeler yeni karşılaşılan ihtiyâçlardan hareketle üretilen lâfızlar, doğal olarak o toplumun konuştuğu dil yapısını denetleyecek bazı kâide ve kuralları ortaya çıkarmıştır. Arapçanın hem dîn dili hem de konuşma dili olması belli başlı bazı kuralların ve kâidelerin tespit edilmesi ve belirlenmesini gerektirmiştir. İslâm dîni fetihlerle farklı kültürlerle sâhip, farklı dilleri konuşan toplulukların olduğu coğrafyalara yayılmıştır. O coğrafyalarda yaşayan İslâm'ı kabul etmiş insanların Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i şerîfleri doğru anlayıp, yorumlayabilmeleri, tespit edilen kural ve kâidelerin önemini biraz daha artırmıştır. Arapçada bu kâide ve kuralların toplandığı ilimlerin adı Sarf ve Nahiv olarak belirlenmiştir. Bu konuda dilbilimciler tarafından çok zengin eserler kaleme alınmıştır. Bu faydalı ve zengin eserlerden birisi de İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) tarafından kaleme alınan ve Arap dilbilgisinde muhtasar ve faydalı eserler içerisinde en faydalı olarak görülen “*Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ*” adlı eserdir. Eser, kendi alanında Arap gramerinin temel konularını farklı istişhâd (özellikle âyet, hadîs, şiir) örnekleriyle delillendirip, alanında uzman âlimlerin görüşlerini objektif bir bakışla açıklayıp, sonunda da kendi tercihini ifade etmesiyle üstün bir dereceye ulaşmıştır. Müellifimiz, adı geçen eserinde istişhâd konusunda ilk sırayı âyetlere vererek bu konuda zengin bir alan ortaya koymuştur. Daha sonra şiir, hadîs ve atasözlerini örnek olarak kullanmıştır. Biz de çalışmamızın ilk bölümünde Arap dilinin gelişim ve özelliklerini, eserin müellifini, eserle ilgili içerik bilgisini, Arap dilinde istişhâd kavramını açıkladık. İkinci bölümde müellifin “*Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Belli's-Sadâ*” eserinde istişhâd ettiği hadîs-i şerîf ve konuları, üçüncü bölümde ise müellifin şiir istişhâdları ve konularını müellifin tertîb ve düzenine uyarak ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Arapça, şiir, nahiv, sarf, istişhâd, İbn Hişâm.

ABSTRACT

HADÎS-I SHERIF AND POETRY ISTISHADS IN IBN HÎŞÂM an-NAHVÎ's (d. 761/1360) WORK TITLED KATİRÜ'N-NEDÂ ve BELLÜ'S-SADA

Müslüm ACIOĞLU

December 2022, 144 pages

Language is a communication tool. Human beings communicate and communicate with other people through language. The answer to the question about how languages came to be is not easy. It is stated that the foundations of languages were laid in very ancient times of history. The words produced by the changes, developments and new needs encountered in every society naturally revealed some rules and rules that would control the language structure spoken by that society. The fact that Arabic is both a religious language and a spoken language necessitated the determination and determination of certain rules and principles. The religion of Islam spread to geographies where there were communities with different cultures and speaking different languages. The fact that the people who accepted Islam living in those geographies could understand and interpret the Qur'an and hadiths correctly increased the importance of the determined rules and principles. The names of the sciences in which these rules and rules were collected in Arabic were determined as Sarf and Nahiv. Very rich works have been written by linguists on this subject. One of these useful and rich works is "Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ" written by Ibn Hisham al-Ensari (d. 761/1360) and seen as the most useful among the concise and useful works in Arabic grammar. is a work. The work has reached a superior level by proving the basic subjects of Arabic grammar in its field with different istishhad (especially verse, hadith, poetry) examples, explaining the opinions of scholars who are experts in their field with an objective view, and finally expressing its own preference. In his mentioned work, our author has revealed a rich field in this subject by giving the first place to the verses about istişhâd. Later, he used poetry, hadith and proverbs as examples. In the first part of our study, we explained the development and features of the Arabic language, the author of the work, the content information about the work, and the concept of istişhâd in the Arabic language. In the second part, we tried to deal with the hadith-i sherîf and the subjects that the author has quoted in his work "Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Belli's-Sadâ", and in the third section, we tried to deal with the author's poetry istişhâds and subjects in accordance with the author's composition and order.

Keywords: Arabic, nahiv, poetry, sarf, istishad, Ibn Hisham.

KISALTMALAR

B	: Bin
ÇEV	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H	: Hicrî
H.Ö.	: Hicretten önce
M.	: Mîlâdî
HZ	: Hazreti
MAT	: Matbaa
NŞR	: Neşir
Ö	: Ölümü
R.A	: Radıyellâhu ‘anhu
S.	: Sayfa
SY.	: Sayı
S.A.V	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
THK	: Tahkîk
TRC	: Tercüme eden
Y.Y.	: Yayınlandığı yıl

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI	i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu	1
II. Araştırmanın Amacı.....	1
III. Araştırmanın Önemi.....	1
IV. Araştırmanın Metodu	2
V. Araştırmanın Kaynakları.....	2
VI. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ, İBN HİŞÂM'IN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ VE ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD KAVRAMI

1.1. Arap Dili	4
1.2. Arap Gramerinin Doğuşu Ve Gelişimi	4
1.3. İbn Hişâm'ın Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri	6
1.3.1. Hayatı.....	6
1.3.2. İlmî Şahsiyeti	7
1.3.3. Eserleri	8
1.3.3.1. Eserleri	8
1.3.4. İbn Hişâm el-Ensârî'nin Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ Eseri	11
1.4. Arap Dilinde İstişhâd Kavramı	12
1.4.1. İstişhâd.....	12
1.4.2. Terim Olarak İstişhâd	12
1.4.3. İstişhâdın Kaynakları	13
1.4.3.1. Kur'ân-ı Kerîm	13
1.4.3.2. Şiir	14
1.4.3.3. Hadîs-i Şerîf.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

**ŞERHU KATRİ’N-NEDÂ ve BELLÜ’S-SADÂ’DA İSTİŞHÂD EDİLEN HADÎS-İ
ŞERİFLER VE KONULARI**

2.1. Fiil ve Kısımları.....	18
2.1.1. Mâzî Fiilin ‘Alâmeti ve Hükümleri	18
2.1.2. Emir Fiili ve ‘Alâmetleri	19
2.2. Ta‘rîf Edâtı (Harf-i Ta‘rîf).....	21
2.2.1. Ta‘rîf Edâtındaki Lâm Harfinin Mîm Harfine Kalb Edilmesi.....	23
2.3. Mübtedânın Nekra Geldiği Yerler	23
2.3.1. Haberin Cümle Olduğu Zaman Râbıtaya İhtiyaç Duymadığı Yerler	24
2.4. كان ‘nin Müzâri‘ Meczûm Kalıbında Geldiğinde Son Harfinin Hazfedilmesi.....	24
2.4.1. كان Nâkıs Fiilinin İsmiyle Beraber Hazfedilmesi.....	26
2.5. Fâ‘ille Alâkalı Muhtelif Haller	28
2.5.1. Fâ‘ilin Âmiline Cemî‘ ve Tesniye Alâmeti Bitişmez	28
2.6. Tenâzu‘	29
2.6.1. Üç ve Daha Fazla Âmilin Birden Fazla Ma‘mûlde Çekişmesi.....	30
2.7. Temyîz Ve Nev‘ileri	31
2.8. Müstesnâ	32
2.8.1. (لا)’nın Dışındaki Edâtlarla Yapılan İstisnâ	32
2.9. Şibih Fiiler (Fiile Benzeyenler)	33
2.9.1. İsim-Fiiller	33
2.9.2. Masdar	34
2.10. Te’kîd.....	35
2.11. Atıf Ve Atıf Harfleri	36
2.12. Gayr-i Munsarif	36
2.13. Fiil-i Ta‘accub	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**ŞERHU KATRİ’N-NEDÂ ve BELLİ’S SADÂ’DA İSTİŞHÂD EDİLEN ŞİİRLER VE
KONULARI**

3.1. İsimlerde Mebnîlik Ve Mu‘reblik.....	38
3.1.1. Kesr Üzere Mebnî Olan İsimler.....	38
3.2. Fiilin Kısımları ve Hükümleri	41
3.3. Harf Olup Olmadıkları İhtilâflı Olan Kelimeler	43
3.4. İsimlerden Gayr-ı Münsarif Olanların Hükümü	44
3.5. Fiil-i Müzâriyi Nasb Eden Edâtlar	44

3.5.1. Fiil-i Müzârîyi Nasb Eden اُنْ Edâtından Önce عَلِمَ ve Türevlerinin Gelmesi	46
3.5.2. اُنْ Edâtının Câiz Olarak Gizli Geldiği Yerler.....	46
3.5.3. Kendisinden Sonra اُنْ Edâtının Vâcib Olarak Gizli Geldiği Yerler.....	47
3.6. Fiil-İ Müzârîyi Cezm Eden Edâtlar	51
3.6.1. Bir Fiil-i Müzârîyi Cezm Eden Edâtlar	51
3.6.2. İki Fiil-i Müzârîyi Cezm Eden Edâtlar	53
3.7. İsm-i Mevsûl.....	55
3.7.1. İsm-i Mevsûllere Dönen Zamîrlerin Hazfedilmiş Olması	57
3.8. Ta‘rîf Edâtı (Harf-i Ta‘rîf).....	59
3.8.1. Elif-Lâm Takısı (Harf-i Ta‘rîf)nın كُ Anlamında Gelmesi	59
3.8.2. “Zü’l-Edât”ın (Harf-i ta‘rîf) Lâm Harfinin Mim Harfine Dönüşmesi.....	60
3.9. Mübtedâ ve Haber.....	60
3.9.1. Mübtedânın Habere İhtiyaç Duymaması.....	60
3.10. Nevâsıh (Mübtedâ ve Haberin Amelini Bozanlar)	62
3.10.1. Mübtedâ ve Haberi Nesh Edenlerden كَانَ ve Benzerleri	63
3.10.2. Nâkıs Fiillerin Haberlerinin İsimden Önce Gelmesinin Câiz Olması	64
3.10.3. صَار Anlamında Gelen Nâkıs Fiiller.....	65
3.10.4. كَانَ ve Benzerlerinin Habere İhtiyaç Duymadan Kullanımı.....	66
3.10.5. كَانَ Fiilinin Hazfedildiği Yerler	67
3.11. ما، لا، لات Ye Benzeyen Nefîy Edâtları	69
3.12. Fiile Benzeyen Harfler: اِنَّ Ve Benzerleri	71
3.12.1. اِنَّ ve Benzerlerinin Anlamları.....	71
3.12.2. Fiile Benzeyen Harflerin Amel Etmemesi	72
3.12.3. Muhaffef Gelen اِنَّ ve Benzerlerinin Amel Etme Şartları	74
3.12.4. Fiile Benzeyen Harflerin Haberlerinin Tavassutu ve Takdîmi	79
3.12.5. İbtidâ İçin Olan Lâm-ı Fârikâ’nın اِنَّ’nin Haberine veya İsmine Gelmesi	80
3.13. Cinsini Nefyeden Lâ’nın Hükümü ve Onun اِنَّ Gibi Amel Etmesi.....	81
3.14. Zanne ظَنَّ ve Onun Gibi Amel Edenler.....	85
3.14.1. Zanne ظَنَّ ve Benzerlerinde İlğâ ve Ta‘lîk	87
3.15. Fâil Bâbı.....	89
3.15.1. Fâilin Âmilinden Te’hîr Edilmesi (Sonra gelmesi)	89
3.15.2. Nâib-i Fâil (Sözde Özne).....	90
3.15.3. Mef‘ûl Olmadığında Nâib-i Fâilin Zarf, Masdar veya Câr-Mecrûr Olması.....	91
3.15.4. Nâib-i Fâil Bâbında Fiilin Durumu.....	92

3.16. İştigâl	93
3.17. Tenâzu‘	94
3.18. Mef‘ûller	95
3.18.1. Mef‘ûlün Bih.....	95
3.18.1.1. Münâdâ.....	96
3.18.1.2. Müttekellim “Yâ”sına Muzâf Olan Münâdânın Hükümü	97
3.18.1.3. Müttekellim “Yâ”sına Muzâf Olan Muzâf Münâdâ’nın Hükümü	98
3.18.1.4. Münâdâyâ Tâbi Olan Kelimelerin Hükümleri	99
3.18.1.5. Terhîm (Kelimenin Sonundan Harf Düşürme)	101
3.18.1.6. İstiğâse.....	102
3.18.1.7. Nüdbe.....	105
3.18.2. Mef‘ûlün Mutlak	106
3.18.3. Mef‘ûlün Leh	107
3.18.4. Mef‘ûlün Me‘ah “و”ından Sonra Gelen İsm-in Durumları	108
3.19. Hâl (Durum Zarfı).....	109
3.20. Temyîz	110
3.21. İstisnâ.....	112
3.22. Mecnûrât.....	113
3.23. Fiil Gibi Amel Eden İsimler	115
3.24. Masdar	116
3.24.1. Âmil Olan Masdarın Kısımları	119
3.25. İsm-i Fâil.....	121
3.26. Mübâlağalı İsm-i Fâil	123
3.27. İsm-i Tafdîl	124
3.28. Sıfat.....	126
3.29. Te’kîd.....	127
3.30. Atıf.....	130
3.30.1. Bedel ile Atf-ı Beyân Arasındaki Fark	130
3.31. Gayr-ı Munsarîf	131
3.32. Ta‘accub	135
3.33. Vakf	136
SONUÇ	139
KAYNAKÇA.....	142
ÖZ GEÇMİŞ	144

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusu İbn Hişâm'ın *Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ* adlı eserinin içerdiği hadîs-i şerîf ve şiir şevâhidlerini incelemektir. Bu çalışmada Arap dili gramerinin kuralllarının tespiti açısından istişhâd metodunun nasıl kullanıldığını İbn Hişâm'ın eserine almış olduğu gerek hadîs-i şerîfler gerekse şiirler incelenerek ortaya konulmaya çalışılmış olup adı geçen eserden istifade edilmiştir.

II. Araştırmanın Amacı

İbn Hişâm'ın *Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ* eserinde Arapça dil bilgisi kurallarının açıklanması için referansı Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve şiir olmuştur. Tez çalışmamızda eserde geçen şevâhid hadîslerin kaynakları tesit edilip hangi eserlerde geçtiğine dâir bir tahrîc yapılması amaçlanmıştır. İbn Hişâm'ın *Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ* eserinde referans olarak kullandığı şiirlerin konu ile alakaları, şiirlerin şâirleri, şiir bahirleri, şiirlerde geçen farklı kelimelerin anlamları ve farklı i'rab vecihlerinin açıklanması ile okuyucuya bu konuda bir farkındalık kazandırma amaçlanmıştır. Bu anlamada şâhit olarak getirilen şiir, okuyucuya sadece bir kelimelik veya bir deyimlik fayda vermekle kalmayıp, asırlarca oluşmuş Arap tecrübesini ve zengin düşünüş tarzınınıda göstermeyi hedeflemiştir.

III. Araştırmanın Önemi

“İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360)'nin Şerhu Katri'n-Nedâ Ve Belli's-Sadâ Adlı Eserinde Hadîs-i Şerîf ve Şiir İstişhâdları” adlı bu tez çalışmada Arap dili ve kuralları açısından çok önemli olan hadîs-i şerîf ve şiirlerle istişhâd konusu ele alınmıştır. Adı geçen eserin ülkemizde hem klasik tarzda eğitim veren medreselerde hemde Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Merkezlerinde nahîv alanında en çok başvруlan kitap olmasına binâen bu mevzuda ciddi bir çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple adı geçen eserde bulunan şevâhid örneklerinin derli toplu bir şekilde biraraya toplanması, tasnif edilmesi, hadîs-i şerîflerin kaynaklarıyla beraber verilmesi okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Aynı şekilde Arap dili açısından çok önemli bir yere sahip olan Arap şiirinin gerek nahîv gerekse sarf kurallarının değerlendirilmesinde ne kadar önemli olduğu bu çalışmada ortaya koyulmuştur.

IV. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada değişik metotlardan yararlanılmıştır. Şevâhid hadîs-i şerîfler bölümünde en başta nahîv konuları ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, tasnif edilmiş daha sonrasında konuyla alakalı şahit olarak hadîs-i şerîf getirilmiştir. Şiir şevâhidleri bölümünde de aynı metod uygulanmıştır. Her iki alanda da tümevarım metodundan yararlanılmıştır. Elde edilen bilgiler harmanlanmış ve seçilen bilgiler teze işlenmiştir. Burada analiz ve sentez yöntemlerinden yararlanılmıştır. Böylelikle gramer kurallarının farklı yönleri izah edilmiş ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

V. Araştırmanın Kaynakları

Bu tez çalışmasında sahih hadîslerden ana kaynaklar olarak yararlanılmıştır. İbn Hişâm'ın *Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ* adlı esrinden faydalanılmıştır. Bunlara ilave olarak klasik eserlerden İbn Hişâm'ın *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb* ile İbn Haldûn (ö. 808/1406)'un *Mukaddime* adlı esrinden istifade edilmiştir. Şâirlerin tespit edilmesinde Enbârî (ö. 328/940)'nin *Nüzhetü'l-Elabbâ fî tabakâti'l Üdebâ* adlı eserinde istifade edilmiştir. Aynı şekilde İmru'u'l-Kays, Ferazdak ve en-Nâbiğa gibi önemli şâirlerin şiir dîvanlarından faydalanılmıştır. Kelime, kavram ve terimlerle ilgili açıklamalarda, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Yeri geldiğinde ise doktora ve yüksek lisans tezlerinden istifade edilmiş, buna ilaveten makalelerden ve dergi yayınlarından faydalanılmıştır.

VI. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Bu araştırmada, *Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ* adlı eser perspektifinde hadîs-i şerîf ve şiir şevâhidleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Hişâm'ın Arapça dil bilgisi kurallarının açıklanması için referansı Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve şiir olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de ilgili konuyla alakalı âyet varsa onu aktardıktan sonra hadîs-i şerîflerden ilgili kâide veya terimle alakalı istişhâd getirir. Ancak İbn Hişâm şevâhid hadîslerin kaynağını vermemiştir. Hadîs-i şerîflerin sıhât dereceleri ile ilgili bilgide verilmediği görülmektedir. Tez çalışmamızda eserde geçen şevâhid hadîslerin kaynaklarını tesit edip hangi eserlerde geçtiğine dâir bir tahrîc yapmaya çalıştık. Netice itibariyle İbn Hişâm'ın şevâhid olarak kullandığı hadîslerin mü'teber kaynaklarda geçtiği görülmüştür. İbn Hişâm'ın hadîs-i şerîflerin kaynaklarını vermemesi onun hadîs alanına olan hâkimiyetini de göstermektedir aksi

takdirde ilmiyle temâyüz etmiş olan birinin kaynağı bilinmeyen hadîsleri sadece ilgili kuralı barındırıyor diye eserine alması düşünülemez. İbn Hişâm ilgili nehîv kuralının açıklamasını Kur'an-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerin yanısıra şiirden de istişhâdda bulunarak delillendirmeye çalışmıştır. Referans olarak Arap şiirine müracâat etmiştir. Bu şiirlerden ise medenî hayattan uzak olan bedevî halkın arasında tedâvülde olan şiirleri tercîh etmiştir. Tesbît edilen şiirler, ilgili konunun açıklanmasında kullanılır. Buna “şiir ile istişhâd”, söz konusu şiirlere de “şevâhid şiirler” denilmektedir. Şevâhid olarak getirilen şiirlere bakıldığında, bu şiirlerin konu ile alakalarının sadece bir kelime veya bir deyim ile alakalı olduğu görülmektedir. Şâhit olarak getirilen şiir, okuyucuya sadece bir kelimelik veya bir deyimlik fayda vermekle kalmayıp, asırlarca oluşmuş Arap tecrübesini ve zengin düşünüş tarzını da göstermektedir. İbn Hişâm beyitlerde geçen bilinmeyen kelimelerin anlamlarını, detaylı i‘rab tahlillerini verdikten sonra şiirde geçen istişhâdı detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yaptığımız çalışmada İbn Hişâm’ın hemen hemen her çeşit istişhâd metnini yeterince kullandığını görmekteyiz

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ, İBN HİŞÂM'IN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ VE ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD KAVRAMI

1.1. Arap Dili

Arap dili, oldukça etkileyici ve zengin bir dildir. Araplar, Arabistan'ın farklı ve sınırlı coğrafyası içinde dillerini geliştirme çabası içinde olmuşlardır. Arap dilinin geniş ve fasîh oluşu, bir cisme veya eşyaya birçok isim ve vasıf vermelerinden kaynaklanmaktadır. Birçok Arap lehçesinin birbirine karışmasından birçok eş anlamlı kelime ortaya çıkmıştır.¹ Dönemin bir nevi kültür ve edebiyat fuarı sayılan panayırlar da dilin zenginleşmesi ve lehçelerin kaynaşmasına yardımcı olmuştur.² Arapçanın çekimli bir dil olması, dildeki türemişlilik, mecâz, i'râb, hareketlerle güzel ifâde, vucûh ve nezâir, îcâz, itnâb vb. husûslar, Arapçanın özellikleri arasında zikredilebilir.³ Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerle bu dil, kalıcılık, canlılık ve süreklilik kazanmıştır. Arapçanın sahip olduğu uyum, kelime yapısı, fiil çekimi ve telâffuzundaki kurallar bakımından hiçbir dil onunla mukâyese edilemez. Arap dilinin değişik özelliklerini incelemeyi konu edinen Tecvîd, Nahiv, Sarf ve Belâgat gibi disiplinler, Arapçayı korumak için geliştirilen bazı teknik ilim dallarıdır. Bunlar daha çok, Kur'ân-ı Kerîm'i korumak maksadıyla geliştirilmiştir. Bu konuda kaleme alınmış ilk eser, Sîbeveyhî (ö. 180/796)'nin Nahiv ilmine dâir yazmış olduğu “*el-Kitâb*” adlı eseridir. Söz konusu eser Nahiv, Sarf, Tecvîd ve Belâgat ilimlerinin kural ve kâidelerini ihtivâ etmektedir.⁴

1.2. Arap Gramerinin Doğuşu Ve Gelişimi

İslâmiyet'ten sonra Arap edebiyatında dilbilimi, çok erken bir devrede çeşitli şubeleriyle başlamış ve hızla gelişmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in her türlü bozulma tehlikesine karşı korunabilmesi, doğru anlaşılması ve yorumlanması klasik Arapça'nın gramerinin tesbîtinin, lügat hazînesinin derlenmesini, yapısını, hatta üslûb araştırmalarını gerektirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in yazılması, kitap haline getirilmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'de yazının ıslâhı çalışmaları Arap gramerine ait ilk çalışmalar olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu alanda

¹ Mahmud Esad, *İslam Tarihi*, trc. Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, (İstanbul: Ma'rifet Yayınları, 1983), 150-152; Mehmet Hadin Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettigi Âyetler* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 3-4.

² Süleyman Tülücü, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebî Kişiliği*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982), 25.

³ Esad, *İslam Tarihi*, 150-152; Tülücü, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebî Kişiliği*, 25.

⁴ Mustafa Kırkız, “Dilbilim Tekniği Açısından Arapça'nın Korunmaya Alınışı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1. (2010):15; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettigi Âyetler*, 3-4.

yapılan ilk ve en önemli çalışma Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından yapılan Kur'ân'da kelime sonlarının harekelenmesi (yani harf şeklinde müstakil karşılıkları bulunmayan kısa seslilerle bilhassa kelime sonundaki çekim eklerinin ayrı işaretlerle gösterilmesi) çalışması gramerle sıkı sıkıya bağlı önemli bir çalışma olmuştur.⁵ Netice itibariyle Arap dil çalışmaları, Kur'ân-ı Kerîm'in bir araya getirilip kitap haline getirilmesiyle başlamış ve Kur'ân'ın doğru okunması ve doğru anlaşılması için yapılan çalışmalara bağlı olarak gelişmiştir.⁶

Arap gramerinin gelişmesinin başlıca nedenlerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

- a) Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadîslerin yazıya geçirilmesi,
- b) Âyet ve hadîslerde geçen garip kelimelerin Peygamberimiz (s.a.v) tarafından ne mânâ ifâde ettiklerinin açıklanması,
- c) Peygamberimiz (s.a.v) in vefâtından sonra bazı sahâbelerin Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadîs-i şerîfleri daha iyi anlamak için Arap şiirine başvurmaları ve İbn Abbâs (ö. 68/687-688) gibi bazı müfessir sahâbelerin Kur'ân ve hadîslerdeki garîb kelimeleri açıklayıcı çalışmalara yönelmesi,
- d) Ebu'l-Esved tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in harekelenmesi,⁷
- e) Nasr b. 'Âsım (ö. 89/708) veya Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708) tarafından harflerin noktalanması⁸,
- f) Ebu'l-Esved tarafından ilk gramer çalışmalarının başlatılması.

Bu çalışmalar, hızlı bir şekilde gelişmiş hicrî 1. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın başlarında dilbilimsel bir mâhiyet kazanmıştır.⁹

Arap gramerinin gelişmesinde dîn dilinin Arapça olması gramer çalışmalarını hızlandırmış ve gramer konusunda birçok farklı görüşün ortaya çıkmasına vesîle olmuştur. Arap gramerinin gelişmesine katkı sunan bu farklı görüşler zamanla gramer alanında farklı ekolleri ortaya çıkarmıştır. Basra ve Kûfe, bu ekolleri temsîl eden iki ana akım hâlini almıştır.¹⁰

⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/322.

⁶ Nihad M. Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/282; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettiği Âyetler*, 5.

⁷ Abdurrahman Ebu'l-Berekât, b. Ebî Vefâ el-Enbârî, *Nuzhetü'l-Elibbâ fî tabakâtî'l-Udebâ*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1967), 9; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettiği Âyetler*, 6.

⁸ Şevkî Dayf, *Medarisu'n-Nahviyye*, (Kahire: Dâru'l Meârif, 1992), 11; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettiği Âyetler*, 6.

⁹ Selâmî Bakırcı-Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Târihi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001), 4; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettiği Âyetler*, 6.

¹⁰ Çetin, "Arap", 3/282

Arap gramerinin kuruluşu ve lügat çalışmaları, klasik edebiyat ve dil malzemesinin derlenmesi gayretleriyle beraber hicrî 1. yüzyılın başlarında kurulan iki yeni şehirde, önce Basra'da sonra onunla birlikte Kûfe'de gerçekleşti. Bu iki muhîtte yapılan dil ve edebiyat çalışmaları, meseleleri kendilerine mahsûs bir görüşle ele alış ve inceleyiş tarzları, farklı prensipleri, münâkaşaları, ihtilâfları olan iki gramer mektebinin doğmasını neticelendirdi. Bu çalışmaları sırasında hicrî 2. yüzyıl sonlarında ayrı bir grup teşkîl eden Kûfeliler ile Basralılar harâretli bir çekişme ve yarışma içerisine girmişlerdi. Her iki mektebin çalışmaları da kıyâsa ve semâ'a (dinlemeye, ağızdan derlemeye) dayanıyordu. Fakat Basra mektebi mensûpları, seyrek rastladıkları şâzz veya nâdir şekilleri değil çok ve sık rastlananları kıyâsa esas alarak kâidelere gidiyorlardı. Ayrıca titizlikle seçtikleri fasîh bedevîlerden dil ve edebiyat malzemesi derliyorlardı. Kûfeliler ise semâ'ın kaynağını seçmekte aynı titizliği göstermedikleri gibi şâzz ve nâdir de olsa duydukları her şekli kıyâslarına dayanak yapıyorlardı. Netîce olarak her ekol, gramer konularını kendilerine hâs bir uslûbla ele almış ve incelemiştir.¹¹

1.3. İbn Hişâm'ın Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

1.3.1. Hayatı

Tam adı Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî'dir. 708/1309'da Kâhire'de doğmuş, 761/1360'da Kâhire'de vefât etmiştir. Sûfiyye mezarlığına defnedildiğine dair rivâyetler vardır. Soyu Medine'deki iki büyük kabîleden biri olan Hazrec'e dayandığı için Ensârî nisbesiyle bilinir.¹² Aslen Mısırlı olan İbn Hişâm, orada doğmuş ve büyümüştür. Bu sebeple el- Mısırî nisbesiyle ayrıca nahiv alanında otoritesini ispatladığı içinde en-Nehvî nisbesiyle anılmaktadır. İbn Hişâm'ın doğduğu ay, yer ve yıl konusunda bütün kaynaklar neredeyse ittifak etmiştir.

Birçok ilimde derin bilgiye sahip olup özellikle Arapçada çok önemli bir konumda olan İbn Hişâm, birçok ilim dalında meşhur olmuştur. O aynı zamanda dindar, mütevazı, ince kalpli ve iyiliksever biriydi. Güçlü bir hafıza ve konuşma kabiliyetine sahip bir âlimdi. İbn Hişâm, salih, müttaki ve şüpheli şeylerden kaçınan bir âlim idi. es-Suyûtî (ö.911/1505), Tantâvî (ö.1277/1861) ve İbn Hacer (ö.852/1449) onu kendinden sonraki âlimlerin ulaşmak için çabalayıp da ulaşamadığı ve Arapçada kendi ders arkadaşlarını ve hatta hocalarını bile geçmiş bir âlim olarak nitelendirirler. Hatta onun hayatını konu edinen bütün tabakât ve

¹¹ Yıldız, "Arap", 3/322.

¹² Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,1999), 20: 74; Tûkal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettığı Âyetler*, 12.

terâcim eserlerinin müellifleri onun güzel ahlaklı, mütevazı ve dindar olduğunu söyler ve ondan övgüyle bahsederler.¹³

1.3.2. İlmî Şahsiyeti

İbn Hişâm, dönemin önemli âlimlerinden olan İbnu's-Serrâc (ö. 316/929), Abdullâtîf b. Murahhal (ö. 699/1300) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi hocalardan ders almıştır. Arap gramerine dâir temel bilgileri sürekli yanında bulunduğu hocası olan Abdullâtîf b. Murahhal'den almıştır. Ayrıca Şâfi'î 'ulemâsından fakîh ve muhaddis olan Tâcû't-Tebrîzî (ö. 746/1345)'den de dersler almıştır. Tâcû'd-dîn el-Fakîhânî (ö. 734/1334)'den “*Şerhu'l-İşâre*” adlı eserini okumuştur. İbn Hişâm, aynı zamanda kırâat dersleri almış ve bu alanda ders okutabilecek dereceye gelmiştir. Şâfi'î fıkıhında derinleşmiştir. Mısır'daki el-Kubbetü'l-Mansûriyye medresesinde bir müddet Tefsîr derslerine girmiştir. İbn Hişâm nahiv, fıkıh, tefsir ve hadis gibi birçok ilimde söz sahibi idi. Özellikle nahiv ve dil alanında önemli bir seviyeye ulaşmıştır.¹⁴ Şâfiî mezhebine mensup olan müellifin vefatına beş yıl kala Hanbelî mezhebine geçtiği rivayet edilmektedir. Önceleri Hanefî iken sonra Hanbelî olmuştur diyen tarihçiler de vardır. Vefâtına yakın fıkıhta Hanbelî mezhebine intisâb etmiş Mısır'da Hanbelî mezhebine yönelik dersler veren el-Medresetü'l-Hanbeliyye'yede müderrris olarak görev yapmıştır. İbn Hişâm, Arap gramerinin inceliklerine vâkıf olmuş bu alanda kendisinden önceki çalışmaları inceleyip eğitim ve öğretimini bu yönde geliştirmeye çalışmıştır. Arap dili ve edebiyatı yanında Fıkıh ve Tefsîr gibi dinî ilimlerde de söz sahibi olmuştur.¹⁵

İbn Hişâm sıradan bir nahiv âlimi değildir. O, araştıran, inceleyen, çözüm getiren ve söylediklerini de delillendiren bir nahivcidir. Onu gören, onun yanında ders okuyan ve onu işiten herkes onu methetmekte ve hoşnutluğunu aktarmaktadır. Bir kişi çok eser yazarsa çok hata etmesi kaçınılmazdır. Çünkü bunları dikkatli bir şekilde tashîh etmesi uzun bir zaman alacaktır. Ancak İbn Hişâm hem çok eser yazmış hem de az hata yapmıştır.

İbn Hişâm, eserlerinde genellikle Arap gramerinde otorite olan 'ulemânın görüşlerine yer vermiş, bu görüşler arasında tercîh yapmış, bazı yerlerde kendi görüşlerini de aktarmıştır. İbn Hişâm, istişhâd metodu olarak ilk sıraya Kur'ân'ı, ikinci sıraya şiiri, üçüncü sıraya da hadîsi koymuştur.¹⁶

¹³ Muhammed Hayruddîn ez- Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrût: Dâru'l- İlmi li'l-melâyîn, 2002), 4/147-148.

¹⁴ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime* (Dimeşk: Dâru'l- Belh, 2004), 2/370.

¹⁵ Özbeklikçi, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/74; Tûkal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettîği Âyetler*, 12.

¹⁶ Özbeklikçi, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/75.

1.3.3. Eserleri

İbn Hişâm el-Ensârî'nin basılmış, basılmamış, yazma birçok eseri bulunmaktadır.¹⁷

1.3.3.1. Eserleri

1- *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*. İbn Hişâm, bu eseriyle ün kazanmıştır. İ'râb konusunu sekiz bölümde incelemiştir.¹⁸

2- *el-İ'râb 'an kavâ'idî'l-i'râb. Muğni'l-lebîb*'in muhtasarı olup Arapça'da cümle, cümlelerin kısımları, cümlelerin hükümleri ve yaygın i'râb hatalarına dair dört bölümden oluşan bir eserdir.¹⁹

3- *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyyet-i İbn Mâlik*. İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in *Elfîyye*'si esas alınarak şerh mâhiyetinde yazılmış eseridir.²⁰

4- *Şüzûrû'z-zeheb fî ma'rifet-i kelâmi'l-'Arab*. Tam adı *Şüzûrû'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*'dir.²¹

5- *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Muhammed Seyyid Kîlânî, Abdülmüte'âl es-Sa'îdî Abdülganî ed-Dakr ve Hannâ el-Fâhûrî tarafından tahkîk ve şerhedilerek yayımlanmış eseridir.²²

6- *Katrû'n-nedâ ve bellû's-sadâ*. Vecîz ve kapsamlı bir gramer kitabı olan eser başta müellifi olmak üzere Abdullâh el-Fakîhî, Ali eş-Şicâ'î gibi âlimler tarafından şerhedilmiş ve bu şerhler üzerine çok sayıda hâşiye kaleme alınmıştır.²³

7- *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. İlk defa Bulak'ta basılan eser, A. Gaguyer tarafından Fransızca'ya çevrilerek Arapça metniyle beraber neşredilmiş, daha sonra Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Muhammed ez-Zeynî ve Muhammed Abdülmün'im Hafâcî tarafından tahkîk ve şerhedilerek yayımlanmıştır.²⁴

¹⁷ Yusuf Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, (1999), 203; Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/75; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 12.

¹⁸ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/75; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 18; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207.

¹⁹ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/75; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 18; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207.

²⁰ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/75; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 18; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207.

²¹ Sancak, "İbn-i Hişâm el-Ensârî", 206-207; Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 18.

²² Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

²³ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

²⁴ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207.

8- *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd*. Kâ'b b. Züheyr'in meşhûr kasîdesinin şerhidir. Eseri, Mahmûd Hasan Ebû Nâcî, *Şerhu Kasîdeti Kâ'b b. Züheyr fî medhi Seyyidinâ Resûlillâh şallalâhu aleyhi ve sellem* adıyla tahkîk etmiştir.²⁵

9- *el-Câmi'u's-sağir fî'n-nahv*. *Şerhu Kâtri'n-nedâ*'ya bazı ilâveler yaparak yazmış olduğu eseridir. Özellikle Kur'ân'dan ve şiirlerden verilen örnekler bakımından zengin sayılan bir eserdir.²⁶

10. *Tahlîşü's-şevâhid ve telhîsü'l-fevâ'id*. *Şerhu's-şevâhid*, *Havâşî İbnü'n-Nâzım* vb. adlarla da anılan eser, Bedreddin b. Mâlik'in *Elfîyye*'ye yazdığı şerhteki örnek beyitlerin îzâhına dâirdir.²⁷

11- *Şerhu'l-lemhati'l-bedriyye: el-Kevâkibu'd-dürriyye fî şerhi'l-lemhatu'l Bedriyye* diye de isimlendirilen eseridir.²⁸

12- *Nüzhetü't-tarf fî ilmi's sarf*. Ahmed Abdülmecîd Herîdî tarafından İbn Hişâm'a ait olduğu aktarılan eseridir.²⁹

13- *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*³⁰

14- *Hâllü elğazz ve mesâ'il i'râbiyye fî'l-âyâtî'l Qur'âniyye ve'l ehâdîsi'n nebeviyye*. Muhammed İbrâhîm Sâlim tarafından neşredilmiştir.³¹

15- *İ'râbü Fâtihati'l-Kitâb ve'l-Bakara*. Muhammed Saffet Mürsî tarafından neşredilmiştir.³²

16- *Elğâzu İbnî Hişâm*. Sultan Melik Kâmil'in Kütüphanesi için te'lîf ettiği bir eserdir. Birçok kere basılmıştır.³³

17- *İ'tirâzü's-şarṭ ale's-şarṭ*. Nahivcilerin, iki şart cümlesine tek cevâbın gelip gelmeyeceğiyle ilgili ihtilâflarını inceleyen eseridir.³⁴

18- *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. İbn Mâlik'in Nahve dâir manzûm eserinin düz yazıya aktarılmış şerhidir.³⁵

²⁵ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettigi Âyetler*, 13-18; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207.

²⁶ İsmâ Nureddin, *İbn Hişâm el-ensârî hayatühü ve menhecü'n-nahv*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Alemî, 1989), 32; Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

²⁷ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

²⁸ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

²⁹ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

³⁰ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76.

³¹ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76.

³² Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76.

³³ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76.

³⁴ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/76.

19- *İkâmetü'd-delîl 'alâ sıhhati't-temsîl ve fesâdi't-te'vîl*. Kökü üç harf üzere gelen kelimelerin mükesser cemilerindeki ihtilâfları inceleyen eseridir.³⁶

20- *Fevhu's-şezâ bi mes'eleti kezâ*. Ebu Hayyân'ın, “eş-Şezâ fî mes'eleti kezâ” adlı kitâbının şerhidir.³⁷

21- *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*: Kavâ'idü'l-i'râb diye meşhûrdur. Birçok şerhi vardır. Muhyiddîn el-Kâfiyeci şerhi, bunlardan biridir. Reşîd el-Âbidî ve Ali Fûde tarafından tahkikleri yapılarak yayımlanmıştır.³⁸

22- *el-Mebâhisü'l-murdiyye el-müte'allika bi-meni's-şartıyye*. es-Sübki (ö.771/1370)'nin şart edâtı “men” hakkında sorduğu üç soruya hem cevâb mâhiyetinde hem de şartla ilgili bazı nahiv ve fıkıh meselelerini inceleyen eserdir.³⁹

23- *Nüktetü'l-i'râb*. Cümlelerin kısımları, hükümleri, şibh-i cümle ve bazı edâtların mânâ ve i'râb durumlarını ele aldığı eseridir.⁴⁰

24- *Mûkîdû'l-ezhân ve mûkîzû'l-vesnân*. Şiirlerdeki anlaşılardan uzak meseleleri ele alan bir risâle olup, dört bölümden oluşan eseridir.⁴¹

25- *Risâle fî tevcîhi'n-nasb fî i'râbi kavlihim 'fazlen ve luğaten ve ıstılâhan ve hilâfen ve eydan ve hellümme cerren*.⁴²

24- *Mes'eletü'l-hikme fî tezkîri "karîbin" fî kavlihî Te'âlâ "İnne rahmetallahî karîbün mine'l-muhsinîn"*. İbn Hişâm, âyetle mübtedâ olarak gelen “rahmet” kelimesinin müennes olduğunu ancak haber olarak gelen “karîb” kelimesinin müzekker olduğunu anlattığı bu eserinde âyetin tahlîlini ve “Nahivciler”in yaptığı on dört yorumu değerlendirmektedir.⁴³

25- *el-Kavâ'idü's-suğrâ*.⁴⁴

26- *el-Mesâ'ilü's-seferiyye fî'n-nahv*. Bazı âyetlerin i'râbı konusunda farklı Nahiv meselelerinin işlendiği bir eserdir. Basımı birçok defa yapılmıştır.⁴⁵

27- *Mesâil fî i'râbi'l-Kur'ân*: Sâhib Ebû Cenâh tarafından tahkiki yapılmıştır.⁴⁶

³⁵ Sancak, “İbn-i Hişâm el- Ensârî”, 206-207; Tugal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

³⁶ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76.

³⁷ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76; Sancak, “İbn-i Hişâm el- Ensârî”, 206-207; Tugal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

³⁸ Sancak, “İbn-i Hişâm el- Ensârî”, 206-207; Tugal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

³⁹ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76.

⁴⁰ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/77.

⁴¹ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76; Sancak, “İbn-i Hişâm el- Ensârî”, 206-207; Tugal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

⁴² Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76.

⁴³ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76.

⁴⁴ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76.

⁴⁵ Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”, 20/76; Sancak, “İbn-i Hişâm el- Ensârî”, 206-207; Tugal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettigi Âyetler*, 13-18.

28- *İkâmetü'd-delîl 'alâs-sıhhâtî't-temsîl ve fesâdi'd-te'vîl*. Rabîha Çelebî tarafından tahkîki yapılan bu eser Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi tarafından yayınlanmıştır.⁴⁷

29- *İ'râbü "Lâ ilâhe illallâh*. Kelime-i tevhîdin i'râbını yaptığı eseridir.⁴⁸

29- *Mesâ'il ve ecvibetühâ*. Kur'ân'da i'râb ı kolayca anlaşılmayan mansûb kelimelerle birden fazla i'râb vechi olan kelimelerle ilgili eserrdir.⁴⁹

30- *Şerhu Bânet Su'âd veya Şerh 'alâ kasîdeti Bânet Su'âd*. Kâ'b b. Züheyr'in Hz. Peygamberimiz (s.a.v) hakkındaki kasîdesinin şerhidir.⁵⁰

1.3.4. İbn Hişâm el-Ensârî'nin Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ Eseri

Nahiv ilminin temel konularını analaşılır ve özlü ifadelerle anlatan eserin tam adı *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*'dır. Eser âdetâ gramere giriş niteliğindedir. Eserin şerhi yine müellifi İbn Hişâm el-Ensârî tarafından yapılmıştır. Nahiv konularını esas alan eser yer yer Sarf konularıyla alâkalı bilgiler de vermektedir.⁵¹

Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ kitâbına, Ahmed el-Fakîhî'nin "*Mucîbu'n-nidâ ilâ şerhi Katri'n-nedâ*", Ma'mer İbn Abdulkavî Abdumelik el-Assafî'nin "*Bulûğu'l-merâm li küteyyibi Katri'n-nedâ li İbn-i Hişâm*" gibi birçok şerh yazılmıştır. *Katru'n-nedâ* genellikle müellifin yapmış olduğu şerh ile basılmıştır.⁵²

Müellif, *Şerhu Katri'n-nedâ*'yı yazma sebebini eserin giriş kısmında Allâh'a hamd, Peygamberimiz (s.a.v)'e ve onun ashâbına salât-ü selâm getirdikten sonra şöyle ifade etmektedir. "*Yazmış olduğum bu şerh, Katru'n-nedâ ve bellü's sadâ olarak isimlendirdiğim mukaddimeyi îzâh etsin, mukaddimedeki anlaşılmadan uzak ifadeleri anlaşılar kılsın, şâhid olarak getirilen örnekleri desteklesin, muîd bir kitap olsun, kitap kendisini okuyanlara yetsin ve Arapçayı öğrenmek isteyenlere yardımcı olsun diye şerh ettiğim bir eserdir.*"⁵³

⁴⁶ Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/77; Sancak, "İbn-i Hişâm el- Ensârî", 206-207; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettiği Âyetler*, 13-18.

⁴⁷ Sancak, "İbn-i Hişâm el-Ensârî", 206-207.

⁴⁸ Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/77.

⁴⁹ Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", 20/77.

⁵⁰ Sancak, "İbn-i Hişâm el-Ensârî", 206-207.

⁵¹ Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Katrü'n-Nedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2022), 25/59; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişâd Ettiği Âyetler*, 19-22.

⁵² Özbalıkçı, "Katrü'n-Nedâ", 25/59.

⁵³ Cemâleddin Abdullâh Ebu Muhammed, b. Yûsuf b. Hişâm, el-Ensârî, *Şerh-u Katri'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, thk, Muhammed Muhyiddin Abdü'l-Hamîd, (Lübnan: Mektebetü Dârü'l-Fikr, 2009), 32-33

Eser, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın müftü ve vâiz yetiştiren Dînî Yüksek İhtisâs Eğitim Merkezlerinin hazırlık sınıflarında ve Anadoludaki klasik yöntemle Arapça tadrîsât yapan medreselerde okutulmaktadır.⁵⁴

İbn Hişâm'ın şerhinde takip etmiş olduğu yöntem şu şekildedir:

Önce konuyu açıklamış, varsa konuyla alâkalı ihtilâfları aktarmıştır. Konu ve ihtilâflarla alâkalı kurallar için örnek vermede (istişhâd) ilk sırayı âyet-i kerîmelere vermiştir. Mükerrerlerle beraber yaklaşık 433 âyet bulunmaktadır. Eserde istişhâd konusunda ikinci sırayı şiirlere vermiş, şiirle istişhâdı Nahiv kâidelerini delillendirmede çokça kullanmıştır. Eserinde yaklaşık 150 beyitten istişhâdda bulunmuştur.⁵⁵ İstişhâd konusunda şiirlerden sonra sırayı hadîslere vermiştir. *Şerhu Katri'n nedâ*'da 18 hadîs-i şerîfi şâhid olarak kullanmıştır.⁵⁶

1.4. Arap Dilinde İstişhâd Kavramı

1.4.1. İstişhâd

İstişhâd kelimesi, istifâl kalıbından ş-h-d kökünden bir masdardır. Sözlükte, bu kelimenin sülâsîsi “hazır olmak, gelmek, kesin haber vermek ve tanıklık etmek” gibi anlamlara gelmektedir. İstifâl bâbında istişhâd kelimesi ise, şâhitlik husûsunda birinin yardımını istemek, bir kimsenin şâhitliğini istemek ve bir şeyi delîl olarak ileri sürmek” anlamlarındadır.⁵⁷

1.4.2. Terim Olarak İstişhâd

İstişhâd; Arapçada bir kelimenin veya cümleinin kullanılışının sıhhatini, bir kuralın doğruluğunu bir âyet veya hâfızası sağlam, konuşması sağlam bir Arap'tan sahîh senetle gelen diğer naklî bir delille ispat etmek ma'nâsına gelmektedir.⁵⁸

Arap dilinde istişhâdın başlamasının ilk olarak sahâbe devrinde, Kur'ân'daki bazı garip kelimelere açıklama getirme gâyesiyle gelen nakillerle gerçekleştiği öğrenilmektedir.

⁵⁴ Vehbi Akşit, *İstanbul Haseki ve Konya Selçuk Eğitim Merkezlerinde Derslerin Program Yönünden Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, 1997), 90-92; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 19-22.

⁵⁵ Nureddin, *İbn Hişâm el-ensârî hayatühü ve menhecü'n-nahv*, 32-34; Özbalıkcı, “Katrü'n-Nedâ”, 25/59-60; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 19-22.

⁵⁶ Cemâleddin Abdullâh Ebu Muhammed, b. Yûsuf b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, thk, Yakup Bedi Emil, Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Fikr, 1996) 17; Özbalıkcı, “Katrü'n-Nedâ”, 25/60; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 19-22.

⁵⁷ İsmail Demir. “İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2015), 17; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 25; İsmail Durmuş, “İstişhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/396.

⁵⁸ Durmuş, “İstişhâd”, 23/397; Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 25.

İbnu'l- Enbârî (ö. 328/940), istişhâd konusunda en çok kendisinden söz edilenin, Abdullâh b. Abbâs olduğunu ve onun şiirle istişhâd ettiğini nakletmiştir.⁵⁹

Hicrî birinci asrın sonlarından itibaren kurumsallaşmaya başlayan Tefsir, Hadîs, Sarf, Nahiv, Lügat, Fıkıh, Kelâm, Belâgat gibi çeşitli ilimler, ortaya koydukları hükümleri başta Kur'ân, hadîs ve şiir olmak üzere müte'addid delîllere dayandırmış, sahâbe döneminde başlatılan istişhâd olayını böylece geliştirerek devam ettirmişlerdir.

1.4.3. İstişhâdın Kaynakları

Önem sırasına göre Arap dilinin kâidelerini tespit noktasında delîl kabul edilen sözleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.4.3.1. Kur'ân-ı Kerîm

İstişhâdın birinci kaynağı konumunda bulunan ve Allâh tarafından Cebrâîl vâsıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v)'e ilâhî vahyin mahsûlü olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlar için yalnız mukaddes bir kitâptan ibaret olmamış, aynı zamanda Arap Edebiyatı'nın ilk edebî şaheseri olmuş ve üslûp bakımından bir eşsizlik kazanmıştır.⁶⁰

İstişhâd kaynakları arasında en lâayık olan ve bu sebeple istişhâdda ilk sıraya yerleştirilen Allâh kelâmı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Çünkü o, henüz gramer kurallarının tespîtine başlanmadan önce Arapların yadırgamadıkları, aksine dost düşman herkesin hayranlık duyduğu bir üslûp ve tarzda edebiyat dünyasına meydan okuyarak gelmişti. Hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm Arapçanın aslî kalıplarını gâyet güvenilir bir şekilde muhâfaza ederek günümüze kadar taşımıştır. İşte bu bakımdan Kur'ân ve onun kırâatleri, kıyâsa asıl teşkîl eden metinler içinde en mu'teberi ve güvenilirli sayılmıştır.⁶¹

Lügatçıların lügati elde etme metodları göz önüne alındığında, Kur'ân-ı Kerîm'in mu'cizevî ifadeleri sebebiyle taşıdığı üstün Belâgat yönleri bir kenara bırakılsa bile şevâhid için birinci kaynak kabul edilmesinin gerekliliği son derece açıktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, bilindiği gibi yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan topluluk tarafından dinleme, okuma, yazma gibi lügati elde etme yollarının her çeşidiyle rivâyet edilmiş, kendisinde en ufak bir şüphe olmayan mütevâtir bir metindir. Bu sebeple lügatçiler tarafından Kur'ân'da vârid olan kelimeler en fasîh kelimeler olarak kabul edilmiştir.⁶²

⁵⁹ Demir, “İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, 18; Durmuş, “İstişhâd”, 23/397.

⁶⁰ Durmuş, “İstişhâd”, 23/397.

⁶¹ Durmuş, “İstişhâd”, 23/397; Tuka, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 25.

⁶² Durmuş, “İstişhâd”, 23/397; Tuka, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 30.

İstişhâda konu olma bakımından Arap şiirinden sonra Kur'ân-ı Kerîm ile istişhâd etme noktasında “Nahivci”ler ve “Lügatçı”lar arasında ittifâk vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in mütevâtir, âhâd ve şâzz bütün kırâatleri için de aynı görüş söz konusudur. Mütevâtir birkaç kırâate i'tirâzda bulunan bazı “Nahivci”lerin bu tutumlarının Kur'ân ve kırâatleriyle istişhâda karşı oldukları anlamına gelmediği gibi, bu i'tirâzların bir yekûn de teşkîl etmediği düşünülür.⁶³

1.4.3.2. Şiir

Eski Arapların yazılı ve sözlü malzemelerini şiir ve nesir oluşturmakta olup, şiirin ön plâna çıkmasının değişik sebepleri vardır. Bunların başında şiirin rahatlıkla ezberlenebilmesi ve sonraki nesillere ulaşırken, diğerlerine nazaran daha az değişime uğramasıdır. Bütün dillerde olduğu gibi, Arapçada da birçok kelime, zamanla anlam kaymasına uğramıştır. Bu kelimelerin eski kullanımları ile ilgili ma'lûmatı ise eski Arap şiirinde bulmak mümkündür. Bu şiirlere ulaşmak, bu şiirlerle, kapalı olan ya da maksâdı başka yöne çekilebilen kelimeleri ve deyimleri yorumlamak önemli bir durumdur. Bu şekilde yapılan aktarımlar sayılamayacak kadar çoktur.⁶⁴

İslâm öncesi devirden itibaren dilin fesâhatinin bozulmaya başladığı hicrî ikinci asrın yarısına kadarki zaman diliminde yaşayan bütün Arapların dînine bakılmaksızın şiirleriyle istişhâd edilir. Dilbilimciler, nesilleri ve birbirlerini takip eden devirleri göz önüne alarak şâirleri tabakalara, dolayısıyla şiiri târihî devirlere ayırmışlardır.

İbn Reşîk (ö. 462/1069), dil ve edebiyat çalışmaları ile alâkası bakımından şâirleri tabakalara ve şiiri devirlere ayırmıştır.

a) Câhiliyye şâirleri (Câhiliyyûn): İslâm'dan öncekiler ve Müslüman olmamış şâirlerdir. İmru'û'l-Kays, en-Nâbiğa ez-Zübyânî ve el-A'sâ gibi.

b) Muhadram şâirler (Muhadramûn): Câhiliyye ve İslâmî dönemde şiir söylemiş şâirlerdir. Lebîd, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Zühayr gibi.

c) İslâmî şâirler (İslâmiyyûn, Mütেকaddimûn): Bütün hayatları İslâmî hayat dönemi içinde geçmiş şâirlerdir. Farazdâk ve Cerîr gibi İslâm'ın gelişinden sonra doğup hicrî ikinci asrın ortalarına kadar yaşayan şâirlere denilmektedir. Bu tabakanın son şâiri İbrahim b. Herme'dir.

d) Müvelled şâirler (müvelledûn, mühdesûn): Daha sonraki dönem şâirleridir. Diğer bir adla, Arapçayla başka dilleri karıştıranlardır. İlk üç grup “kudemâ” diye adlandırılır. Bu taksîm edebiyat ve dil çalışmalarıyla yakından alâkalıdır. Fasîh Arapçanın kurallarını tespit

⁶³ Mehmet Reşit Özbalıkç, “Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü”, (İzmir: 2006), 41; Tupal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 25.

⁶⁴ Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medârik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 326-358.

eden dil âlimleri bu tabakalara birtakım değerler verip bu değerleri çalışmalarında ölçü olarak kullanmışlardır.⁶⁵

Kudemâ diye adlandırılan ilk üç grubun şâirlerinin dillerinin fasîh olduğu konusunda ittifâk vardır. Dolasıyla şiirleriyle istişhâd edilmesi konusunda hiçbir ihtilâf sözkonusu değildir. Dördüncü tabakada bulunan şâirlerin şiirleriyle bazı istisnâlar hâricinde istişhâd edilmesine cevâz verilmemiştir. Bazı dil âlimleri de kimin tarafından söylendiği bilinmeyen nesir veya şiir hiçbir sözle istişhâd edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bunun sebebi kâili mechûl sözlerin, dilinin fesâhatine i'timâd edilmeyen birine ait hatta uydurma olması veya müvelled bir şâire ait olma endişesidir.⁶⁶ İbnü'l Enbârî'nin öncülük ettiği bu görüşe karşı çıkanlar olmuş, kâili mechûl sözler, eğer i'timâd edilen bir dîn âlimi tarafından nakledilmiş ise delîl getirmesinde bir mahzûr olmadığını belirtmişlerdir. Nitekim Sîbeveyhi, *el-Kitâb*'ında zikrettiği 1050 şâhid beyitten 50 tanesinin kime ait olduğu bilinmemesi sebebiyle hiçbir kimse tarafından tenkîde uğramamıştır.⁶⁷

1.4.3.3. Hadîs-i Şerîf

İslâm dîninin ikinci kaynağı sayılan hadîsler de Kur'ân-ı Kerîm gibi Arapçanın kelime yapısına, cümle yapısına, gramerine, edebî sanatlarına te'sîr edip yüzyıllar boyunca bir yandan Arap dilinin yozlaşmasını önlerken, öte yandan Arapçanın zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, 'ulemânın ittifâk ettiği bir husûstur. Fakat bununla birlikte Arap dilinin kâidelerini tespit eden ilk "Nahivci"ler, şâhid ve delîl olarak âyetler ve câhiliyye dönemi şâirlerinin şiirlerinden istifâde edip onlarla istişhâd ettikleri hâlde, delîl getirmede hadîslere çok az başvurmuşlardır.⁶⁸

Hadîsle istişhâd husûsundaki görüşler üç grupta toplanmıştır:

1) Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), hocası İbnu'd-Dâi (ö. 680/1281), Ebu'l-Hasan Ali Muhammed el-İşbîlî (ö. 669/1270), İbn Harûf (ö. 609/1212) gibi hadîsle istişhâda mutlak surette cevâz vermeyen nahivciler.

2) Başında "*Elfiyye*" müellifi İbn Mâlik ile "*Katru'n-nedâ*" müellifi İbn Hişâm gibi nahivcilerin bulunduğu hadîsle istişhâda koşulsuz cevaz verenler.

⁶⁵ Yıldız, "Arap", 3/322; Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselei", 67; Durmuş, "İstişhâd", 23/396-397.

⁶⁶ Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselei", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (1990), 67; Tural, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 28.

⁶⁷ Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselei", 67; Durmuş, "İstişhâd", 23/396-397; Tural, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 28.

⁶⁸ Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselei", 70-79; Durmuş, "İstişhâd", 23/397; Tural, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n Nedâ ve Belli's Sâda'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, 25.

3) Bazı şartların mevcûdiyeti hâlinde orta bir yol tutarak bir kısım hadîslerle istişhâda cevaz verenler: Bunların başında da eş-Şâtîbî (ö. 590/1193) ve es-Suyûtî gelmektedir.⁶⁹

Hadîsle istişhâda cevâz vermeyen “Nahivci”ler, hadîslerle istişhâd edilememesini bazı nedenlere bağlamışlardır:

Hadîslerin çoğu ma‘nâ ile rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber’den işitildiği şekilde nakledilmemişlerdir. Çoğu hadîste tashîf ve tahrîf sözkonusu olmuştur. Bu durumda hadîslerin lâfızlarının Peygamber Efendimiz tarafından söylendiği kabul edilemez. Bu sebeple hadîsleri delîl ve şâhid olarak kabul etmek bazı dil hatalarına sebep olabilir. Ancak onların bu delîlleri, konunun uzmanları tarafından reddedilmiştir. Şöyle ki; hadîslerin mânâ ile rivâyeti kabul edilse bile bu durum, hicrî birinci asrın öncesi için sözkonusu olabilir. Çünkü hadîslerin tamamı hicrî birinci asırda yazıyla tespit ve tedvîn edilmiştir. Hadîs rivâyetlerinde birtakım dil hatalarının, tashîf ve tahrîflerin vukû‘ bulduğu bir gerçektir. Ancak bu durum fazlasıyla nesirler ve şiirler için de söz konusudur. Buna rağmen bazen mantık sınırlarını da zorlayarak bir sürü te’vîller ve takdîrlerle Arapçaya uygunluğu ispat edilmeye çalışılan şiir ve nesirler için gösterilen iyi niyet ve gayret, hadîsler için de gösterilebilir. Kaldı ki, çok defa bir dilcinin hatalı dediği bir hadîsi başka bir dilci hatasız bulmakta ve bunu kabul edilebilir şâhidlerle ispat etmektedir.⁷⁰

Peygamberimiz Efendimiz (s.a.v)’in Arapların en fasîhi olduğu husûsunda âlimler ittifâk etmişlerdir. Arap şiirinden daha sıhhatli ve daha sağlam senetlerle intikâl ettiklerinden ve hadîslerin lâfzını değiştirmeden rivâyet etmenin asıl olduğu kanaati yaygın olduğundan, ayrıca birçok hadîs kitabı hicrî ilk iki asırda tedvîn edilip hadîs usûlü kâideleri tespit edildiği için hadîslerin istişhâd kaynağı olması şiirden daha evlâ olmaktadır.⁷¹ Bu sebeple herhangi bir bedevînin veya câhiliyye şâirinin inşâd ettiği şiirlerle ihtilâfsız istişhâd edildiği hâlde Hz. Peygamberimiz (s.a.v)’in hadîsleriyle istişhâd etmemenin, dayanıksız ve mesnedsiz bir iddiadan ibâret olması gerektir.⁷²

Netîce olarak; mütevâtir ve meşhûr hadîsler, ibâdetle kullanılan hadîsler, atasözü mesabesindeki kısa vecîz hadîsler, Hz. Peygamberin mektupla her kabîleye kendi lehçesiyle hitâb ettiğini belirtmek için rivâyet edilen hadîslerle istişhâd edilmesi câizdir. Ayrıca el-Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725), Recâ b. Hayve (ö. 112/730) ve İbn Sîrîn (ö. 110/729) gibi

⁶⁹ Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadîsle İstişhâd Meselei”, 67; Tukul, *İbn Hişâm’ın Şerh-u Katri’n Nedâ ve Belli’s Sâda’da İstişhâd Ettği Âyetler*, 32.

⁷⁰ Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadîsle İstişhâd Meselei”, 70-79.

⁷¹ Özbalkıç, “Kur’ân ve Hadîs’in Arap Gramerindeki Rolü”, 41; Tukul, *İbn Hişâm’ın Şerh-u Katri’n Nedâ ve Belli’s Sâda’da İstişhâd Ettği Âyetler*, 28.

⁷² Nusrettin Bolelli, “Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 5-6 (1987-1998), 172; Durmuş, “İstişhâd”, 23/397; Tukul, *İbn Hişâm’ın Şerh-u Katri’n Nedâ ve Belli’s Sâda’da İstişhâd Ettği Âyetler*, 28.

ma'nâ ile rivâyete izin vermeyen hadîşçilerin rivâyet ettiği hadîsler, değişik rivâyetlerle geldiği halde lâfızları değişmeyen hadîslerle istişhâd edilmeside câizdir. Ayrıca, Hz. Peygamberimiz (s.a.v)'in vecîz söz ve hadîsleri Kur'ân-ı Kerîm'den sonra, en fasîh Arapça olarak kabul edilmektedir.⁷³

⁷³ Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", 172.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU KATRİ’N-NEDÂ ve BELLÛ’S-SADÂ’DA İSTİŞHÂD EDİLEN HADİS-İ ŞERİFLER VE KONULARI

2.1. Fiil ve Kısımları

İbn Hişâm, esrinde fiilin üç kısım olduğunu, her birinin alâmetini ve hükmünü açıklamıştır. Fiilin kısımlarından mâzî fiil konusunda açıklamalarda bulunduktan sonra mâzî fiil ve emir fiili konusunda hadîs-i şerîf istişhâd etmiştir. Biz de müellifin tertîbine binâen sadece fiil kısımlarından mâzî ve emir fiilinin alâmetlerini, hükümlerini ve istişhâd ettiği hadîs-i şerîf ve hadîs-i şerîflerdeki istişhâdı zikredeceğiz.⁷⁴

2.1.1. Mâzî Fiilin ‘Alâmeti ve Hükümleri

Mâzî fiil, sâkin olan müenneslik “tâ”sını kabul etmekle müzâri‘ ve emir fiillerinden ayrılmaktadır. Fiil-i mâzînin üç hâli vardır:

- 1) ضَرَبَ fiilinde olduğu gibi lâfzen veya رَمَى takdîren feth üzere mebnîdir. Fiil-i mâzîde asıl olan da budur.
- 2) ضَرَبُوا fiilinde olduğu gibi cemi‘ vâvı bittiğinde zamm üzere mebnî olur.
- 3) ضَرَبْتُ fiilinde olduğu gibi harekeli ref‘ zamîri bittiğinde ise sükûn üzere mebnî olmaktadır.

لَيْسَ ، عَسَى ، بئسَ ، نِعَمَ sözcükleri müenneslik “tâ”sını kabul etmeleri sebebiyle fiil olmaları daha kuvvetli olmalarına rağmen bu kelimelerin fiil-i mâzî olup olmadıkları husûsunda görüş ayrılığı vardır. Bu görüşler kısaca şöyledir:

Ferrâ (ö.207/822) ve Kûfelilerden bir grub, bu kelimelere harf-i cer dâhil olduğu için isim olduklarını iddia etmişlerdir. Delîlleri ise, kendisine kız evlâdının doğduğu müjdelenen kimsenin، وَاللّٰهُ مَا هِيَ بِنِعْمِ الْوَلَدِ “Allâh’a yemîn olsun ki bu çocuk hiç de iyi bir çocuk değil” sözü ve sevgilisine kötü bir binek üzerinde giden kimsenin، نِعْمَ السَّيْرُ عَلَى بئسَ “Kötü bir binekle ne güzel bir yürüyüş” sözüdür. Her iki örnekte de بئسَ ve نِعْمَ

⁷⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 70.

kelimelerinin başına harf-i cer geldiği için Ferrâ ve Kûfelilerce isim olarak değerlendirilmiştir.

لَيْسَ : Fârisî (ö. 377/928), *Hâlebiyyât* adlı kitabında مَا (mâ-i nâfiye) gibi nefiy (olumsuzluk) harfi olduğunu söylemiştir. Ebûbekir b. Şukeyr (ö. 317/929)'de Fârisiyle aynı görüştedir.

عَسَى : Kûfeliler لَعَلَّ gibi teraccî (ummak) harfi olduğunu söylemişlerdir. İbn Serrâc (ö. 265/879)'da Kûfelilerle aynı görüştedir.⁷⁵

İbn Hişâm, yukarda zikri geçen bütün kelimelerin fiil olması gerektiği görüşünü benimsemiş, konuyla alakalı bir hadîs-i şerîfi istişhâd olarak getirmiştir:

من توضأ يوم الجمعة فيها ونعمت، ومن اغتسل فالتغسل أفضل.

“Cuma günü kişi için abdest almak ne güzel; ama yıkanırsa, tabii ki yıkanmak daha güzeldir.”⁷⁶

Bu hadîs-i şerîfte açıkça görülmektedir ki Peygamberimiz (s.a.v) ancak fiillere gelebilen açık müenneslik “tâ”sını نَعَمَتْ kelimesinde kullanmıştır. Bu da bu kelimenin isim veya harf değil fiil olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Emir Fiili ve ‘Alâmetleri

Emir, muhâtaba ى’sını kabul etmesi, sîgasıyla talep ma’nâsını ifade etmesi ile mâzî ve müzârî fiillerden ayrılmaktadır. Herhangi bir kelime emir ma’nâsını ifade edip muhâtaba ى’sını kabul etmediğinde, emir fiili değil, isim-fiil olur. Şâyet muhâtaba ى’sını kabul edip, emir ma’nâsını ifade etmezse bu durumda da fiil-i müzârî olur.

Emir fiilinin üç hâli vardır:

1) Son harfi illet harflerinden biri olmayan emir fiilinin lâme’l-fiilinin harekesi hazfedilip, sükûn üzere mebnî olur. Örnek: اضرب

⁷⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 72.

⁷⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Yâser Hasan (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Naşirûn, 1439/2018), “Temizlik”, 128; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*. nşr. Ahmed M. Şâkir (Kâhire:1356/1937), “Cum’a”, 5; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: 1405/1985), 5/116.

2) Mu‘tel olan (son harfi illet harflerinden biri olursa) emir fiili lâme’l-fiilinin hazfedilmesiyle mebnî olur. Örnek: اَغُرْ، اخْشَ، اِزْمْ

3) Tesniye قُومَا, cem-i müzekker قُومُوا ve müfred müennes muhâtaba قُومِي sîgalarında ise sondaki nûn harfinin hazfedilmesiyle mebnî olur.

تَعَالَى، هَاتِ، هَلُمَّ kelimelerinin emir fiili mi yoksa isim-fiil mi oldukları husûsunda görüş ayrılığı vardır:

هَلُمَّ: Bu kelimenin iki şekilde kullanımı vardır:

a) İsnâd edildiği fâile göre lâfzının değişmemesi ve tek hâl üzere kullanılmasıdır. Fâili ister müfred, tesniye veya cemi olsun, ister müzekker ve müennes olsun hiçbir hâlde değişmez. Bu kullanım Hicâzîlerin kullanımıdır. Kur’ân-ı Kerîm de bu kullanım üzere inmiştir. Bu durumda emir fiili olmayıp isim-fiil olur; zîrâ her ne kadar emir ma‘nâsını ifade etse de muhâtaba ى’sını kabul etmemektedir.

b) İsnâd edildiği fâilin durumuna göre zâhir zamîrlerin kendisine bitişerek değişikliğe uğramasıdır. Bu kullanım, Benî Temîm kabîlesine ait olup onlara göre emir fiilidir; zîrâ hem emir ma‘nâsını ifade etmekte hem de muhâtaba ى’sını kabul etmektedir.⁷⁷

İbn Hişâm, konuyla alâkalı, Benî Temîm’i destekleyecek bir hadîs-i şerîf istişhâdında bulunmuştur. İbn Hişâm bu istişhâdıyla hem Benî Temîm’i desteklemiş hem de bir nevi kendisinin görüşünün de هَلُمَّ kelimesinin isim-fiil değil de emir fiil olduğunu belirtmiştir:⁷⁸

لَمَّا حَضَرَ رَسُولُ اللَّهِ فِي الْبَيْتِ رِجَالٌ، فَقَالَ النَّبِيُّ: هَلُمُّوا أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَدْ غَلَبَهُ الْوَجَعُ، وَعِنْدَكُمْ الْقُرْآنُ حَسْبُنَا، كِتَابُ اللَّهِ فَاخْتَلَفَ أَهْلُ الْبَيْتِ وَاحْتَصَمُوا، فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ قَرِّبُوا يَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ غَيْرَ ذَلِكَ، فَلَمَّا أَكْثَرُوا اللَّغْوَ وَالْاِخْتِلَافَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: قُومُوا، قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ، فَكَانَ يَقُولُ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّ الرِّزْيَةَ كُلَّ الرِّزْيَةِ، مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَبَيْنَ أَنْ يَكْتُبَ لَهُمْ ذَلِكَ الْكِتَابَ، لِاخْتِلَافِهِمْ وَلَعَطْفِهِمْ.

⁷⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 77.

⁷⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 77.

“Rasûlullâh’ın vefatı yaklaştığı ve evinde sahâbîlerden mühim birtakım adamlar bulunduğu sırada, Peygamberimiz (s.a.v): “Bana yazı yazacak birşey getirin! Size bir kitâb (vasiyetname) yazdırayım ki ondan sonra yolunuzu şaşırmasınız!” buyurdu. Fakat oradakilerin bâzısı: Rasûlullâh’ın hastalığı muhakkak ağırlaşmıştır. Yanımızda ise Kur’ân vardır. Bize Allâh’ın kitabı yeter, dedi. Bunun üzerine ev halkı ihtilâfa ve husûmete başladılar. Onların kimi “Yazı takımı getiriniz, size vasiyetname yazdırsın, ondan sonra yolunuzu şaşırmasınız!” diyorlardı. Kimi de bundan başka sözler söylüyorlardı. Artık karışık söz ve ihtilâfı çoğalttıkları zaman, Rasûlullâh: “Haydi, kalkınız!” buyurdu. Râvî Ubeydullah dedi ki: İbn Abbâs şöyle der idi: Âh! Ne büyük musîbettir, o musîbet ki Rasûlullâh ile onlara yazmak istediği kitâb arasına engel oldu. Bunun sebebi ihtilâf etmeleri ve seslerini yükseltmeleridir.”⁷⁹

Hadîs-i şerîfte Peygamberimiz (s.a.v) هَلُمَّ kelimesine cemî‘ vâvını bitiştirerek okumuştur. Bu da bize bu kelimenin isim-fiil değil de emir fiili olduğunu göstermektedir.⁸⁰

2.2. Ta‘rif Edâtı (Harf-i Ta‘rif)

Ma‘rifelerin beşinci kısmı harf-i ta‘rif bitişmiş kelimelerdir. Harf-i ta‘rif, Sîbeveyh’in bir görüşüne göre آل lâfzıdır. Ahfeş (ö. 177/793)’e göre ise sadece ل harfidir. Nahiv âlimleri arasında meşhûr olan, kelimeye ma‘rifelik kazandırmanın آل lâfzı olmasıdır. Bu görüş Hâil (ö.175/791)’inde görüşüdür. Sîbeveyh’in diğer bir görüşü ise harf-i ta‘rifin sadece ل harfinin olmasıdır. İbnu Usfûr (ö. 669/1270), İbnu Kîsân (ö. 320/932)’dan kelimeye ma‘rifelik kazandırmanın آل lâfzı olduğu husûsunu rivâyet etmektedir. Diğer Nahiv âlimlerinin harf-i ta‘rifi sadece ل harfi olarak tercîh ettikleri husûsunda Ahfeş’ten rivâyet vardır.

İbn Mâlik ise, Sîbeveyh ve Hâil arasında kelimeye ma‘rifelik kazandırmanın آل lâfzı olması husûsunda ihtilâfin olmadığını, aksine bu ihtilâfin آل lâfzındaki hemzeden kaynaklandığını yani bu hemzenin zâid olup olmaması husûsunda ihtilâfin çıktığını iddia

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl Buhârî, *el-Câmi‘u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Meğâzi”, 84.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 77

etmektedir. Bu iddiasını doğrulamak için de Sîbeveyh'in bazı sözlerini delîl olarak getirmektedir.⁸¹

Müellifimiz ta'rîf edâtının birkaç ma'nâya gelebileceğini îzâh etmiştir. كُل lâfzı; ahit, cins ve istiğrâk ma'nalarına gelir.

İstiğrâk ma'nâsına gelen olan كُل lâfzı da iki kısma ayrılır:

1) Cinsin bütün fertleri kastedildiği yani cinsin tüm fertlerinin düşünüldüğü şeklindeki kullanımıdır. Bunun kâidesi كُل lâfzı yerine hakîkî anlamıyla كُلُّ lâfzını koymanın sahîh olduğu durumlardır. Örnek:

وَحُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا.

“İnsan, zayıf olarak yaratılmıştır”. Cümlesi hakîkî anlamı ile aşağıda şekilde söylenebilmektedir:

وَحُلِقَ كُلُّ إِنْسَانٍ ضَعِيفًا.

“Her insan, zayıf olarak yaratılmıştır”.

2) Cinsin tüm fertlerine ait sıfatlarının kastedildiği, yani cinsin içinden herhangi bir fertte, cinsin tüm fertlerinde bulunan güzel sıfatların mevcut olduğu şeklindeki kullanımıdır. Bunun kâidesi ise كُل lâfzı yerine mecâz anlamıyla mübâlağa kastedilerek كُلُّ lâfzını koymanın sahîh olduğu durumlardır. أَنْتَ الرَّجُلُ gibi.

İbn Hişâm, ta'rîf edâtı olan elif-lâmı detaylı bir şekilde îzâh ettikten sonra ta'rîf edâtının bazı yerlerde istiğrâk anlamı ifade edebileceğini aktarmış ve konuyla alâkalı bir hadîs-i şerîf istişhâd etmiştir:

كُلُّ الصَّيْدِ فِي بَطْنِ الْفَرَا

“Bütün av, yaban eşiğinin karnındadır. (Yani onu avlayan av ihtiyacını karşılar ve başka avlara ihtiyacı kalmaz).”⁸²

Hadîs-i şerîfte ta'rîf edâtı كُلُّ anlamında kullanılmıştır.⁸³

⁸¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 190.

⁸² Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsidu'l-hasene*, nşr. Abdullâh Muhammed Sıddîk (Beyrut: 1987), 382; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrahî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, nşr. Ahmed el-Kalâş (Beyrut: 1985), 2/160.

⁸³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 190.

2.2.1. Ta‘rîf Edâtındaki Lâm Harfinin Mîm Harfine Kalb Edilmesi

Himyerî lügatında, ال lâfzındaki ل harfi م harfine çevrilip أم şeklinde kullanılabilir. İbn Hişâm, konuyla ilgili olarak hadîs-i şerîften istişhâdda bulunmuştur:

لَيْسَ مِنْ أَمِيرٍ أَصِيَامٌ فَمُسْفَرٍ

“Seferde oruç tutmak iyilik değildir”⁸⁴

Hadîs-i şerîfte امِيرٍ اصِيَامٍ kelimelerindeki ta‘rîf edâtının lâm harfi mîm şeklinde okunmuştur. Peygamberimiz (s.a.v) de Himyerî kabîlesine iltifât maksadıyla onların lügatı ile konuşmuştur.⁸⁵

2.3. Mübtedânın Nekra Geldiği Yerler

Mübtedâ da asıl olan ma‘rife olarak gelmesidir. Nekra olarak gelmesi değildir; zîrâ nekra genelde bilinmez. Bilinmeyen bir şey üzerine hüküm vermek de bir fayda sağlamaz. Ancak mübtedâ bazı şartları taşıdığına nekra olarak gelebilir bu şartlar sırasıyla şöyledir:

- a) Nefyin veya istifhâmın siyâkında (sonrasında) gelip umûmiyeti ifâde ettiğinde,
- b) Muzâf olup izâfe edildiğinde,
- c) Mevsûf olup husûsiyet ifâde ettiği zaman.

Bu şartları taşıyan nekra bir ismin mübtedâ olması câiz olur.⁸⁶

Müellifimiz konuyla alâkalı olarak hadîs-i şerîften delîl getirmiştir:

خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ عَلَى الْعَبْدِ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ، فَمَنْ حَافِظٌ عَلَيْهِنَّ كَانَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدٌ أَنْ يُدْخِلَهُ

الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَحَافِظْ عَلَيْهِنَّ لَمْ يَكُنْ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدٌ، إِنْ شَاءَ عَذَّبُهُ، وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ.

“Allâhu Te‘âlâ, beş vakit namazı emretti. Güzel abdest alıp bunları vaktinde kılanı, rükû‘ ve huşû‘larını tam yapanı affedeceğine söz verdi. Bunları yapmayan için söz vermedi. Onu dilerse affeder, dilerse azap eder.”⁸⁷

Hadîs-i şerîfte mübtedâ olan خَمْسُ kelimesi صَلَوَاتٍ kelimesine izâfe edilerek tahsîslik kazanmış ve nekra gelen isim ma‘rifeliğe yaklaşmıştır. Dolayısıyla isim nekra de olsa mübtedâ olarak gelmiştir.⁸⁸

⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Sefer”, 2.

⁸⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 191.

⁸⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 196.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 9.

⁸⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 199.

2.3.1. Haberin Cümle Olduğu Zaman Râbıtaya İhtiyaç Duymadığı Yerler

Haber, cümle olarak gelebilir. Bu durumda mübtedâ ile haberi birbirine bağlayan dört râbıtan (bağlaç) birinin bulunması gerekir. Haber cümle olduğunda mübtedâ ve haberi birbirine bağlayan râbıtalardan şunlardır:

- a) Zamîr,
- b) İsm-i işâretler,
- c) Mübtedâ olan lâfzın haber cümlesinin içinde tekrar edilmesi,
- d) Haberde, mübtedâyı da içine alan umûmiyeti ifâde eden bir kelimenin geçmesi.

Ancak haber olarak gelen cümle, anlam itibâriyle mübtedânın aynısı olursa bu durumda herhangi bir râbıtaya ihtiyâç duyulmaz.⁸⁹

İbn Hişâm, herhangi bir râbıtaya ihtiyâç duyulmayan kısımla alâkalı olarak hadîs-i şerîften istişhâda bulunmuştur:

أَفْضَلُ الدَّعَاءِ دَعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ، وَأَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ.

“Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en hayırlı söz “Allâh’tan başka ilâh yoktur” sözüdür.”⁹⁰

Hadîs-i şerîfte geçen "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ" kısmı önceki cümlenin haberi olmasına rağmen kendisini mübtedâyâ bağlayan herhangi bir râbıtaya ihtiyâç duymamıştır. Bunun sebebi ise haber olan cümle ile mübtedânın aslında aynı anlamda olmasıdır.⁹¹

2.4. ‘nin Müzârî’ Meczûm Kalıbında Geldiğinde Son Harfinin Hazfedilmesi

كَانَ kelimesi fiil-i müzârî’ meczûm olduğunda kelimenin sonundaki “nûn” harfinin hazfedilmesi için beş şart gerekmektedir.

- 1) Müzârî’ kalıbıyla gelmesi gerekir.
- 2) Meczûm olması gerekir.
- 3) Üzerine vakf edilmemiş (yani vasıl hâlinde) olması gerekir.
- 4) Muttasıl nasb zamîrine bitişmemiş olması gerekir.
- 5) Sâkin olan bir harfe bitişmemiş olması gerekir.

⁸⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 199.

⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b.el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu‘abu’l-îman*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: 1410/1990), 3/1472.

⁹¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 201.

İbn Hişâm, müzârî‘ meczûm olan كَانَ fiilinin yukarıda sayılan durumlar söz konusu olsa bile كَانَ’nin meczûm müzârî‘inden “nûn” harfinin bazen düşmeyeceğini ifade etmiştir.⁹²

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak zamîri muttasıl bittiğinde “nûn” harfinin düşmeyeceğine dâir hadîs-i şerîften istişhâdda bulunmuştur:

أَنَّ عُمَرَ انْطَلَقَ فِي رَهْطٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ، قَبَلَ ابْنَ صَيَّادٍ ، حَتَّى وَجَدُوهُ يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ ، عِنْدَ أَطْمِ بَنِي مَغَالَةَ ، وَقَدْ قَارَبَ يَوْمَئِذٍ ابْنُ صَيَّادٍ يَحْتَلِمُ ، فَلَمْ يَشْعُرْ بِشَيْءٍ حَتَّى ضَرَبَ النَّبِيُّ ظَهْرَهُ بِيَدِهِ ، ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ : أَ تَشْهَدُ أَيُّ رَسُولَ اللَّهِ ؟ فَنَظَرَ إِلَيْهِ ابْنُ صَيَّادٍ ، فَقَالَ : أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ الْأُمِّيِّينَ ، فَقَالَ ابْنُ صَيَّادٍ لِلنَّبِيِّ : أَ تَشْهَدُ أَيُّ رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ : آمَنْتُ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ، قَالَ النَّبِيُّ : مَاذَا تَرَى ؟ قَالَ ابْنُ صَيَّادٍ : يَأْتِينِي صَادِقٌ وَكَاذِبٌ ، قَالَ النَّبِيُّ : حُلِطَ عَلَيْكَ الْأَمْرُ ؟ قَالَ النَّبِيُّ : إِنِّي قَدْ حَبَّأْتُ لَكَ حَبِيبًا ، قَالَ ابْنُ صَيَّادٍ : هُوَ الدُّخُّ ، قَالَ النَّبِيُّ : احْسَأْ ، فَلَنْ تَعْدُوَ قَدْرَكَ ، قَالَ عُمَرُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، ائْذَنْ لِي فِيهِ أَضْرِبُ عَنْقَهُ ، قَالَ النَّبِيُّ : إِنْ يَكُنْهُ ، فَلَنْ تُسَلِّطَ عَلَيْهِ ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْهُ ، فَلَا حَیْرَ لَكَ فِي قَتْلِهِ .

“Ömer, Peygamberimiz (s.a.v)’in sahâbîlerinden bir topluluk içinde Peygamberimiz (s.a.v)’in beraberinde, İbn Sayyâd’ın bulunduğu tarafa gittiler. Peygamberimiz (s.a.v) ve beraberindekiler, İbn Sayyâd’ı Ensâr’dan Benû Megâle ait evin yanında çocuklarla beraber oyun oynarken buldular. İbn Sayyâd o sırada henüz ergenlik çağına ermeye yaklaşmıştı. Bu çocuk Peygamberimiz (s.a.v) eliyle onun sırtına hafifçe vuruncaya kadar hiçbir şeyin farkında değildi. Sonra Peygamberimiz (s.a.v) ona: “Benim Rasûlullâh olduğuma şehâdet eder misin?” dedi. İbn Sayyâd, Peygamberimiz (s.a.v)’e baktı: Ben senin ümmîlerin rasûlü olduğuna şehâdet ederim, dedi ve akabinde İbn Sayyâd, Peygamberimiz (s.a.v)’e: “Sen de benim Rasûlullâh olduğuma şehâdet eder misin?” dedi. Peygamberimiz (s.a.v) ona: “Ben Allâh’a ve O’nun rasûllerine îmân ettim.” buyurdu ve Peygamberimiz (s.a.v) ona: “Ne görüyorsun?” dedi. İbn Sayyâd: “Bana doğru da gelir, yalancı da” dedi.

Peygamberimiz (s.a.v) : “İş senin üzerine karıştırıldı” buyurdu. Peygamberimiz (s.a.v): “Gönlümde senin için birşey sakladım (bunu bil bakalım)” buyurdu. İbn Sayyâd: “O gönlündeki şey Duhhu’dur” dedi. Peygamberimiz (s.a.v): “Haydi, sus, yıkıl git; haddini aşma.” buyurdu. Ömer: “Yâ Rasûlallâh! Bana İbn Sayyâd hakkında izin ver de onun boynunu vurayım” dedi. Peygamberimiz (s.a.v): (Onu bırak.) Eğer bu Deccâl ise, sen onu

⁹² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 225.

öldüremezsın. Eğer o Deccâl değil ise, onu öldürmekte senin için hiçbir hayır ve yarar yoktur" buyurdu.”⁹³

Hadîs-i şerîfin عليه نُسَلِّطُ kısmında يَكُنُّ fiil-i müzârî‘ şart edâtıyla meczûm olmasına rağmen يَكُنُّ fiiline zamîri muttasıl mansûb bitiştigi için “nûn” harfi hazfedilmemiştir.⁹⁴

2.4.1. Nâkıs Fiilinin İsmiyle Beraber Hazfedilmesi

كَانَ kelimesinin özelliklerinden birisi de hazfedilmesidir. Bunun iki şekli vardır:

1) İsmi ve haberi hazfedilmeyip sadece كَانَ kelimesi hazfedilir. Bu durumda zâid olan مَا kelimesi كَانَ kelimesinin yerine ‘ivaz olarak getirilir. Bu hazif işleminin gerçekleştiği yer ise bir fiilin başka bir fiile ta‘lîl olduğu (yani sonra zikredilen fiilin gerçekleşmesi önce zikredilen fiilin gerçekleşmesine bağlı olduğu durum) ve masdar te’vîline dönüştüren أَن kelimesinden sonra gelen كَانَ kelimesi için mümkündür. مَا أَذْتُ مُنْطَلِقًا انْطَلَقْتُ örneğinde olduğu gibi.

Zîrâ bu kelâm, aslında انْطَلَقْتُ لِأَنْ كُنْتُ مُنْطَلِقًا şeklindeydi. Kendisine ihtimâm edildiği için ta‘lîl için olan ل harfi ve sonrası birinci fiilin önüne geçirildi ve انْطَلَقْتُ مُنْطَلِقًا أَنْ كُنْتُ مُنْطَلِقًا أَنْ كُنْتُ مُنْطَلِقًا şeklinde dönüştü. Daha sonra kelâmıda kısalığı meydana getirmek için masdar te’vîline dönüştüren أَن kelimesinden önce kıyâsen harf-i cerrin hazfedildiği gibi burada da harf-i cerr olan ل harfi hazfedildi. Daha sonra aynı şekilde kelâmıda kısalığı meydana getirmek için كَانَ kelimesi hazfedildi. كَانَ kelimesinin hazfedilmesinden sonra içindeki müstetir zamîr zâhir zamîre dönüştü ve كَانَ kelimesinin yerine مَا kelimesi ‘ivaz olarak getirildi. Kelâm أَن مَا أَذْتُ

⁹³ Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 178; Tirmizî, “Fiten”, 63; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 16.

⁹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 225.

مَنْطَلَقًا أَنْطَلَقَتْ hâlini aldı. Son işlem olarak da أَنْ kelimesi, مَا kelimesine idğâm edilerek örneğimiz مَنْطَلَقًا أَنْطَلَقَتْ şeklini aldı.

2) İsmi ile birlikte كَانَ kelimesi hazfedilip yerine her hangi bir şey geçmez. كَانَ kelimesinin ismi ile birlikte hazfedilip yerine her hangi bir şeyin ‘ivaz olarak gelmediği yerler ise iki tanedir;

a) Şart edâtı olan إِنْ kelimesinden sonra كَانَ kelimesi gelirse ismiyle birlikte hazfedilir.

b) Şart edâtı olan “لو” kelimesinden sonra كَانَ kelimesi gelirse, ismiyle birlikte hazfedilir.⁹⁵

Konuyla alâkalı İbn Hişâm, لو edâtından sonra كَانَ fiilinin ismiyle beraber hazfedildiğine dâir hadîs-i şerîften istişhâdda bulunmuştur:

جَاءَتْ امْرَأَةً إِلَى رَسُولِ اللَّهِ، فَقَالَتْ: إِنِّي وَهَبْتُ مِنْ نَفْسِي، فَقَامَتْ طَوِيلًا، فَقَالَ رَجُلٌ: رَوَّجْنِيهَا إِنْ لَمْ تَكُنْ لَكَ بِهَا حَاجَةٌ، قَالَ: هَلْ عِنْدَكَ مِنْ شَيْءٍ تُصَدِّقُهَا؟ قَالَ: مَا عِنْدِي إِلَّا إِزَارِي، فَقَالَ: إِنْ أَعْطَيْتَهَا إِيَّاهُ جَلَسَتْ لَا إِزَارَ لَكَ، فَالْتَمَسَ شَيْئًا فَقَالَ: مَا أَحَدٌ شَيْئًا، فَقَالَ: التَّمَسْ وَلَوْ خَائِمًا مِنْ حَدِيدٍ فَلَمْ يَجِدْ، فَقَالَ: أَمَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْءٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، سُورَةُ كَذَا، وَسُورَةُ كَذَا، لِسُورِ سَمَاهَا، فَقَالَ: قَدْ رَوَّجْنَاكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ.

“Rasûlullâh’a bir kadın geldi de: Ben nefsimi sana hibe ettim, benimle evlen dedi ve uzun müddet ayakta dikildi. Bunun üzerine bir adam: Eğer o kadınla sen evlenmeyeceksen beni onunla evlendir, dedi. Rasûlullâh (s.a.v): “Yanında kadına mehir vereceğin birşey var mı?” diye sordu. O zât: Yanımda şu izârımdan başka bir şeyim yoktur, dedi. Rasûlullâh: “Eğer sen izârını o kadına verirsen, sen izârsız olarak oturur kalırsın, onun için sen başka birşey araştır” buyurdu. O zât: Ben hiçbir şey bulamıyorum, dedi. Rasûlullâh: “Araştır, velev demirden bir yüzük olsun (bul getir)” dedi. Fakat o zât bunu da bulamadı. Bunun üzerine Rasûlullâh ona: “Ezberinde Kur’ân’dan bir şey var mı?” diye sordu. O zât, isimlerini

⁹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 228.

söylediği birkaç sûre için ‘evet şu sûre, şu sûre vardır’ dedi. Rasûlullâh: “Kur’ân’dan ezberinde bulunan sûrelere mukâbil seni o kadınla evlendirdik” buyurdu.”⁹⁶

Hadîs-i şerîfteki حَدِيدٍ وَلَوْ خَائِمًا مِنْ حديد kısmında لو edâtından sonra كَانَ ve ismi beraber hazfedilmiştir.⁹⁷

2.5. Fâ‘ille Alâkalı Muhtelif Haller

2.5.1. Fâ‘ilin Âmilinde Cemî‘ ve Tesniye Alâmeti Bitişmez

Fâ‘ilin âmilinde asıl olan kural, âmilin tesniye ve cemî‘ alâmeti almamasıdır. Aşağıdaki ibâreler,

فَمَا أَخَوَاكَ، فَمَاوَ إِخْوَتُكَ، فَمَنْ نَسَوْتُكَ.

şeklinde fiilin ikil hâliyle veya çoğul hâliyle okunmaz. Bilâkis bu örneklerin tümünde فَمَ nin müfred okunması gerekir. فَمَ أَخَوَاكَ örneğinde olduğu gibi ki Arapların çoğunluğunun kullanımı da böyledir.

Ancak İbn Hişâm, Arapların fiile tesniye ve cemî‘ alâmeti bitiştirerek de okuduklarını ifâde etmiştir. Konu ile ilgili bir fiile bir de fiil anlamındaki ism-i fâ‘ile, tesniye ve cemî‘ alâmeti bitiştiğine dâir hadîs-i şerîflerden örnekler vermiştir:⁹⁸

يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةً بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةً بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ وَصَلَاةِ الْفَجْرِ، ثُمَّ يَعْرُجُ الَّذِينَ

بَاثُوا فِيكُمْ فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ، فَيَقُولُ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي؟ فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ.

“(Her gün) birtakım melekler geceleyin, diğer birtakım melekler de gündüzleyin birbirlerini müte‘âkib size gelirler. Bunlar sabah ile ikindi namazlarında buluştuktan sonra içinizde kalmış olanlar semâya yükselirler. Rabpleri (namaz kılmış kullarının) hâllerini en iyi bilir iken yine o meleklerle: Kullarımı ne hâlde bıraktınız? diye sorar. Onlar da: Onları namaz kılarlarken bıraktık, nitekim namaz kılarlarken bulmuştuk, cevâbını verirler”.⁹⁹

⁹⁶ Buhârî, “Nikâh”, 41; Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi‘u’s-şâhîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: 1374-75/1955-56), “Nikâh”, 76.

⁹⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 228.

⁹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 277.

⁹⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 23; Müslim, “Mescidler ve Namaz Kılınan Yerler”, 210.

Hadîs-i şerîfte geçen يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةً cümlesinde geçen fiili cemî‘ alâmeti
bitiştirilmiş bir şekilde gelmiştir.

İbn Hişâm, başka bir hadîs-i şerîfte de şu şekilde bir istişhâdda bulunmuştur:

قَالَ وَرَقَةُ بْنُ نَوْفَلٍ: يَا ابْنَ أَخِي، مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ حَبَرَ مَا رَأَاهُ، فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ: هَذَا التَّامُوسُ
الَّذِي أُنْزِلَ عَلَى مُوسَى، يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَدْعًا، يَا لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا حِينَ يُخْرِجُكَ قَوْمُكَ، قَالَ رَسُولُ
اللَّهِ: أَوْ تُخْرِجِي هُمْ؟ قَالَ وَرَقَةُ: نَعَمْ لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمَا جِئْتَ بِهِ إِلَّا عُودِي، وَإِنْ يُدْرِكُنِي يَوْمُكَ أَنْصُرَكَ نَصْرًا
مُؤَزَّرًا.

“...Varaka Peygamberimiz (s.a.v)’e: “Ey kardeşimin oğlu! Neler görüyorsun?” diye sordu. Peygamberimiz (s.a.v) gördüklerini anlattı.

“Bunun üzerine Varaka şöyle dedi: “Bu gördüğün, Allâh’ın Mûsâ’ya gönderdiği Nâmûs’tur. Ah keşke senin da‘vet günlerinde genç olaydım! Kavmin seni (memleketinden) çıkaracakları zaman keşke hayâtta olsam! Bunun üzerine Resûlullâh: “Onlar beni çıkaracaklar mı ki?” diye sordu. O da: Evet. Senin getirdiğin gibi bir şey getirmiş (yani vahiy teblîğ etmiş) bir kimse yoktur ki düşmanlığa uğramasın. Şayet senin da‘vet günlerine yetişirsem, sana yardım ederim, cevâbını verdi.”.¹⁰⁰

Hadîs-i şerîfte geçen أَوْ تُخْرِجِي هُمْ؟ ism-i fâ‘iline cemî‘ zamîri bitişmiştir. Kelimenin aslı مُخْرِجُوِي’dir. Kelimedeki cemî‘ “vâvı” Sarf kuralı gereği “ya” harfine çevrildi ve daha sonrasında mef’ûl olan “ya” harfine idgâm edildi. İsm-i fâ‘il müfred gelmesi gerekirken cemî‘ olarak gelmiştir.¹⁰¹

2.6. Tenâzu‘

İki veya daha fazla ‘âmilin bir veya daha fazla ma‘mûlde girdiği mücâdeledir. İki veya daha fazla ‘âmilin takaddüm etmesi ve bir veya daha fazla ma‘mûlün teahhür etmeleri netîcesinde ‘âmillerin o ma‘mûllere yönelmeleridir.¹⁰²

¹⁰⁰ Buhârî, “Vahiy”, 1; Müslim, “Îmân”, 252.

¹⁰¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 277.

¹⁰² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 296.

2.6.1. Üç ve Daha Fazla Âmilin Birden Fazla Ma‘mûlde Çekişmesi

Her ‘âmil kendilerine bu ma‘mûlleri almak istemektedir. Basralılara göre üçüncü fiil, Kûfelilere göre ise birinci fiil amel eder. İbn Hişâm, konuyla ilgili olarak hadîs-i şerîften istişhâdda bulunmuştur:

أَنَّ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ، فَقَالُوا: ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدرَجَاتِ الْعُلَى ، وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ ، فَقَالَ: وَمَا ذَاكَ؟ قَالُوا: يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي ، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ ، وَيَتَصَدَّقُونَ وَلَا نَتَصَدَّقُ ، وَيُعْتِقُونَ وَلَا نُعْتِقُ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: أَفَلَا أَعَلِمْتُمْ شَيْئًا تُدْرِكُونَ بِهِ مَنْ سَبَقَكُمْ وَتَسْبِقُونَ بِهِ مَنْ بَعْدَكُمْ؟ وَلَا يَكُونُ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنْكُمْ إِلَّا مَنْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعْتُمْ قَالُوا: بَلَى ، يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: تُسَبِّحُونَ ، وَتُكَبِّرُونَ ، وَتَحْمَدُونَ ، دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ مَرَّةً . قَالَ أَبُو صَالِحٍ: فَرَجَعَ فُقَرَاءُ الْمُهَاجِرِينَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ، فَقَالُوا: سَمِعَ إِخْوَانُنَا أَهْلُ الْأَمْوَالِ بِمَا فَعَلْنَا ، فَفَعَلُوا مِثْلَهُ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ .

“Muhâcirlerin fakîrleri, Resûlullâh (s.a.v)’a gelerek: Varlık sahipleri yüksek dereceleri ve daimî nimetleri alıp gittiler, demişler. Resûlullâh (s.a.v): Neymiş o? diye sordu. Muhâcirler: (Ne olacak) onlar da bizim kıldığımız gibi namaz kılıyor; bizim tuttuğumuz gibi oruç tutuyor, (amma) onlar sadaka veriyor, biz veremiyoruz, onlar köle âzâd ediyor, biz edemiyoruz dediler. Bunun üzerine Resûlullâh (sallallahü aleyhi ve sellem): “Ben size bir şey öğreteyim mi? Onunla sizi geçenlere yetişir, sizden sonrakileri de geçersiniz. Hem hiçbir kimse sizden daha fazîletli olamaz, meğerki sizin yaptığınız gibi yapmış olsun?” buyurdu. Muhâcirler: Hay hay Yâ Resûlellâh! dediler. Resûlullâh (s.a.v): “Her namazdan sonra otuz üç kere tesbîh, tekbîr ve tahmîd edersiniz.” Ebû Sâlih dedi ki: Bunun üzerine fakîr muhâcirler Resûlullâh (s.a.v)’a gelerek: Mal mülk sâhibi dîn kardeşlerimiz bizim yaptığımızı işitmiş, bunun mislini onlar da yaptılar! dediler. Resûlullâh (s.a.v): “(Ne yapalım) bu, Allâh’ın bir fadl-u keremidir, onu dilediğine verir.” buyurmuşlar.¹⁰³

Hadîs-i şerîfte geçen ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ ve دُبُرَ üç tane âmildir. تُسَبِّحُونَ، وَتُكَبِّرُونَ، وَتَحْمَدُونَ kelimeleri ise iki tane mef‘ûldur. Her âmil bu mef‘ûllerde amel etmek istemektedir. Basralılara göre üçüncü fiil, Kûfelilere göre ise birinci fiil amel eder.¹⁰⁴

¹⁰³ Buhârî, “Şurût”, 17; Müslim, “Zikîr”, 2

¹⁰⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 298.

Not: İki veya daha fazla âmilden hangisinin amel edeceği husûsunda ihtilâf yoktur. Bunların her biri câizdir. İhtilâf muhtâr (tercîh) olup olmaması husûsundadır. Her ekolün tercîh ettiği âmîl farklıdır.

2.7. Temyîz Ve Nev‘ileri

Çeşitli anlamlar kastedilmeye elverişli, isimden asıl maksadın ne olduğunu açıklamak üzere zikredilen, mansûb ve nekra isme temyîz denir. Bir kelimenin temyîz olabilmesinin beş tane şartı vardır. Bunlar şunlardır:

- 1) İsim olacak
- 2) Fudlâ olacak (cümlede bulunan asıl öğelerden olmaması)
- 3) Nekra olacak
- 4) Câmîd olacak
- 5) Zatlardan kapalılığı kaldıracak

Temyîz iki kısma ayrılır:

1) Müfreden müphemliğı (kapalılığı) kaldıran temyîz, bu kısım kendi içinde ikiye ayrılır:

- a) Ölçü ve tartı gibi birimlerden müphemliğı kaldıran temyîz.
- b) Sayılardan müphemliğı kaldıran temyîz.

2) Nisbetten müphemliğı (kapalılığı) kaldıran temyîz ki bu da kendi içinde iki kısma ayrılır:

- a) Muhavvel (dönüştürülen) temyîz; fâ‘il, mef‘ûl ve ya muzâf olan bir isimden dönüştürülen temyîz.
- b) Gayr-i muhavvel (dönüştürülmemiş) olan temyîz.

Müellifimiz İbn Hişâm, temyîz konusuyla alâkalı sayıların temyîziyle ilgili bir hadîs-i şerîfi delîl olarak getirmiştir:¹⁰⁵

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً إِلَّا وَاحِدًا، مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ

الْجَنَّةَ.

“Rasûlullâh (s.a.v): “Allâh’ın yüzden bir eksik olarak doksan dokuz ismi vardır. Bu isimleri kim (tamamen) sayarsa Cennet’e girer” buyurdu.”¹⁰⁶

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 356.

¹⁰⁶ Buhârî, “Şurût”, 17; Müslim, “Zikîr”, 2.

اسْمًا Hadîs-i şerîfte geçen وَتَسْعِينَ اسْمًا ifâdesi sayıların temyîzine örnektir. اسْمًا kelimesi تَسْعَةً وِتَسْعِينَ sayısından sonra gelip bu sayının temyîzidir.

2.8. Müstesnâ

İstisnâ; belli başlı bazı edâtlardan sonra gelen ismin bu edâtlardan önce gelen bölümün tâbi olduğu hükmün dışında bırakılmasıdır. İstisnâ edâtından sonra gelen bu isme, istisnâ yapılan, hâriç tutulan anlamında müstesnâ denir.¹⁰⁷

2.8.1. (إلا)'nın Dışındaki Edâtlarla Yapılan İstisnâ

- 1) Dâima cer edenler: غير وسوى
- 2) Dâima nasb edenler: ما عدا، ما خلا، لا يكون، ليس
- 3) Bazen nasb bazen de cer edenler: حاشا، عدا، خلا

Müellifimiz İbn Hişâm, müstesnâ konusunda إلا edâtının dışında istisnâ edâtı olan kelimelerle istisnâ yapılabileceğine dâir hadîs-i şerîften istişhâdda bulunmuştur:¹⁰⁸

كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ بِذِي الْحُلَيْفَةِ مِنْ تِهَامَةَ، فَأَصَبْنَا غَنَمًا وَإِبِلًا، فَعَجَلَ الْقَوْمُ، فَأَعْلَوْا بِهَا الْقُدُورَ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ، فَأَمَرَ بِهَا، فَأُكْفِفَتْ ثُمَّ عَدَلَ عَشْرًا مِنَ الْعَنَمِ بِحُزُورٍ، ثُمَّ إِنَّ بَعِيرًا نَدَّ وَلَيْسَ فِي الْقَوْمِ إِلَّا خَيْلٌ يَسِيرَةٌ، فَرَمَاهُ رَجُلٌ، فَحَبَسَهُ بِسَهْمٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ لَهُدَاهُ الْبَهَائِمِ أَوَابِدَ كَأَوَابِدِ الْوَحْشِ، فَمَا غَلَبَكُمْ مِنْهَا، فَاصْنَعُوا بِهِ هَكَذَا قَالَ: قَالَ جَدِّي: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نَرْجُو - أَوْ نَخَافُ - أَنْ نَلْقَى الْعَدُوَّ غَدًا وَلَيْسَ مَعَنَا مُدَى، فَتَذْبَحُ بِالْقَصَبِ؟ فَقَالَ: اعْجَلْ - أَوْ أَرِنِي - مَا أَنْتَهِرَ الدَّمَ، وَذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ، فَكُلُوا لَيْسَ السِّنُّ، وَالظُّفْرُ، وَسَأُحَدِّثُكُمْ عَنْ ذَلِكَ، أَمَّا السِّنُّ: فَعَظْمٌ، وَأَمَّا الظُّفْرُ: فَمُدَى الْحَبَشَةِ.

“Biz (Huneyn dönüşünde) Tihâme’den sayılan Zü’l-Huleyfe’de Peygamberimiz (s.a.v) ile beraber bulunduk. Birçok koyun ve deve ele geçirmiştik. Acıktıkları için topluluk o hayvanların bâzısını kesip etleri tencerelerde kaynattılar. Rasûlullâh (s.a.v) geldi ve o

¹⁰⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 370.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 371.

tencerelerin devrilmesini emretti ve tencereler devrildi. Sonra Rasûlullâh (s.a.v) ganîmet mallarını taksîm ederken on koyunu bir deveye mu'âdil saydı. Sonra o ganîmet develerinden biri kaçtı. Toplulukta da pek az at vardı. Bu sırada mücâhidlerden bir kimse onu ok atıp vurdu ve böylece Allâh hayvanı durdurdu. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v): “Şüphesiz vahşî hayvanların kaçıcıları gibi, bu hayvanların da kaçıcıları vardır. Bunlardan biri size galebe ederse, ona böyle muamele yapınız” buyurdu. Abâye dedi ki: Dedem şöyle dedi: Yâ Rasûlallâh! Bizler yarın düşmanı ümîd ediyoruz yahut yarın düşmana kavuşacağımızdan endîşe ediyoruz. Beraberimizde bıçaklar da yok. Bu takdîrde kamışla hayvan boğazlayabilir miyiz? Rasûlullâh: “Bol kan akıtan her şeyle boğazlamaya acele et! Üzerine Allâh'ın ismi de zikrolunduysa, artık o hayvanın etini yiyiniz. Yalnız diş ile tırnak (kesme âleti) değildir. Ve bunun sebebinizi size söyleyeceğim: Dişe gelince, o bir kemiktir (kesmez). Tırnağa gelince, o da Habeşliler'in kesme âletleridir” buyurdu.”¹⁰⁹

Hadîs-i şerîfte, istisnâ edâtı olan لا'nın dışında sürekli nasb eden edâtlardan ليس'ye فكلوا ليس اليس والظفر cümlesi örnektir.

2.9. Şibih Fiiler (Fiile Benzeyenler)

Şibih fiiller, hepsi isim olup fiil gibi amel eden isimlerdir. Altı kısma ayrılır:

- 1) İsim-Fiiller
- 2) Masdar
- 3) İsm-i Fâ'îl
- 4) İsm-i Mef'ûl
- 5) Sıfat-ı Müşebbehe
- 6) İsm-i Tafdîl

2.9.1. İsim-Fiiller

Müellifimiz İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak fiil gibi amel eden isimlerden isim-fiileri kendi arasında üçe ayırır:

- 1) Mâzî anlamında gelenler.
- 2) Müzârî' anlamında gelenler.
- 3) Emir anlamında gelenler.

Daha sonra emir anlamında gelenlere hadîs-i şerîften örnek verir:¹¹⁰

¹⁰⁹ Buhârî, “Şerîke”, 16.

¹¹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 386-387-388-399.

إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ وَالْإِمَامِ يُخْطَبُ: “أَنْصِتْ (صه)” فَقَدْ لَغَوْتَ.

“Cuma günü imâm hutbe yaparken sen (yanındaki) arkadaşına “Sus (dinle)” desen, yine lâğv etmiş olursun.”¹¹¹

Hadîs-i şerîfte geçen (صه) أَنْصِتْ lâfzı isim-fiil olup emir kipi olan اُسْكُتْ anlamında kullanılmıştır.

2.9.2. Masdar

Masdar, hadese (iş-oluş) delâlet eden, fiil üzerine cârî olan onu te’kîd eden bir isimdir.

İbn Hişâm, önce masdarın amel etmesinin sekiz şartı olduğunu sıralar:

- 1) Masdar edâtlarıyla fiil anlamında olacak
- 2) Tasgîr sîgasında gelmeyecek
- 3) Zamîr ile ifâde edilmiş olmayacak
- 4) Mahtûd /Binâ-i merre sîgası olmayacak
- 5) Amelden önce herhangi bir sıfat almayacak
- 6) Mahzûf olmayacak
- 7) Ma‘mûlu ile arasına bir şey girmeyecek
- 8) Ma‘mûlünden muahhar olmayacak,

Bu şartları taşıyan ve âmil olan masdar üç şekilde gelebilebilir:

- 1) Muzâf olan masdar
- 2) Tenvînlenmiş masdar
- 3) Ta‘rîf edâtıyla ma‘rife olmuş masdar.¹¹²

İbn Hişâm, kendi ma‘mûlüne izâfe olmuş masdar kelimesine hadîs-i şerîften delîl getirmiştir:

مَنْ مَلَكَ زَادًا وَرَاحِلَةً فَلَمْ يَحْجَ مَاتَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا، وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ: وَلِلَّهِ عَلَى

النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا.

“Mekke’ye gidebilecek kadar binit ve azık imkânı olup da haccetmeyen kimsenin Yahûdî veya Hristiyan olarak ölmesinin ne önemi vardır. Çünkü Allâh kitabında “Kâ’be’yi haccetmek gücü yeten tüm Müslümanların yerine getirmek zorunda oldukları bir

¹¹¹ Buhârî, “Cum‘a”, 36; Ebû Dâvûd, “Salât”, 234; Tirmizî, “Cum‘a”, 16.

¹¹² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 390-400.

görevdir.”¹¹³ Kim bu vazîfeyi inkâr edip yapmazsa bilsin ki Allâh tüm âlemlerden bağımsız olup her bakımdan kendi kendine yeterlidir.”¹¹⁴

Hadîs-i şerîfte geçen حُجَّ الْبَيْتِ حُجَّ kısmında masdar olan حُجَّ kendi ma‘mûlû olan الْبَيْتِ kelimesine izâfe olmuştur.

2.10. Te’kîd

Tâbîlerin ikincisidir. Tevkîd denildiği gibi te’kîd olarak da isimlendirilir. Lâfzî ve ma‘nevî olmak üzere iki kısımdır:

1) Lâfzî Te’kîd: Birinci lâfzı aynı ile tekrarlamaktır. Bu tekrarlanan lâfız isim, fiil veya harf olabilir.

2) Ma‘nevî Te’kîd: Belirli lâfızlarla yapılan bir te’kiddir. Örnek:

النفس، والعين، كل، كلا، وكلتا، أجمع، وجمعاء.¹¹⁵

İbn Hişâm, ma‘nevî te’kîd ile ilgili olarak bir hadîs-i şerîften istişhâd etmiştir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ رَكِبَ فَرَسًا، فَضَرَعَ عَنْهُ فَجَحَشَ شِقَّةَ الْأَيْمَنِ، فَصَلَّى صَلَاةً مِنَ الصَّلَوَاتِ وَهُوَ قَاعِدٌ، فَصَلَّيْنَا وَرَاءَهُ فُعُودًا، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا صَلَّى قَائِمًا، فَصَلُّوا قِيَامًا، فَإِذَا رَكَعَ، فَارْكَعُوا وَإِذَا رَفَعَ، فَارْفَعُوا، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا صَلَّى قَائِمًا، فَصَلُّوا قِيَامًا، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا، فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ.

“Resûl-i Ekrem (s.a.v) bir ata binmişti. Attan düştü de sağ tarafı berelendi. Namazlardan birini oturarak kıldı. Biz de arkasında oturarak namazımızı kıldık. Namaz bitince “İmâm, ancak kendisine uyulmak içindir. O namazı ayakta kılınca, siz de ayakta kılınız. O rûkû‘ya vardığı zaman siz de rûkû‘ya varınız. O başını kaldırdı mı siz de kaldırınız. “Semi‘allâhü limen-hamideh” deyince siz de “Rabbanâ ve leke’l-hamd” deyiniz. Namazı oturarak kıldığı zaman siz de hep beraber oturarak kılınız” buyurdu.”¹¹⁶

Hadîs-i şerîfte فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ bölümündeki أَجْمَعُونَ lâfzı te’kîd-i ma‘nevîye örnektir.

¹¹³ Âl-i ‘İmrân, 3/97.

¹¹⁴ Tirmizî, “Hacc”, 3.

¹¹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 433-437.

¹¹⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 69; Buhârî, “Salât”, 18; Tirmizî, “Salât”, 150; Ebû ‘Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, nşr. Abdulvehhâb Abdullâtîf (Kâhire: 1382/1962), “Nida”, 56.

2.11. Atıf Ve Atıf Harfleri

Atıf, metbû‘unu îzâh ve tahsîsi açısından sıfatın verdiği faydaları verdiğinden metbûuna bazı yerlerde uyması gerekir. Bunlar:

- 1) Nekralik-ma‘rifelik
- 2) Müzekkerlik- müenneslik
- 3) Müfred- tesniye- cemilik

Atf-ı nesak, atıf harflerinden birinin tâbî ile metbû‘ arasına girmesidir.

İbn Hişâm, yedi tane atıf harfi sıralamış ve حتى harfinin tertîb için geldiğini belirtmek için hadîs-i şerîften istişhâdda bulunmuştur:¹¹⁷

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ، حَتَّى الْعَجْزِ وَالْكَيْسِ، أَوِ الْكَيْسِ وَالْعَجْزِ.

“Resûlullâh (s.a.v): Her şey kaderledir. Aciz ve iktidar(akıllı) yahut iktidar ve aciz bile.”¹¹⁸

Hadîs-i şerîfte، حَتَّى الْعَجْزِ وَالْكَيْسِ، بِقَدَرٍ، كُلُّ شَيْءٍ ifâdesinde yer alan حتى harfi, atıf harfi olup tertîb anlamında kullanılmıştır.

2.12. Gayr-i Munsarif

Harekelerle mu‘reb olan isimde aslolan munsarif olmasıdır. Ancak bir isimde dokuz tane illetten iki illet bulunduğu ya da iki illet yerine kâim olan tek illet bulunduğu isim munsarif olmaktan çıkar ve artık tenvîn ve cer alması mümkün olmaz. Bu dokuz illet şu beytin içinde toplanmıştır:

اجمع وزن عادلا انث بمعرفة ركب وزد عجمة فالوصف قد كمالا.

Adl illeti, ma‘rife isimlerde ve sıfatlarda meydana gelmek üzere iki kısma ayrılır. Sıfatlarda meydana gelen adl iki ‘adettir. Bunlar:

- a) Sayıda vâki‘ olan iki vezindir: مفعول ve فعال
- b) Sayının dışında vâki‘ olan adl.¹¹⁹

İbn Hişâm, gayr-i munsariflik illetlerinden olan adl ile ilgili hadîs-i şerîften örnek vermiştir:

¹¹⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 447.

¹¹⁸ Müslim, “Kader”, 18.

¹¹⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 462.

أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ : صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى، فَإِذَا خَشِيَ أَحَدُكُمْ الصُّبْحَ، صَلَّى رَكْعَةً وَاحِدَةً، تَوَتَّرَ لَهُ مَا قَدْ صَلَّى.

“Bir adam Resûlullâh (s.a.v)’a gece namazını sormuş, Resûlullâh (s.a.v) da: “Gece namazı ikişer ikişerdir. Biriniz sabah olacağından korkarsa, bir rekât kılsın. Bu, onun kılmış olduğu namazları tekleştirir.” buyurmuştur.”¹²⁰

Hadîs-i şerîfte، صلاة الليل مثنى مثنى kısmında tekrar edilen kelime te’kîd için gelmiştir.

İkinci مثنى’nın gelmesi tekrar ifâde etmek için değildir. Çünkü tekrar, zaten kendisinde tekrar anlamı olduğu için gayr-i munsarif olan birinci مثنى ile vâki’ olmuştur.

2.13. Fiil-i Ta‘accub

Ta‘accub العجب masdarından تفعل bâbındandır. Nahiv kitaplarında kendisi için bâb başlığı açılmamış birçok lâfza sahiptir.

İbn Hişâm, bilindik ta‘accub sîgalarının dışında da ta‘accubun mümkün olduğunu ifâde etmiş ve hadîs-i şerîften istişhâd etmiştir:¹²¹

عن أبي هريرة ؛ لقيني رسول الله صلى الله عليه وسلم في طريق من طرق المدينة وأنا جنب فاختنست فذهبت فاغتسلت ثم جئت فقال أين كنت يا أبا هريرة قال قلت إني كنت جنباً فكرهت أن أجالسك على غير طهارة فقال سبحان الله إن المسلم لا ينجس.

“Ebû Hureyre (r.a), şöyle demiştir: Medîne yollarından birinde, ben cünüb iken Resûlullâh (s.a.v) bana rastladı. (Ondan) gizlendim, gidip yıkandım ve (geri) geldim. Resûlullâh (s.a.v): Nerede kaldın Yâ Ebâ Hureyre? dedi. Ben de cünüb idim, temizlenmeden seninle beraber oturmayı doğru bulmadım, dedim. “Sübbânellâh. Müslümân necis olmaz” buyurdu.”¹²² Hadîs-i şerîfte geçen سبحان الله ifâdesi ta‘accub ifade etmektedir.

¹²⁰ Buhârî, “Vitr”, 1-2; Müslim, “Musâfirûn”, 145-148; Ebû Dâvûd, “Salât”, 312.

¹²¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 467.

¹²² Buhârî, “Gusl”, 23; Ebû Dâvûd, “Temizlik”, 91.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERHU KATRİ’N-NEDÂ ve BELLÎ’S SADÂ’DA İSTİŞHÂD EDİLEN ŞİİRLER VE KONULARI

3.1. İsimlerde Mebnîlik Ve Mu‘reblik

3.1.1. Kesr Üzere Mebnî Olan İsimler

İbn Hişâm, ismin ne demek olduğunu ve alâmetlerini aktardıktan sonra isimlerin mu‘rebliğinden ve mebnîliğinden bahseder ve kesra üzere mebnî olan bazı kelimelere şiirden delîl getirir.

İbn Hişâm câhiliyye şâirlerinden Züheyr b. Cenâb el-Kelbî (h.ö. 60/564)’ye ait bir şiirden istişhâd etmiştir (vâfir):

فلولا المزعجات من اللَّيالي ... لما ترك القطا طيب المنام
إذا قالت حدام فصدقوها ... فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حدام.

“Eğer geceler sıkıntı vermeseydi, Katâ kuşu güzel uyukusunu terk etmezdi.

Hazâmi bir söz söylediğinde, onu tasdik edin. Çünkü hüküm Hazâmi’nin dediği gibidir.”¹²³

Şiirde حدام kelimesi isim olup fâil olmasına rağmen geçtiği her iki yerde de kesra olarak gelmiştir.¹²⁴

İbn Hişâm, şâir Ebû Firâs Hemmâm b.Gâlib b. Sa’sa et-Temîmî (Ferazdak) (ö. 114/732)’tan da şiir istişhâdında bulunmuştur (kâmil):

منع البقاء تقلُّبُ الشَّمْسِ ... وطلوعُها من حيثُ لَا تُمسي
وغروبُها صفراءُ كالورس ... وطلوعُها حمراءُ صافيةً
اليوم لا أعلم ما يَجِيءُ بِهِ ... ومضى بفصلِ قَضَائِهِ أمس.

“Ebediliğe engel oldu; güneşin sürekli değişmesi, gece batmadığı yerden doğması.

Batışı za’feran sarısı, doğuşu ise sapsarıdır.

¹²³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 47.

¹²⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 47.

Bugün, bana neler verecek ve neler getirecek bilmiyorum ve dün hükmünü vererek geçti.”¹²⁵

Beyitte geçen البقاء “devamlılık, süreklilik”, الورس “za‘ferân otu”, بفصل فضاءه “kesmek, sona ermek” anlamında kullanılmıştır.¹²⁶

Bu şiirde yine أمس fâ‘il olmasına rağmen kesra olarak gelmiştir.

Bazıları أمس kelimesini fetha üzere mebnî kılmışlardır. İbn Hişâm bununla alâkalı Ru‘be b. el-‘Accâc et-Temîmî (ö. 145/762)’nin şiirden örnek getirmiştir (recez):

لقد رأيتُ عجباً مذ أمسا ... عجائزاً مثلَ السَّعالي خُمساً

يأكلن ما في رحليهن همساً ... لا ترك الله لهنَّ ضرراً

ولا لقينَ الدهرَ إلاَّ تَعساً ...

“Dün geceden beri tuhaf şeyler gördüm, gülyabânî gibi beş kadın.

Gizlice azık torbalarından ki azıklarını yiyorlar,

Allâh onların hiçbir azı dişini bırakmasın.

Ve onlar zaman içinde ancak perişânlıkla karşılaşsın.”¹²⁷

Beyitte geçen عجائزاً “yaşı geçmiş kadın”, السعالي “cin, deve, canavar, felâket”, همسا ise “gizli saklı” anlamına gelmektedir.¹²⁸

Bu şiirde أمس kelimesi mecrûr olmasına rağmen feth üzere mebnî gelmiştir.

3.1.2. Zamm Üzere Mebnî Olan Kelimeler

İbn Hişâm, bu konuda قَبْلُ ve بَعْدُ kelimelerinin zamm üzere mebnî geldiğinden bahseder ve bu kelimelerin dört hâlinin olduğunu açıklar, Bunlar:

a) Bu kelimeler muzâf olurlarsa; ya zarfiyet üzere mansûb ya da مِنْ harf-i cerri ile mecrûr olurlar.

b) Kelimeler muzâf olarak gelir ancak bu kelimelerin muzâfun ileyhleri hazfedilmiştir. Ancak varlığına niyet edilmiştir. Bu durumda ya zarfiyet üzere mansûb ya da

¹²⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 50.

¹²⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 50.

¹²⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 53.

¹²⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 53.

مِنْ harf-i cerri ile mecrûr olup aynı zamanda muzâfun ileyh var kabul edildiği için bu kelimeler tenvîn almazlar.

c) Bu iki kelime izâfe olmadan gelirler bu durumda da yine ya zarfîyet üzere mansûb ya da مِنْ harf-i cerri ile mecrûr olurlar. Aynı zamanda artık izâfe söz konusu olmadığı için de nekra isimler gibi tam sayıldıklarından tenvînli kullanılırlar.

d) Aynı şekilde bu kelimeler muzâf olarak gelir fakat bu kelimelerin muzâfun ileyhleri hazfedilmiştir. Muzâfun ileyh olan lâfzın varlığına değil anlam olarak muzâfun ileyhin varlığına niyyet edilir. Bu durumda bu iki kelime zamm üzere mebnî olarak gelir.

Bu iki kelime ilk üç hâlinde mu‘reb olmaktadır dördüncü hâlinde mebnî olarak gelmektedir. Daha sonra İbn Hişâm bu iki kelimenin izâfeli-izâfesiz, tenvînli veya tenvînsiz halleriyle alâkalı kâili mechûl bir şiirden istişhâdda bulunur (tavîl):¹²⁹

وَمِنْ قَبْلِ نَادَى كُلِّ مَوْلَى قَرَابَةً ... مَا عَطَفْتُ مَوْلَى عَلَيْهِ الْعَوَاطِفُ.

“Bundan önce her akraba ve dosta seslenmişti.

Fakat merhamet edenler o dosta merhamet etmedi.”¹³⁰

Beyitte geçen نَادَى “çağırarak, seslenmek”, مَوْلَى “efendi, köle, amcaoğlu” gibi anlamlara gelir.¹³¹

Şiirdeki قَبْلِ kelimesi tenvînsiz bir şekilde cer ile rivâyet edilmiştir.

İbn Hişâm, Yezîd b. ‘Amr b. es-Sâik (ö. ?/?)'ten de şiir istişhâdında bulunmuştur (vâfir):

فَسَاغَ لِي الشَّرَابُ وَكُنْتُ قَبْلًا ... أَكَادُ أَغْصُ بِالْمَاءِ الْفُرَاتِ.

“Şarabın boğazımdan geçmesi çok rahat oldu.

Oysa eskiden tatlı su bile boğazımda kalıyordu.”¹³²

Beyitte geçen سَاغَ “içimi kolay olmak”, أَغْصُ “suyun boğaza takılması” anlamında kullanılmıştır.¹³³

Bu şiirde de قَبْلًا kelimesinin tenvînli hâline örnek getirilmiştir.

¹²⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 60-64.

¹³⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 58.

¹³¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 58.

¹³² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 59.

¹³³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 60.

İbn Hişâm bu iki kelime ile alâklı farklı örnekleri verdikten sonra bu iki kelime gibi zamm üzere mebnî gelen farklı zarflara da şiirlerden istişhâdlar yapmıştır.

Konuyla alâkalı olarak İbn Hişâm, Ma‘n b. Evs el-Müzenî (ö. 64/683)’den şiir istişhâd etmiştir (tavîl):

لَعَمْرُكَ مَا أَدْرِي وَإِنِّي لَأَوْجَلُ ... عَلَى أَيَّتَا تَعْدُو الْمُنِيَّةُ أُولُ.¹³⁴

“Ömrüne yemîn olsun! Ben bilmiyorum ve çok da korkuyorum.

Ölüm, ilk hangimize cüret edip gelecek.”¹³⁵

Beyitte geçen عمر “hayat”, وجل “korkmak”, تعدو “cesaret”, المنية “ölüm” anlamında kullanılmıştır.¹³⁶

Şiirde أول kelimesi zamm üzere mebnî kelimelere örnek olarak verilmiştir. Çünkü muzâfun iley hazfedilip lâfzına değil anlamına niyyet edilmiştir.

İbn Hişâm kâili mechûl başka bir şiirden de وَرَاءُ kelimesine örnek getirmiştir (tavîl):

إِذْ أَنَا لَمْ أَوْمِنْ عَلَيْكَ ... وَلَمْ يَكُنْ لِقَاؤُكَ إِلَّا مِنْ وَرَاءُ وَرَاءُ.

“Eğer sana güven veren biri olmazsam.

Seninle karşılaşmamız ancak öteden öteden olur.”¹³⁷

Beyitte geçen أومن “güvenmek”, وَرَاءُ “arka arkaya” anlamında kullanılmıştır.¹³⁸

Şiirde geçen وَرَاءُ harf-i cerrle gelmesine rağmen zammeyle okunmuştur. Çünkü muzâfun iley hazfedilip lâfzına değil anlamına niyyet edilmiştir.

3.2. Fiilin Kısımları ve Hükümleri

İbn Hişâm, fiilin üç kısım olduğunu beyân edip her birinin ‘alâmetini ve hükümünü açıklamıştır. Fiilin kısımlarından mâzi fiilin hükümlerini, fiil-i mâzi olup olmadıkları ihtilâflı olan kelimeleri aktardıktan sonra fiil-i mâzinin başına da bazen şiir zarûretinden dolayı harf-i cerrin gelebileceğini aktarır.¹³⁹

¹³⁴ Ebû Temmâm, *Dîvânu'l-Hamâset*, 7/2.

¹³⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 61.

¹³⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 62.

¹³⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 64.

¹³⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 64.

¹³⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 67.

İbn Hişâm kâili mechûl bir şiirden fiil-i mâzinin başına da bazen şiir zarûretinden dolayı harf-i cerrin gelebileceğine örnek vermiştir:

وَاللّٰهُ مَا لَيْلِيْ بِنَامٍ صَاحِبُهُ ... وَلَا مُخَالِطُ اللَّيَّانِ جَانِبِهِ.

“Vallahi! Sahibinin uyuduğu gece, benim gecem değildir.

O gece sahibinin yan tarafî rahatlığa kavuşmuş da değildir.”¹⁴⁰

Beyitte geçen اللّيان “kolaylık, ferahlık, güzel yaşam” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴¹

İbn Hişâm, bu şiirde نَام fiil-i mâzisinin başına harf-i cerr geldiğini beyan etmiştir. Şiir bize Arap şiirinde bu durumun olabileceğini herhangi bir fiilin harf-i cerr ile beraber gelmesinin fiilleri etkilemeyeceğini göstermektedir.

Emir fiili ise, muhâtaba ى’sını kabul etmesi, sîgasıyla talep ma’nâsını ifade etmesi ile mâzî ve müzârî‘ fiillerden ayrılmaktadır. Herhangi bir kelime emir ma’nâsını ifade edip muhâtaba ى’sını kabul etmediğinde, emir fiili değil, isim-fiil olur. Şâyet muhâtaba ى’sını kabul edip, emir ma’nâsını ifade etmezse bu durumda da fiil-i müzârî‘ olur.

İbn Hişâm emir fiiliyle alâkalı olarak تَعَالَى kelimelerinin emir fiili mi yoksa isim-fiil mi oldukları husûsunda görüş ayrılığı olduğunu açıklar. تَعَالَى kelimesinin bütün durumlarda daima sonunun meftûh olduğunu herhangi bir istisnasının bulunmadığını açıklar.¹⁴²

İbn Hişâm تَعَالَى kelimesinin sonunun değişebilceğine dair getirilen şiir örneğinde hata yapıldığını ifade eder. Bu hususta Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968)’nin şiirinden örnek vermiştir (tavîl):

أَيَا جَارَتَا مَا أَنْصَفَ الدَّهْرُ بَيْنَنَا تَعَالَى أَفَاسْمُكَ الْهَمُومَ تَعَالَى

“Ey güzel kuş zaman aramızda hiç âdil davranmamış

Gel dertlerimi seninle paylaşayım gel.”¹⁴³

¹⁴⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 71.

¹⁴¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 71.

¹⁴² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 76.

¹⁴³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 76.

Şiirde iki yerde geçen تعالٰی emir fiili geçtiği her iki yerde تعالٰی kelimesinin “lâm” harfinin İbn Hişâm’ın ifade ettiği gibi meftûh değil meksûr okunduğu görülmekte ancak müellifimiz bunun bir hata olduğu Arapların aslında bu şekilde okumadığını belirtmiştir.

3.3. Harf Olup Olmadıkları İhtilâflı Olan Kelimeler

Harf, isim ve fiilin alâmetlerinden hiçbirini kabul etmeyen kelimedir. هَلْ ve بَلْ gibi.

Sahîh görüşe göre dört edâtın كَمًا، ما المصطرية، مهما، إِذَا harf olmaları ihtilâflıdır.¹⁴⁴

İbn Hişâm, harfle alâkalalı hükümleri aktardıktan sonra harf olup olmadıkları konusunda ihtilâflı olan kelimeleri aktarıp evvelâ Züheyr b. Ebî Sülmâ el-Müzenî (h.ö. 13/609)’ye ait şiirden örnek vermiştir (tavîl):

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ ... وَإِنْ خَالَهَا تُحْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمُ.¹⁴⁵

“Herhangi bir adamın kötü ahlâkı olursa,

Onu insanlardan gizlediğini zannetsede o hasleti bilinir.”¹⁴⁶

Beyitte geçen خَلِيقَةً “karakter, huy”, خَالَهَا “zannetmek” anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁷

Bu şiirde مهما kelimesi i‘râbda mahalli olmadığı için harf olarak değerlendirilmiştir.

İbn Hişâm kâili mechûl bir şiirden مَا kelimesinin harf olup olmadığına örnek vermiştir

(vâfir):

يَسُرُّ مَا ذَهَبَ اللَّيَالِي ... وَكَانَ ذَهَابُهُنَّ لَهُ ذَهَابًا.

“Gecelerin geçip gitmesi adamı sevindirir.

Oysa onların geçip gitmesi onun için de gidiştir.”¹⁴⁸

Beyitte geçen ذَهَاب “geçip gitmek” anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁹

Bu şiirde مَا harfî üzerindeki ihtilâf ve çeşitli görüşler aktarılmıştır. İ‘râbda mahalli olmadığı için harf olduğuna hükmedilmiştir.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 82.

¹⁴⁵ Züheyr b. Ebî Sülmâ el-Müzenî, Dîvân, 32.

¹⁴⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 83.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 84.

¹⁴⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 87.

¹⁴⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 87.

3.4. İsimlerden Gayr-ı Münsarif Olanların Hükümü

Gayr-ı munsarif, dokuz fer‘î illetten iki veya iki illet yerine tekâbül eden bir fer‘î illet kendisinde bulunduğu için tenvîn ve kesrayı kabul etmeyen isme denir. Birinci misâl “فَاطِمَةُ” (Fâtîme) gibi. Bu isim, ma‘rifelik ve te’nîs illetlerini bulundurduğu için gayr-ı munsarif olmuştur. İkinci misâl مَسَاجِدَ (mesâcîde) gibi. Sîğatü müntehe’l-cumû‘ (cemi‘ olan isimlerin son bulduğu özel kalıplar) sîğalarından olup iki illete tekâbül eden illetlerden cemi‘ illeti kendisinde bulunduğundan gayr-ı munsarif olmuştur.¹⁵⁰

İbn Hişâm, gayr-ı münsarif isimlerle alâkalı bazı bigiler verdikten sonra bu tür isimlerin ya elif-lâmlı ya da izâfeli geldiklerinde mecrûr olabileceklerini ifâde etmiştir. İbn Hişâm, Ramâh b. Ebred b. Sevbân (ö. 149/766)’ın şiirinden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

رَأَيْتُ الْوَلِيدَ بْنَ الْيَزِيدِ مُبَارَكًا ... شَدِيدًا بِأَعْبَاءِ الْخِلَافَةِ كَاهِلُهُ.

“Ben Velîd b. Yezîd’i mübârek,

Ve hilâfet yüklerini kaldıracak kadar sırtı sağlam gördüm.”¹⁵¹

Beyitte geçen الْخِلَافَةِ “ağır gelen yük”, كَاهِل “omuz, sırt” anlamına gelmektedir.¹⁵²

Şiirde اليزيد kelimesinde munsarif olmayı engelleyen veznu fiil ve ‘alem (özel isim) şeklinde iki illet bulunmakta fakat bu kelime “elif-lâm”lı olduğu için munsarif olmuştur.

3.5. Fiil-i Müzâriyi Nasb Eden Edâtlar

Müzârî‘ fiile إِذْنٌ، كَيْ، لَنْ، أَنْ harflerinden biri bitişirse bu durumda fiil-i müzârî‘ mansûb olur.

إِذْنٌ kelimesinin nasb edâtı olabilmesi için üç şart vardır:

- 1) Kelâmın başında zikredilmesi gerekir. Ortada gelirse fiil merfû‘ olur. Örnek: زَيْدٌ إِذْنٌ أَكْرَمُهُ “Zeyd seni ziyâret etti” denildiğinde, Sen “öyle ise ona ikrâm ederim” dediğin cümlede إِذْنٌ kelimesi kelâmın ortasında geldiği için أَكْرَمُهُ fiili merfû‘ olmaktadır.

¹⁵⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 102.

¹⁵¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 103.

¹⁵² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 103.

2) Kendisinden sonra gelen fiilin müstakbel olması gerekir. Şayet kendisinden sonra gelen fiil şimdiki zaman anlamında olursa bu durumda fiil merfu‘ olur. Örnek: اِذَّنْ Mütekellim olan kişi bir söz söyledikten sonra muhâtabın da اِذَّنْ تَصَدَّقُ “o hâlde doğru söylüyorsun” şeklindeki cevâbında fiil şimdiki zaman anlamında olduğundan merfu‘ olmaktadır.

3) Fiil ile kendisinin arasına kasemin dışında bir fâsıla girmemesi gerekir. Şayet girerse bu durumda fiil yine merfû‘ olur. Aşağıdaki câr-mecrûr, zarf ve münâdânın örneklerinde fiil ile اِذَّنْ kelimesi arasına yemînin dışında fâsıla girdiğinden fiil merfû‘ olmaktadır.¹⁵³

İbn Hişâm, fiil-i müzârîyi nasb eden edâtlardan اِذَّنْ için üç şartın gerekli olduğunu îzâh eder. Bu şartlardan bir tanesi ise bu edât ile fiil-i müzârî‘ arasına kasem hâric hiçbir şey girmemesi gerektiğidir.

Bununla alâkalı olarak İbn Hişâm, Hassân b. Sâbit el-Ensârî (ö. 54/673)’ye ait olan bir şiirden istişhâdda bulunur (vâfir):

اِذَّنْ وَاللّٰهِ نَزَمِيْهِمْ بِحَرْبٍ ... تَشَيَّبَ الطِّفْلُ مِنْ قَبْلِ الْمَشَيْبِ.

“O zaman vallahi onlara öyle bir harp açarız ki.

Yaşlanmadan önce çocuğun saçlarını ağartır.”¹⁵⁴

Beyitte geçen حَرْب “savaş” anlamında müzekker ve müennes kullanılabilen bir kelimedir. تشيب “yaşlandırmak” anlamına gelmektedir.¹⁵⁵

Şiirde اِذَّنْ ile fiil-i müzârî‘ arasına kasem girmesine rağmen yine de amel etmiş ve fiil-i müzârî‘ mansûb okunmuştur.

¹⁵³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 116-117.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 119.

¹⁵⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 117.

3.5.1. Fiil-i Müzârîyi Nasb Eden اَنْ Edâtından Önce عَلِمَ ve Türevlerinin Gelmesi

İbn Hişâm عَلِمَ veya عَلِمَ anlamına gelen bir fiilden sonra gelen nasb edâtının fiil-i müzârîyi nasb edemeyeceğini ordaki اَنْ edâtının aslında اَنْ nin şeddesiz hâli olduğunu ifâde etmiştir.¹⁵⁶ عَلِمَ fiili anlamına gelen baska fiillerde de aynı durum geçerlidir.

Konuyla ilgili olarak İbn Hişâm, Süheym b. Vesîl er-Riyâhî (ö. 60/680)'nin şiirinden istişhâd etmiştir (tavîl):

أَقُولُ لَهُم بِالشَّعْبِ إِذْ يَأْسُرُونَنِي ... أَلَمْ تَيَأْسُوا أَنِّي ابْنُ فَارِسٍ زَهْدَم.

“Beni dağ yolunda esir ettiklerinde ben o eşkiyalara;

Ben Zehden denen atın binicisinin oğluyum bilmiyor musunuz? diyorum.”¹⁵⁷

Beyitte geçen الشَّعْبِ “yol veya patika” anlamına gelmektedir.¹⁵⁸

Bu şiirde تَيَأْسُوا kelimesi عَلِمَ anlamına gelmektedir. Bu sebeple şiirde geçen تَيَأْسُوا fiilinden önce eğer اَنْ geçmiş olsaydı onun şeddesiz okunmuş اَنْ edâtı olması daha uygun olacaktı.

3.5.2. اَنْ Edâtının Câiz Olarak Gizli Geldiği Yerler

اَنْ edâtının izmârının (gizlenmesinin) câiz olduğu iki yer vardır:

1) Kendisinden önce fiil ile takdîr edilmekten uzak olan bir ismin geçmiş olduğu atıf harfinden sonra geldiği yer. Örnek:

﴿وَمَا كَانَ لِشَيْءٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِي حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ

عَلَيَّ حَكِيمٌ﴾

“Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁵⁹

¹⁵⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 121.

¹⁵⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 121.

¹⁵⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 122.

¹⁵⁹ eş-Şûrâ 42/51.

Âyette geçen يُرْسِلُ fiili atıf harfinden sonra gelip mansûb okunmuştur. Fakat bu fiil kendisinden önceki وَحْيًا kelimesine atıf edilmiştir. Kural olarak fiillerin isim üzerine atfı mümkün değildir. Bu sebeple ya isim olan kelime fiile te'vîl edilecek ya da fiil olan kelime isimleştirilecek. Eğer fiilden önce mastar te'viline imkân veren أَنْ edâtını gizlersek hem atıf mümkün olacak hemde ismin fiile te'vîl edilmesine gerek kalmayacaktır. Bu gibi durumlarda fiili isme te'vîl için أَنْ edâtı câiz olarak gizli gelebilir.

2) Harf-i cerr olan ل harfinden sonra geldiği yer. Bu ل harfi, ta'lîl, 'âkıbet olabildiği gibi zâid olarak da gelebilir.¹⁶⁰

İbn Hişâm, Meysûn bint Behdele b. Unayf el-Kelbî (ö. 80/700)'ye ait bir şiir istişhâd ederek kendisinden önce fiile te'vîl edilmesi mümkün olmayan bir ismin geçmiş olduğu atıf harfinden sonra أَنْ in câiz olarak müstetîr geldiği husûsunda şiirden istişhâd etmiştir (vâfir):

وَلَبَسُ عِبَاءَةً وَتَقَرَّ عَيْنِي ... أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ لَبَسِ الشَّفُوفِ.

“Âba giymek ve keyfinin yerinde olması,

“Bana ince ipekler giymekten daha sevimlidir.”¹⁶¹

Beyitte geçen, عِبَاءَةً “bir elbise türü”, تَقَرَّ عَيْنِي “göz aydınlığı” (sevinçten kinâye),

الشَّفُوفِ ise “ince elbise” anlamlarına gelmektedir.¹⁶²

Şiirde لَبَسُ عِبَاءَةً وَتَقَرَّ kısmında atıf harfi olan vav harfinden sonra gelen fiil, لَبَسُ عِبَاءَةً kısmına atf edilmiştir. Fakat atıf harfinden önce isim gelmiştir. Fiillerin isim üzerine atfının mümkün olmaması sebebiyle atıf harfinden sonraki fiilin isimleşmesi için masdar ve nasb edâtı olan أَنْ câizi olarak gizli gelmiştir.

3.5.3. Kendisinden Sonra أَنْ Edâtının Vâcib Olarak Gizli Geldiği Yerler

أَنْ edâtının izmâr edilmesinin (gizlenmesinin) vâcib olması dört yerdedir:

¹⁶⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 123.

¹⁶¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 123.

¹⁶² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 123.

1) حَتَّى dan sonra gelen fiil, hem ref' hem de nasb olarak okunabilir. Fiilin mansûb olmasının şartı, fiilin mâ kabline nisbeten müstakbel olmasıdır. Fiilin müstakbel olması ise ister tekellüm anına nisbeten olsun, isterse sadece mâ kabline nisbeten olsun fark etmez.

2) إِلَى veya إِلا anlamına gelen أَوْ'den sonra أَنْ vâcib olarak gizli gelir.

3) أَنْ edâtı fâ-i sebebiyyeden sonra gelip bu fâ-i sebebiyye de nefy-i mahzâ veya talebden sonra gelmiş olursa bu durumda أَنْ edâtının izmârı vâcibtir.

4) أَنْ edâtı beraberlik ifâde eden وَ “vâvu'l-ma'îyye”den sonra gelip, bu وَ'dan önce de aynı şekilde nefy-i mahzâ ve taleb gelmiş olursa bu durumda أَنْ kelimesinin izmârı (gizlenmesi) vâcib olur.¹⁶³

İbn Hişâm, ikinci maddeyle ilgili olarak Ziyâd b. Süleymân el-E'cemî (ö. 285/898)'ye ait olan bir şiir ile istişhâd etmiştir (vâfir):

وَكُنْتُ إِذَا غَمَزْتُ قَنَاةَ قَوْمٍ ... كَسَرْتُ كَعُوبَهَا أَوْ تَسْتَقِيمًا.

“Ben kavmin mızraklarını kontrol ettiğimde,

Mızrak uçlarını düzeltirdim ama düzgün olması müstesnâ.”¹⁶⁴

Beyitte geçen غَمَزْتُ “el ile yoklamak, kontrol etmek”, كَعُوبُ “boğum, eklem, çıkık yer” gibi anlamalarda kullanılmıştır.¹⁶⁵

Bu şiirde أَوْ kısmında إِلا anlamında gelen أَوْ harfinden sonra vâcib olarak nasb eden أَنْ edâtı gizli gelmiştir ve fiil-i müzârîyi nasb olmuştur.

İbn Hişâm, أَوْ harfinden sonra أَنْ edâtının vâcib olarak gizli gelmesine kâili mechûl başka bir şiirden de istişhâd etmiştir:

لَأَسْتَسْهِلَنَّ الصَّعْبَ أَوْ أُدْرِكَ الْمُنَى ... فَمَا انْقَادَتْ الْأَمَالُ إِلَّا لِصَابِرٍ.

“Yemîn olsun ki zoru kolay kılacağım ta ki isteklerime kavuşuncaya kadar

¹⁶³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 122.125.

¹⁶⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 121.

¹⁶⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 127.

Arzular ancak sabreden kişiye boyun eğer.”¹⁶⁶

Beyitte geçen الصعب “zorluk, sıkıntı”, المنى “temennî” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶⁷

Şiirde أو edâtı إلی anlamında kullanılmış olup kendisinden sonra nasb edâtı أن vâcib olarak gizli gelmiştir.

İbn Hişâm, ف’ı sebebiyeden sonra nasb edâtı olan أن’in vâcib olarak gizli gelmesine Ebû Necm el-‘İclî (ö. 130/747)’nin şiirini örnek olarak getirmiştir (recez):

يَا نَاقُ سِيرِي عَنَّا فسيحًا ... إلی سُلَيْمَانَ فَنَسْتَرِيحًا.

“Ey Deve! Süleyman’a doğru hızlı ve geniş adımlarla yürü ki dinlenelim.”¹⁶⁸

Beyitte geçen عَنَّا “hızlı yürüme çeşidi”, فسيحًا “geniş”, رِيح “dinlenmek” anlamlarında kullanılmıştır. سُلَيْمَانَ ise Süleymân b. Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705)’dır.¹⁶⁹

Şiirde talep olan سِيرِي fiilinden sonra gelen فَنَسْتَرِيحًا fiili ف’ı sebebiyeyle beraber gelip ف’ı sebebiyeden sonra أن vâcib olarak gizli gelmiştir.

İbn Hişâm, ف’ı sebebiyeden sonra أن edâtının vâcib olarak gizli gelmesine kâili mechûl başka bir şiirden de istişhâd etmiştir (remel):

رَبِّ وَفَّقْنِي فَلَا أَعْدِلَ عَنْ ... سُنَنِ السَّاعِينَ فِي خَيْرِ سَنَ.

“Rabbim beni başarılı kıl ki,

En hayırlı yollarda çalışanların yolundan dönmeyeyim.”¹⁷⁰

Beyitte geçen, سَنَ “yol, yöntem”, الساعين “çalışanlar” anlamında kullanılmıştır.¹⁷¹

Şiirde dua anlamına gelen وَفَّقْنِي talep fiili olduğu için فَلَا أَعْدِلَ kısmında ف’ı sebebiyeden sonra أن vâcib olarak gizli gelmiştir ve fiil-i müzârîyi mansûb yapmıştır.

¹⁶⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 128.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 128.

¹⁶⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 131.

¹⁶⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 131.

¹⁷⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 132.

¹⁷¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 132.

İbn Hişâm, ف'ı sebebiyeden sonra اُنْ edâtının vâcib olarak gizli gelmesine kâili mechûl başka bir şiirden de istişhâd etmiştir (basît):

هَلْ تَعْرِفُونَ لِبَانَاتِي فَأَرْجُو ... أَنْ تَقْضِيَ فَيَرْتَدَّ بَعْضُ الرُّوحِ لِلْجَسَدِ.

“İhtiyaçlarımın neler olduğunu biliyor musunuz ki

Onların karşılanmasını istiyeyim de rûhumun bir kısmı cesede dönsün.”¹⁷²

Beyitte geçen, لبانات “çok âcil gereksinimler” anlamında kullanılmıştır.¹⁷³

Şiirde istifhâm edâtı olan هَلْ geldiği için فَيْرْتَدَّ kısmında ف'ı sebebiyeden sonra اُنْ vâcib olarak gizli gelmiş ve fiil-i müzârî‘ mansûb olmuştur.

İbn Hişâm, talebin kısımlarından olan fırçalama (yumuşak bir şekilde azarlama) sonra gelen ف'ı sebebiyeden sonra da اُنْ'nin vâcib olarak gizli gelip ve fiil-i müzârî‘nin mansûb olacağına kâili mechûl bir şiirden istişhâd etmiştir (basît):

يَا ابْنَ الْكَرَامِ أَلَا تَذُنُّو فِتْبَصَرَ مَا ... قَدْ حَدَّثُوكَ فَمَا رَأَى كَمَنْ سَمِيعًا.

“Ey kerem sahiplerinin oğlu! Yaklaşmaz mısın ki onların senin hakkında neler konuştuklarını göresin!

Şunu bil ki gören işiten gibi değildir.”¹⁷⁴

Beyitte geçen, كِرَام “cömertlik”, تَذُنُّو “yakınlaşmak” anlamlarında gelmiştir.¹⁷⁵

Şiirde fırçalama (yumuşak bir şekilde azarlama) ifade eden فِتْبَصَرَ sonra gelen أَلَا تَذُنُّو kısmında ف'ı sebebiyeden sonra اُنْ vâcib olarak gizli gelmiştir. Fiil-i müzârî‘ mansûb olmuştur.

İbn Hişâm vâvu'l-ma'ıyyeden sonra nâsibe olan اُنْ'in vâcib olarak gizli gelmesine şâir Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî (Hutay'e) (ö. 30/650)'nin şiirini istişhâd etmiştir (vâfir):

أَلَمْ أَكُ جَارِكُمْ وَيَكُونُ بَيْنِي ... وَبَيْنَكُمْ الْمَوَدَّةُ وَالْإِخَاءُ.¹⁷⁶

¹⁷² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 134.

¹⁷³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 134.

¹⁷⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 135.

¹⁷⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 135.

¹⁷⁶ Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî (Hutay'e), Dîvânu'l-Hutay'e, 3/59.

“Benimle sizin aranızda kardeşlik ve sevgi olmakla beraber
Ben sizin komşunuz değil miyim?”¹⁷⁷

Beyitte geçen جَار “komşu, yakın”, الإخاء “kardeş edinmek” anlamlarına
gelmektedir.¹⁷⁸

Şiirde beraberlik anlamına gelen و harfinden sonra gelen يَكُونُ fiil-i müzârîsini nasb
eden أَنْ edâtı vâcib olarak gizli gelmiştir.

İbn Hişâm, Ebu'l-Esved ed-Düelf'ye ait olan bir şiirden vâvu'l-me'yye harfinden
sonra fiil-i müzârîyi nasb eden أَنْ edâtının vâcib olarak gizli gelmesine örnek vermiştir
(kâmil):

لا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيْ مِثْلَهُ ... عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ.

“Benzerini yapmakla beraber kötü bir ahlâktan neyh etme!
Çünkü aynısını yaptığın zaman bu senin için büyük bir ayıptır.”¹⁷⁹

Beyitte geçen عَار “kınanmayı gerektiren her şey” anlamına gelir.¹⁸⁰

Şiirde beraberlik anlamına gelen و harfinden sonra gelen تَأْتِيْ fiil-i müzârîyi nasb eden
أَنْ edâtı vâcib olarak gizli gelmiştir.

3.6. Fiil-i Müzârîyi Cezm Eden Edâtlar

3.6.1. Bir Fiil-i Müzârîyi Cezm Eden Edâtlar

Müzârî' fiili cezm eden edâtlar, öncelikle bir fiil-i müzârîyi cezm eden ve iki fiil-i
müzârîyi cezm edenler olmak üzere ikiye ayrılır. Bir fiil-i müzârîyi cezm eden edâtlar
şunlardır:

- Talep (emr-i hâzır, nehy-i hâzır ve soru edâtı kullanılarak bir şeyin talep edilmesi)
- Lem لَمْ,
- Lemmâ لَمَّا,

¹⁷⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 137.

¹⁷⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 137.

¹⁷⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 138.

¹⁸⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 138.

- d) Emir lâmi ل,
- e) Nehiy lâsı لَا gibi.

İki fiil-i müzârîyi cezm eden edâtlar ise şunlardır:

- a) İn إِنَّ
- b) Mehmâ مَهْمَا
- c) Mâ مَا
- d) Men مَنْ
- e) Metâ مَتَى
- f) Eyne أَيْنَ
- g) Eyyâne أَيَّانَ
- h) Ennâ أَنَّى
- i) Eyyü أَيُّ
- j) Haysümâ حَيْثُمَا
- k) İz mâ إِذَا مَا
- l) İzâ mâ إِذَا مَا

Bir fiil-i müzârîyi cezm eden edâtlardan birincisi taleptir. Bu da herhangi bir lâfzın emir, nehiy, istifhâm vb. anlamlara delâlet edip, akabinde de ف'dan mücerred cezâ kastedilen müzârî' fiil, meczûm olarak gelmesidir.¹⁸¹

İbn Hişâm, bir fiil-i müzârîyi cezm eden talebin cevâbında fiil-i müzârî'nin sebebiyet fa'sı olmadan geldiğinde cezm olacağına İmru'u'l-Kays b. Hucr el-Kindî (h.ö. 82/540)'den bir şiir istişhâd ederek örnek vermiştir (tavîl):

قَفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ ... بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمِلِ.¹⁸²

¹⁸¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 143.

“İkinizde durun! Sevgilinin ve sürekli buluştuğumuz o ince kum tanelerinin döküldüğü, Dehul ve Havmele arasındaki yerin hâtırasından dolayı hep beraber ağlayalım.”¹⁸³

Beyitte geçen بسقط اللوى “ince kum tanecikleri veya tümsek” anlamına gelmektedir.¹⁸⁴

Şiirde ف fiili taleb bildiren emir fiili olan ففا’dan sonra gelmiş ve sebep harfî olan ف

olmadığı için emir fiilinin cezâsı/cevâbı olarak meczûm olmuştur.

3.6.2. İki Fiil-i Müzârîyi Cezm Eden Edâtlar

İki fiil-i müzârîyi cezm eden edâtlar on bir tane olup, birincisini şart fiili, ikincisini cevâb/cezâ fiili olarak cezm ederler.¹⁸⁵

İbn Hişâm, iki fiil-i müzârîyi cezm eden edâtlardan مهما için İmru’u’l-Kays b. Hucr el-Kindî’ye ait bir şiirden istişhâd etmiştir (tavîl):

أَعَزَّكَ مِنِّي أَنَّ حُبَّكَ قَاتِلِي ... وَأَنَّكَ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ يَفْعَلُ.¹⁸⁶

“Senin sevginin benim kâtilim olması hoşuna mı gidiyor?

Sen de biliyorsun ki, sen ne emretsen kalbim onu yapar.”¹⁸⁷

Beyitte geçen عَزَّ “aldatmak, kandırmak” anlamlarında kullanılır. مهما şart edâtı, تأمري

fiilini şart fiili olarak, يفعل fiilini de cevâb/cezâ fiili olarak aynı anda cezm etmiştir.¹⁸⁸

İbn Hişâm, Süheym b. Vesîl er-Riyâhî’ye ait bir şiirden de istişhâd etmiştir (vâfir):

أَنَا ابْنُ جَلَا وَ طَلَاغُ الثَّنِيَا ... مَتَى أَصْعُ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُونِي.

“Ben İbn Celâ’yım, övgülere lâyık olan,

Ne zaman sarığımı çıkarırsam beni tanırsınız”.

تَعْرِفُونِي fiilinde edâtı iki fiil-i müzârî’den birisi olan أَصْعُ fiilini şart diğeri olan مَتَى

cevâbı/cezâsı olarak cezm etmiştir.

İbn Hişâm أَيَّانَ’nın iki fiili cezm etmesine kâili mechûl bir şiirden istişhâdda bulunarak

örnek vermiştir (tavîl):

¹⁸² Hasan es-Sendûbî, *Şerhu Dîvânî İmri’i l-Kays* (Mısır: 1985), 143.

¹⁸³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 143.

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 143.

¹⁸⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 149.

¹⁸⁶ Hasan es-Sendûbî, *Şerhu Dîvânî İmri’i l-Kays* (Mısır: 1985), 147.

¹⁸⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 149.

¹⁸⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 149.

إِذَا النُّعْجَةُ الْعَجْفَاءُ كَانَتْ بِقَفْرَةٍ ... فَأَيَّانَ مَا تَعْدِلُ بِهِ الرِّيحُ تَنْزِلُ.

“Zayıf koyun sürüsü, kurak arazide olunca.

“Rüzgâr nereye eserse, oraya gider.”¹⁸⁹

Beyitte geçen العجفاء “zayıf, cılız”, قفرة “bitkisiz arazi”, النعجة “dişi koyun” anlamalarına gelmektedir.¹⁹⁰

Şiirde أَيَّانَ edâtı تعدل ve تنزل fiillerini cezm etmiştir.

İbn Hişâm, حَيْثُمَا edâtının iki fiil-i müzârî‘yi cezm etmesine de aynı şekilde kâili mechûl bir şiirden örnek vermiştir (hafif):

حَيْثُمَا تَسْتَقِيمُ يَقْدِرُ ... لَكَ اللَّهُ نَجَاحًا فِي غَابِرِ الْأَزْمَانِ.

“Nerede olursan ol dosdoğru olursan.

Allâh diğer zamanlarda senin için bir kurtuluş takdir eder.”¹⁹¹

Beyitte geçen الْأَزْمَا غَابِرِ “geçmiş zaman değil, gelecek zaman” anlamında kullanılmıştır.¹⁹²

Şiirde حَيْثُمَا edâtı تستقيم ve يقدر fiillerini cezm etmiştir.

İbn Hişâm إِذْ مَا ’nın iki fiili cezm edeceğine dâir kâili mechûl bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

وَإِنَّكَ إِذْ مَا تَأْتِ مَا أَنْتَ أَمْرٌ بِهِ ... تُلْفِ مَنْ إِيَّاهُ تَأْمُرُ آتِيَا.

“Eğer sen emrettiğin bir şeyi kendin yaparsan.

Emrettiğin insanları o işi yapar bulursun.”¹⁹³

Beyitte geçen تلف “bulmak” anlamına gelmektedir.¹⁹⁴

Şiirde geçen إِذْ مَا edâtı تَأْتِ ve تلف fiillerini cezm etmiştir.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 152.

¹⁹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 152.

¹⁹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 152.

¹⁹² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 152.

¹⁹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 153.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 153.

İbn Hişâm اُنّی'nin iki fiili cezm edeceğine 'Ubeydullâh b. el-Harrâ el-Ce'fî (ö. 68/687)'nin şiirinden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

فَأَصْبَحْتُ أَنِّي تَأْتِيهَا تَسْتَجِرُ بِهَا ... تَجِدُ حَطَبًا جَزِيلاً وَنَارًا تَأْجَجًا.

“Her nerde onun himâyesine girmek istersen,
Orada bol bol odun ve tutuşmuş ateş bulursun.”¹⁹⁵

Beyitte geçen تَأْجَج “yanmak, alavlenmek”, تستجر “himâye, dostluk” anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁶

Şiirde geçen اُنّی edâtı hem تَأْت fiilini hem de تَجِد fiilini cezm etmiştir.

Yukardaki şiirlerde sırasıyla geçen اُنّی، اَيَّانَ، حَيْثُمَا، اِذْمَا، اُنّی fiili cezm eden şart edâtı olup şiirlerde de görüldüğü gibi bir fiili şart olarak diğer fiili ise onun cevâbı olarak cezm etmişlerdir.

3.7. İsm-i Mevsûl

İsm-i mevsûller, sıra cümlesine ve kendilerine dönen bir zamîre ihtiyâç duyarlar. İsm-i mevsûller, bir anlama gelenler ve birçok anlama gelenler şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.

1) Özel ism-i mevsûller (bir anlama hâs olanlar): Bir anlama hâs olan ism-i mevsûllerde, müfred müzekker için اَلَّذِي، tesniye müzekker için اَللَّذَيْنِ/اَلَّذَانِ، cem-i müzekker için اَلَّذِينَ ve اَوَّلُو/اُولُو lâfızları kullanılmaktadır. Müfred müennes için اَلَّتِي، tesniye müennes için اَلَّتَيْنِ/اَلَّتَانِ، cem-i müennes için اَللَّاتِي، اَللَّوَاتِي، اَللَّائِي lâfızları kullanılmaktadır. Tesniyeler, ref hâllerinde elif [ا]، nasb ve cer hâllerinde ise yê [ي] harfi ile i'râb olurlar. اَلَّذِينَ kelimesi tüm hâllerde (ref, nasb ve cer) ي harfi ile kullanılmaktadır. Huzeyl ve 'Ukeyl kabîleleri ise ref hâlinde و harfi ile اَلَّذُونَ şeklinde, nasb ve cer hâllerinde ise ي harfi ile اَلَّذِينَ şeklinde okumaktadırlar.

¹⁹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 154.

¹⁹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 155.

2) Müşterek ism-i mevsûller (birçok anlama hâs olanlar): Bunlar مَنْ، مَا، أَيُّ، ال
لâfızlarıdır. Bu altı lâfzın hepsi, müzekker ve müenneslerin, müfred, tesniye ve
cemilerinde kullanılırlar. ال lâfzının ism-i mevsûl olabilmesi için, üstünlük anlamı olmayan ve
vasıf olması açık olan kelimelere bitişmesi gerekmektedir. Bu kelimeler ise ism-i fâ'il الصَّارِب
, ism-i mef'ûl المضروب ve sıfat-ı müşebbehedir الحَسَنُ gibi.

الصَّاحِب gibi câmid olan bir isme الرَّجُل gibi veya câmid isme benzeyen vasfa ال lâfzı,
veya üstünlük ifade eden vasfa الأَفْضَل gibi kelimelere bitişirse bu durumda ism-i mevsûl değil
kelimeye ma'rifelik kazandıran harf-i ta'rîf olur.

دُو kelimesi yalnızca Tayy kabîlesine göre ism-i mevsûl olur.¹⁹⁷

İbn Hişâm konuyu özetledikten sonra دُو'nun ism-i mevsûl olabileceğine dâir Sinân b.
el-Fehl et-Tâî (h.ö. 33/590)'den konuyla alâkalı şiir istişhâdında bulunmuştur (vâfir):

فَإِنَّ الْمَاءَ مَاءُ أَبِي وَجَدِّي ... وَبِئْرِي دُو حَفَرْتُ وَدُو طَوَيْتُ.

“Bu su, babamın ve dedemin suyudur.

Bu kuyu ise benim kazdığım ve etrafını sıvıdığım kuyudur.”¹⁹⁸

Beyitte geçen حفر “kazmak”, طوى ise “etrafını düzeltmek” anlamına gelmektedir.¹⁹⁹

Şiirde دُو edâtı Tayy lügatına göre ism-i mevsûl olarak kullanılmıştır.

İbn Hişâm دَا ism-i işâretinin ism-i mevsûl olabileceğine dâir A'sâ Ebû Besîr Meymûn
b. Kays b. Cendel (ö. 7/629)'in bir şiirini delîl olarak getirmiştir (kâmil):

وقصيدة تأتي الملوكة عريضة ... قد قُلْتُهَا لِيُقَالَ مَنْ دَا قَالَهَا؟

“Meliklere gelen nice kasîde vardır ki

Bunları kim söyledi denilsin diye ben söyledim.”²⁰⁰

¹⁹⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 169-176.

¹⁹⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 171.

¹⁹⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 171.

²⁰⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 173.

Beyitte geçen قصيدة “beyt sayısı yediyi geçmeyen şiir” anlamına, غَرِيْبَة ise “nâdir, eşi benzeri olmayan” anlamlarına gelir.²⁰¹

Yukardaki şiir دَا edâtının ism-i mevsûl olabilmesi için öncesinde istifhâmın bulanması şartıyla ilgili getirilmiş şiirden bir örnektir.

İbn Hişâm هَذَا'nın ism-i mevsûl olabilmesi için herhangi bir şarta ihtiyâç duymadığını ifâde etmiştir. Konuyla alâkalı Yezîd b. Mefreğ el-Himyerî (ö. 69/679)'den bir şiiri delil olarak vermiştir (tavîl):

عدسٌ مَا لِعِبَادٍ عَلَيْكَ إِمَارَةٌ ... أَمَنْتِ وَهَذَا تَحْمِلِينَ طَلِيقٌ.

“Sâkin ol! (ey at) Abbâd'ın senin üzerinde bir hakkı kalmadı.

Sen bundan emîn ol ve bu üzerinde taşıdığın Talîk'tir.”²⁰²

Beyitte geçen عدس “atı harekete geçirmek için çıkarılan ses”, إِمَارَة “hak, emirlik” anlamına gelmektedir.²⁰³

Bu şiirde ise هَذَا edâtı ism-i mevsûl olup herhangi bir şarta ihtiyâç duymamıştır.

3.7.1. İsm-i Mevsûllere Dönen Zamîrlerin Hazfedilmiş Olması

İsm-i mevsûllerin sılası (alâkalı oldukları şeyler), cümle ve şibih cümle olmak üzere ikiye ayrılır:

a) Cümle: Sıla olan cümle, isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır.

Cümlenin sila olabilmesi için iki şart vardır:

1) Cümlenin cümle-i haberîyye (doğru veya yalan ihtimâli olan) olması gerekir,

örnek:

جَاءَ الَّذِي أَبُوهُ قَاتِمٌ.

“Babası ayakta olan olan geldi”.

Ancak أَضْرِبُهُ جَاءَ الَّذِي إِضْرِبُهُ cümlesinin sila olması câiz değildir. Zîrâ talep

bildirdiği için inşâî (doğru veya yalan ihtimâli olmayan) cümledir. Ayrıca lâfzen ihbârî olup

²⁰¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 173.

²⁰² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 174.

²⁰³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 174.

anlamca inşâî olan cümleler de sıla olamazlar. Mesela جاء الذي بعثك إياه cümlesinde sıla olan جاء الذي ukûd bildiren bir fiil olduğu için inşâî anlam kastedilirse sıla cümlesi olamaz.

2) Sıla cümlesinde ism-i mevsûle dönen müfred, tesniye, cemi‘i ve müzekker-müennes olma husûsunda ism-i mevsûle uygun bir zamîrin bulunması gerekir جاء الذي gibi. İsm-i mevsûle dönen bu zamîr ref‘, nasb ve cer mahallinde olabileceği gibi bazen hazfedilebilir.²⁰⁴

İbn Hişâm, ism-i mevsûle dönen zamîrin hazfedilebileceğine dâir Tarafete b. el- ‘Abd b. Süfyân b. Sad‘d Ebû ‘Amr el-Bekrî (h.ö. 86/536)’ye ait bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

سَبْدِي لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا ... وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودِ.²⁰⁵

“Gelecek günler sana bilmediğin şeyleri açıklayacak.

Ve araştırmakla sorumlu tutmadığın bir kimse sana bütün haberleri getirecek.”²⁰⁶

Şiirde مَا كُنْتَ جَاهِلًا ifâdesinde ism-i mevsûl olan مَا’ya dönen izâfetle mecrûr olan zamîr hazfedilmiştir. Aslı ise şu şekildedir. مَا كُنْتَ جَاهِلًا

İbn Hişâm, ism-i mevsûle dönen mecrûr zamîrin hazfedilmesine başka kâili mechûl bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (vâfır):

نُصَلِّي لِلَّذِي صَلَّتْ قَرِيشٌ ... نَعْبُدُهُ وَإِنْ جَحَدَ الْعَمُومُ.

“Kureyşin dua ettiği zata biz namaz kılarız.

Her ne kadar insanlar onu inkâr etse de biz ona ibâdet ederiz.”²⁰⁷

Beyitte geçen جَحَدَ “inkâr etmek, kabullenmemek” anlamına gelmektedir.²⁰⁸

Şiirde نَصَلِّي لِلَّذِي صَلَّتْ قَرِيشٌ cümlesinden لَهُ ism-i mevsûle dönen zamîrdir ve harf-i cer ile beraber hazfedilmiştir.

²⁰⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 179.

²⁰⁵ Tarafete b. el- ‘Abd b. Süfyân b. Sad‘d Ebû ‘Amr el-Bekrî, Dîvânu Tarafete b. ‘Abd, 78.

²⁰⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 179.

²⁰⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 181.

²⁰⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 181.

3.8. Ta‘rîf Edâtı (Harf-i Ta‘rîf)

Ma‘rifelerin beşinci kısmı harf-i ta‘rife bitişmiş kelimelerdir. Harf-i ta‘rif, Sîbeveyh’in bir görüşüne göre اَلْ lâfzıdır. Ahfeş’e göre ise sadece ل harfidir. Nahiv âlimleri arasında meşhûr olan, kelimeye ma‘rifelik kazandıranın اَلْ lâfzı olduğudur. Bu görüş Halîl (ö. 175/791)’indir. Sîbeveyhin diğer bir görüşü ise harf-i ta‘rîfin sadece ل harfinin olmasıdır. İbn Uşfûr, İbn Kîsân’dan kelimeye ma‘rifelik kazandıranın اَلْ lâfzı olduğu husûsunu rivâyet etmektedir. Diğer Nahiv âlimlerinin harf-i ta‘rîfi sadece ل harfi olarak tercîh ettikleri husûsunda Ahfeş’ten rivâyet vardır. İbn Mâlik ise, Sîbeveyh ve Hâlîl arasında kelimeye ma‘rifelik kazandıranın اَلْ lâfzı olması husûsunda ihtilâfın olmadığını, aksine bu ihtilâfın اَلْ lâfzındaki hemzeden kaynaklandığını yani bu hemzenin zâid olup olmaması husûsunda aralarında bir ihtilâfın çıktığını iddia etmektedir. Bu iddiâsını doğrulamak için de Sîbeveyh’in bazı sözlerini delîl olarak getirmektedir.²⁰⁹

3.8.1. Elif-Lâm Takısı (Harf-i Ta‘rîf)nın كُلْ Anlamında Gelmesi

1) Cinsin bütün fertlerinin kastedildiği yani cinsin tüm fertlerinin düşünüldüğü şeklindeki kullanımıdır. Bunun kâidesi, اَلْ lâfzı yerine hakîkî anlamıyla كُلْ lâfzını koymanın sahîh olduğu durumlardır, وَخَلِقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا gibi. زِرًا ضَعِيفًا كُلْ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا şeklinde hakîkî anlamı ile söylenebilmektedir.

2) Cins isme ait sıfatların kastedildiği yani cins ismin içinden herhangi bir fertte, cinsin tüm fertlerinde bulunan güzel sıfatların mevcut olduğunu ifâde etmek için olan kullanımıdır. Bunun kâidesi ise اَلْ lâfzı yerine mecâz anlamıyla mübâlağa kastedilerek كُلْ lâfzını koymanın sahîh olduğu durumlardır, أَنْتَ الْإِنْسَانُ gibi: Sen adamlık sıfatlarının tümüne sahipsin.²¹⁰

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak Ebû Nüvâs el-Hakemî (ö. 198/813)’ye ait bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (serî’):

²⁰⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 186-187.

²¹⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 187-188.

لَيْسَ عَلَى اللَّهِ بِمُسْتَكْرٍ ... أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ.

”Allâh’ın tüm âlemi bir kişide bir araya getirmesi şaşılacak bir şey değildir.”²¹¹

Şiirdeki الْعَالَم kelimesindeki elif-lâm كُـ anlamında kullanılmıştır. Cümlelerin takdîri ise şöyledir:

أَنْ يَجْمَعَ كُلَّ عَالَمٍ فِي وَاحِدٍ.

3.8.2. “Zü’l-Edât”ın (Harf-i ta‘rîf) Lâm Harfinin Mim Harfine Dönüşmesi

Himyerî lûgatında آل lâfzındaki ل harfi م harfine çevrilip ام şeklinde kullanılmaktadır.

Hiz. Peygamberimiz (s.a.v), Himyerîler’den bir kimsenin “Seferde

Seferde” لَيْسَ مِنْ أَمِيرٍ أَمْصِيَاءُ فِي أَمْسَفَرٍ ²¹² şeklindeki sorusuna

”Seferde oruç tutmak, iyilikten değildir” şeklindeki cevâbı onların lûgatı ile olmuştur.²¹³

İbn Hişâm, Büceyr b. Ğanîmet et-Tâî (ö. 11/632)’ye ait bir şiirden konuyla alakalı bir şiir istişhâdında bulunmuştur(munsarih):

ذَاكَ خَلِيلِي وَذُو يَوَاصِلَنِي ... يَزِمِي وَرَائِي بِأَمْسَهُمْ وَأَمْسِلَمَهُ.

“İşte bu benim yakın dostumdur.

Arkamdan beni müdâfaa etmek için ok ve taş parçaları atar.”²¹⁴

Beyitte geçen امسلمه “sert taş” anlamına gelmektedir.²¹⁵

Şiirde بامسهم ve امسلمه kelimesinde elif-lâm edâtlarının lââm harfi mim harfine çevrilmiştir.

3.9. Mübtedâ ve Haber

3.9.1. Mübtedânın Habere İhtiyaç Duymaması

Mübtedâ ve haber her ikisi de merfû’dur. Mübtedâ, sarîh زيد قائم veya müevvel و أَنَّ

gibi isim olup lâfzî âmillerden (كَانَ , إِنَّ) soyutlanmış (evveline herhangi

²¹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 188.

²¹² Ebû Dâvûd, “Sefer”, 2.

²¹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 189.

²¹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 189.

²¹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 189.

bir lâfzî âmil gelmemiş) ve isnâd için olan (başka bir şey kendisine isnâd edilen veya kendisi başka bir şeye isnâd edilen) isimlere denir.

Haber mübtedâ ile birlikte ifâdenin kendisiyle tam olduğu müsnele (isnâd edilen şey) denir. Yaptığımız bu ta‘rifle **الرَّيْدَانِ أُمَّ قَائِمٌ الرَّيْدَانِ** cümlesindeki **الرَّيْدَانِ** kelimesi haberin ta‘rifinden çıkmaktadır. Zîrâ mübtedâ ile birlikte her ne kadar ifâde tam olsa da burada **الرَّيْدَانِ** kelimesi müsnele değil, müsnele’nin ileyh’tir. Aynı şekilde **زَيْدٌ قَامَ زَيْدٌ** cümlesindeki **زَيْدٌ** kelimesi fâil olduğundan haber olması mümkün değildir.²¹⁶

Mübtedâ, nefîy veya istifhâmdan sonra gelip vasıf (yani ism-i fâil veya ism-i mef‘ûl) olursa **الرَّيْدَانِ أُمَّ قَائِمٌ الرَّيْدَانِ** (istifhâm) / **مَا قَائِمٌ الرَّيْدَانِ** (nefy) gibi olursa kendisinden sonra gelen merfû‘ olan fâil veya nâib-i fâil ile yetinir. Habere ihtiyâç duymaz. Zîrâ ism-i fâil, ma‘lûm olan fiilin, ism-i mef‘ûl ise mechûl olan fiilin yerini tutar. Fiilin ise kendisinden haber verilmesi (yani kendisinden sonra haberin gelmesi) doğru değildir. Aynı şekilde fiilin yerine geçen ism-i fâilin veya ism-i mef‘ûlün de kendilerinden haber verilmesi (yani kendilerinden sonra haberin gelmesi) doğru değildir. Böyle bir vasıftan sonra gelen merfû‘ olan kelimeye, haberin yerine geçen fâil veya nâib-i fâil (fâil sedde mesedde’l-haber veya nâib-i fâil sedde mesedde’l-haber) denir.²¹⁷

İbn Hişâm, mübtedânın istifhâm veya nefîyle beraber geldiğinde habere ihtiyâç duymadığını kâili mechûl bir şiirden delîl getirerek örneklendirmiştir (tavîl):

خَلِيلِي مَا وَافٍ بَعْدِي أَنْتُمْ... إِذَا لَمْ تَكُونَا لِي عَلَى مَنْ أَقَاطِعُ.

“Ey benim iki dostum! Bana verdiğiniz söze vefâkâr değilsiniz.

İlişğimi kestiğim kişilere karşı benimle olmadığınız için”²¹⁸

Beyitte geçen **وَافٍ** ism-i fâil sîgası olup “sevgiyi muhâfaza etmek” anlamında kullanılmıştır.²¹⁹

Şiirde **وَافٍ** ism-i fâili mübtedâ olup nefîye i‘timâd etmiş **أَنْتُمْ**’yı kendisine fâil olarak alıp bununla iktifâ etmiş, habere ihtiyâç duymamıştır.

²¹⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 194-195.

²¹⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 200.

²¹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 201.

²¹⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 201.

İbn Hişâm, kâili mechûl başka bir şiirden mübtedânın istifhâmla beraber gelip habere ihtiyâç duymamasına örnek vermiştir (basît):

أَقَاطُنْ قَوْمٌ سَلَمَى أَمْ نَوَّوْا ظَعْنَا؟ ... إِنَّ يَظْعُنُوا فَعَجِيبٌ عَيْشٌ مَنْ قَطْنَا.

“Selmâ’nın kavmi kalıcı mıdır yoksa gitmeye mi karar verdiler.

Eğer gideceklerse kalacak olanların yaşantısı, şaşılacak bir durumdur.”²²⁰

Beyitte geçen قَاطُنْ ism-i fâil olup “bir yere çakılıp kalmak”, ظَعْنَا ise “göç etmek, taşınmak” anlamlarına gelmektedir.²²¹

Şiirde ism-i fâil قَاطُنْ mübtedâ olup istifhâmla gelmiştir. قَوْمْ kelimesini kendisine fâil olarak aldığı için habere ihtiyâç duymamıştır.

3.10. Nevâsıh (Mübtedâ ve Haberin Amelini Bozanlar)

Nevâsıh kelimesi, nâsıh kelimesinin çoğuludur ve izâle etmek anlamındaki النَّسْحُ kelimesinden türemiştir. Nitekim güneş karanlığı izâle edince نَسَحَتِ الشَّمْسُ الظَّلَّ denir.

Terim olarak mübtedâ ve haberin hükmünü nesheden (ortadan kaldıran) şey demektir. Mübtedâ ve habere bitişip bunların hükümlerini ortadan kaldıran navâsıhler üç tanedir:

Birincisi mübtedâyı refʿ edip kendilerine isim, haberini de nasb edip kendilerine haber yapanlardır. Bu kısım كَانَ ve benzerleridir. Bu kelimelere nâkıs fiiller (الأفعال الناقصة) de denilmektedir.

İkincisi mübtedâyı nasb edip kendilerine isim, haberini de refʿ edip kendilerine haber yapanlardır. Bu kısım إِنَّ ve benzerleridir. Bu kelimelere, fiile benzeyen harfler (حروفٌ مشبهةٌ) de denir.

Üçüncüsü ise mübtedâ ve haberin her ikisini de birden nasb ederek kendilerine birinci ve ikinci mefʿûl yapanlardır. Bu kısım da ظَنَّ ve benzerleridir. Bu kısma efʿâl-i kulûb (أفعال القلوب) denir.²²²

²²⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 204.

²²¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 202.

²²² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 208.

3.10.1. Mübtedâ ve Haberi Nesh Edenlerden كَانَ ve Benzerleri

Bu kelimeler mübtedâyı ref' etme şekillerine göre üçe ayrılır:

a) Şartsız olarak mübtedâyı ref' edip kendilerine isim, haberini de nasb edip kendilerine haber yapanlar. Bunlar sekiz tanedir:

كَانَ، صَارَ، لَيْسَ، أَصْبَحَ، أَضْحَى، ظَلَّ، أَمْسَى، بَاتَ

b) Kendisinden önce nefiy veya şibh-i nefyin (nehiy veya dua) geçmesi şartıyla bu ameli yapanlar. Bunlar dört tanedir:

زَالَ، بَرَحَ، انْفَلَكَ، فَتَى

c) Kendisinden önce zarfiyet ve masdariyet anlamına gelen ما lâfzının geçmesi şartı ile bu ameli yapan. Yani masdara te'vîl edilen veya zarf olarak takdîr edilen ما lâfzının geçmesinin şart olduğu دَامَ kelimesidir.²²³

İbn Hişâm, kendisinden önce nefiy veya şibh-i nefyin (nehiy veya dua) geçmesi şartıyla bu ameli yapanlara kâili mechûl bir şiirden örnek getirmiştir (hafîf):

صَاحِ شَمَّرٌ وَلَا تَزَلْ ذَاكِرَ الْمَوْتِ ... فَنَسِيَانَهُ ضَلَالٌ مُبِينٌ.

“Ey Arkadaş! Hazır ol ve daima ölümü hatırla!

Çünkü ölümü unutmak apaçık bir dalâlettir.”²²⁴

Beyitte geçen شَمَّرٌ emir kipi olup “ciddiyet ve hazırlık” anlamında kullanılmıştır.²²⁵

Şiirde geçen تَزَلْ وَلَا تَزَلْ “ef’âl-i nâkise”dendir ve amel etmesi için gerekli olan nefiy şartıyla beraber zikredilmiştir.

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak Zü’r-Rumme olarak bilinen Ğaylan b. ‘Ukbe el-Kahtânî (ö. 117/735)’nin şiirinden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

أَلَا يَا اسْلِمِي يَا دَارَ مَيِّ عَلَى الْبَلَى ... وَلَا زَالَ مُنْهَلًا بِجَرَعَائِكَ الْقَطْرِ.

“Ey Meyye’nin yurdu! Eskimekten kurtulasın.

O kıraç topraklarına yağmur damlaları hiç durmadan yağıversin.”²²⁶

²²³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 209.

²²⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 209.

²²⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 209.

²²⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 210.

جِراء, “sağanak yağmur”, منها, “çürümek, yeniliği kaybolamak”, البلى Beyitte geçen
“ot bitmeyen küllük”, القطر “yağmur” anlamlarına gelmektedir.²²⁷

Şiirde كَانَ'nin benzerlerinden زَالَ gelmiştir. Gerekli olan nefiyle gelme şartını sağlamış
ve mübtedâ ile haberin amelini bozmuştur.

3.10.2. Nâkıs Fiillerin Haberlerinin İsimden Önce Gelmesinin Câiz Olması

Nâkıs fiillerin haberlerinin üç hâli vardır:

- a) Te'hîr: Nâkıs fiillerin haberi, nâkıs fiilin isminden sonra geldiği şeklindeki kullanımı. Asıl (tercîhli) olan da bu şekilde gelmesidir.
- b) Nâkıs fiillerin haberinin nâkıs fiil ve isminin arasında gelmesi. Fiil ile fâili arasına mef'ûl girebildiği gibi aynı şekilde nâkıs fiillerde de bazen haberin, isim ile fiilin arasına girmesi (tevassut) câizdir.
- c) Tekaddüm: Nâkıs fiillerin haberinin, nâkıs fiil ve isminin önüne geçerek gelmesidir.²²⁸

İbn Hişâm haberin tevassut etmesiyle ilgili olarak Samûel b. 'Âdiyâi el-Yehûdî (h.ö. 62/560) adlı câhileyye dönemi Yahûdî şâirinden şiir örneği vermiştir (tavîl):

سَلِي - إِنْ جَهِلْتَ - النَّاسَ عَنَّا وَعَنْهُمْ ... فَلَيْسَ سَوَاءَ عَالِمٌ وَجَاهُولٌ.²²⁹

“Eğer bilmiyorsan biz ve onlar hakkında insanlara sor!

Zîrâ âlim ve câhil birbirine eşit değildir.”²³⁰

Beyitte geçen سَلِي “sormak” anlamında emir fiilidir.²³¹

Şiirde geçen سَلِي cümlesinde ef'âl-i nâkise olan لَيْسَ'nin haberi
سَوَاء'dır. Ancak bu haber لَيْسَ'nin ismi عَالِم'dan önce zikredilmiştir. Dolayısıyla ef'âl-i nâkisenin
haberinin isminden önce gelmesi câiz olmuştur.

İbn Hişâm, haberin tevassutuyla alâkalı olarak kâili mechûl başka bir şiirden de
istişhâd etmiştir (basît):

لَا طِيبَ لِلْعَيْشِ مَا دَامَتْ مَنَعَصَةٌ لَدَّائِهِ ... بِادِّكَارِ الْمَوْتِ وَالْهَرَمِ.

²²⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 210.

²²⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 213.

²²⁹ Samûel b. 'Âdiyâi el-Yehûdî, Divânu'l Samûel, 90.

²³⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 213.

²³¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 213.

“Ölüm ve ihtiyarlığın hatırlanması ile zevkler can sıkıcı olduğu müddetçe,
Hayatın mutlu edici bir tarafı yoktur.”²³²

Beyitte geçen بادكار kelimesi aslında اذتگار olup “hatırlamak”, الهم ise “yaşlılık” anlamında kullanılmıştır.²³³

Şiirde ما دامت’in haberi olan منغصة isim olan لذاته’den önce gelmiştir.

3.10.3. صار Anlamında Gelen Nâkıs Fiiller

Nâkıs fiillerden ظلّ، أضحى، أصبح، أمسى kelimelerinin صار anlamında kullanılmaları câizdir.²³⁴

İbn Hişâm ’nin أمسى ’nin صار anlamında kullanılabileceğine dâir en-Nâbiğatu’z-Zübyânî (h.ö.18/604)’ye ait olan bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (basît):

أَمَسْتُ خَلَاءَ وَأَمَسَى أَهْلُهَا احْتَمَلُوا ... أَخْنَى عَلَيَّهَا الَّذِي أَخْنَى عَلَى لُبْدٍ.

“O yer harap oldu sâkinleri de göçüp gittiler.

Orayı ifsâd eden, Lübed’i de helâk etti.”²³⁵

Beyitte geçen خلاء “harab olmak, virân olmak” أخنى ise “bozmak, eksiltmek” anlamlarına gelmektedir.²³⁶

Şiirde أمسى ef’âl-i nâkise olup صار anlamında kullanılmıştır.

İbn Hişâm kâili mechûl başka bir şiirde أضحى’nın صار anlamında kullanımına örnek vermiştir (basît):

أَضْحَى يُمَزِّقُ أَثْوَابِي وَيُضْرِبُنِي ... أُبْعَدُ شَيْبِي يَبْغِي عِنْدِي الْأَدْبَا.

“O adam elbiselerimi parçalıyor, üstelik beni dövüyor.

Ben yaşlandıktan sonra mı benden edep bekliyor?”²³⁷

Beyitte geçen أدب “güzel ahlak, nefis terbiyesi” anlamına gelmektedir.²³⁸

²³² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 214.

²³³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 214.

²³⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 217.

²³⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 217.

²³⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 217.

²³⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 218.

Şiirde de nâkıs fiil olan أَضْحَى ef'âl-i nâkise olup صَار anlamında kullanılmıştır.

3.10.4. كَانَ ve Benzerlerinin Habere İhtiyaç Duymadan Kullanımı

Nâkıs fiillerden زَالَ، فَتَى، لَيْسَ dışındakiler tam fiil olarak da kullanılabilirler. Nâkıs fiillerin tam olması, habere ihtiyâç duymayıp sadece fâillerini almaları, başka bir ta'bîrle merfû'larını alıp mansûplarına ihtiyâç duymamaları şeklinde ta'rîf edilmektedir. Basralı âlimlerin büyük çoğunluğuna göre ise bu fiillerin hades ve zamana delâlet etmeleri onların tam fiil olmaları anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bu ihtilâf, kendisine mansûb bir haber alıp merfû'yla yetinmeyen fiillere verdiğimiz “nâkıs” isminde de geçerlidir. Zîrâ onların bu fiillere nâkıs demeleri, bu fiillerin zaman anlamından soyutlanmış olmaları sebebiyledir. Doğru olan görüş ise birinci görüştür.²³⁹

İbn Hişâm ef'âl-i nâkıselerin tam gelmeleriyle (habere ihtiyâç duymamaları) ile ilgili olarak câhiliyye dönemi şâirlerinden İmrü'u'l-Kays b. 'Ânîs ('Âbîs) b. el-Münzîr el-Kindî (ö. 25/645)'den şiir istişhâdında bulunmuştur (mütekârib):

تَطَاوَلَ لَيْلُكَ بِالْإِثْمِدِ ... وَبَاتَ الْخَلِيُّ وَلَمْ تَرْقُدِ

وَبَاتَ وَبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ ... كَلِيلَةَ ذِي الْعَائِرِ الْأَرْمَدِ

وَذَلِكَ مِنْ نَبَأٍ جَاءَنِي ... وَخَبَرْتُهُ عَنْ بَنِي الْأَسُودِ.

“İsmid denen yerdeki gecen uzun oldu.

Kederden uzak, uyumadan geceledin. Ve geceledi o,

Onun için gece de geceledi tıpkı gözüne toz kaçan kimsenin gecesi gibi

İşte bu uyumadan geceleme bana gelen bir haberdan dolaydır.

Zîrâ o gün Esved oğullarından haberdar edildim.”²⁴⁰

Beyitte geçen إثمِد “mekân ismi”, الْخَلِي “keder, sorun”, الْعَائِر “göze batan toz”, الْأَرْمَد “göz

hastalığı, iltihap” anlamlarında kullanılmıştır.²⁴¹

Şiirde بَات fiili üç yerde kullanılmış, üçünde de fâiliyle iktifâ etmiş mansûba (habere) ihtiyâç duymadan gelmiştir.

²³⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 218.

²³⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 219.

²⁴⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 219.

²⁴¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 220.

*Ama benim kavmim kıtlığa ve açlığa yenilecek değildir”.*²⁴³

Beyitte geçen *نَفْرٍ* “aile ve tâbi’ler”, *الضَّيْع* ise “kıtlık, açlık” anlamlarına gelmektedir.²⁴⁴

Şiirde *نَفْرٍ* أما أنت ذا cümlesinde *كَانَ* hazfedilmiş yerine zâid olan *ما* gelip *كَانَ*’nin ismi olan *أنت* ve haberi olan *نَفْرٍ* sâbit kalmıştır. Cümleden sadece *كَانَ* hazfedilmiştir.

2) İsmi ile birlikte *كَانَ* kelimesi hazfedilip, yerine herhangi bir şey geçmez. *كَانَ* kelimesinin ismi ile birlikte hazfedilip de herhangi bir şeyin ‘ivaz olarak gelmediği yerler iki tanedir.²⁴⁵

a) Şart edâtı olan *إِنْ* kelimesinden sonra *كَانَ* kelimesi gelirse, *كَانَ*’nin ismiyle birlikte hazfedilmesi câizdir.

İbn Hişâm, bu kısımla alâkalı olarak kadın şâir olan Leylâ el-Ehyaliyya (ö. 80/704)’ye ait olan bir şiirden istişhâd etmiştir (kâmil):

لَا تَقْرَبَنَّ الدَّهْرَ آلَ مُطَرِّفٍ ... إِنْ ظَالِمًا أَبَدًا وَإِنْ مَظْلُومًا.

“Mutarrifoğullarına hiçbir zaman yaklaşıma!

*Zâlim de olsan mazlûm da olsan asla yaklaşıma!”*²⁴⁶

Beyitte geçen *مَطَرَف* “Leyla’nın kavmi” olarak geçmektedir.²⁴⁷

Şiirde, *إِنْ* ظالماً أبدا وَإِنْ مَظْلُوما cümlesinde *إِنْ* şart edâtlarından sonra *كان* isimiyle beraber hazf olup haberi sâbit kalmıştır.

b) *كان*, şart edâtı olan *لو* kelimesinden sonra gelirse ismiyle birlikte hazfedilmesi câizdir.

İbn Hişâm, *لو* edâtından sonra *كان*’nin ismiyle beraber hazfedilmesine de kâili mechûl bir şiirden örnek vermiştir (basît):

لَا يَأْمَنُ الدَّهْرَ دُوَ بَغْيٍ وَلَوْ مَلِكًا ... جُنُودُهُ ضَاقَ عَنْهَا السَّهْلُ وَالْجَبَلُ.

²⁴³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 224.

²⁴⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 224.

²⁴⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 225.

²⁴⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 225.

²⁴⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 225.

“Zulüm sahibi olan kimse, asla zamana güvenmesin.

İsterse bu zâlim kişi, askerlerinin çokluğundan dolayı dağ ve ovaların bile dar geldiği bir melik olsun.”²⁴⁸

Beyitte geçen بغي “haddi aşmak, zulüm”, الجبل والسهل عَنْهَا ضَاقَ جُنُودُهُ ise “çokluktan” kinâyedir.²⁴⁹

Şiirde وَلَوْ مَلِكًا kısmında لَوْ edâtından sonra كَانَ ismiyle beraber hazf olmuş haberi olan مَلِكًا sâbit kalmıştır.

3.11. ما، لا، لات Ye Benzeyen Nefiy Edâtları

Araplar, nefiy harflerinden olan لَات، لا، لَ kelimelerini ليس gibi (ismini ref‘, haberini nasb etme şeklinde) amel ettirmektedirler.

Hicâzlılar ما kelimesini ليس gibi amel ettirmişlerdir. Bu lügat Kur’ân-ı Kerîm’in de kendisiyle indiği en sağlam lügattır.

Hicâzlılara göre ما kelimesinin ليس gibi amel etmesi için üç şart vardır.

- 1) İsmnin haberinden önce gelmesi gerekir.
- 2) Zâid olan إِنَّ harfiyle beraber gelmemesi gerekir.
- 3) Haberinden önce إِلا harfinin gelmemesi gerekir.

Benî Temîm kabîlesi ما kelimesine saydığımız bu üç şartı taşısa bile ليس gibi amel etmez demiştir.²⁵⁰

İbn Hişâm, nefiy olan ما’nın ليس’nin amelini (ismini ref‘, haberini nasb etme) yapmamasına kâili bilinmeyen bir şiirden örnek vermiştir (basît):

بَنِي عُدَانَةَ مَا إِنْ أَنْتُمْ ذَهَبٌ ... وَلَا صَرِيفٌ وَلَكِنْ أَنْتُمْ الْخَزْفُ

“Ey Gudâne oğulları! Siz altın ve gümüş değilsiniz.

²⁴⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 226.

²⁴⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 227.

²⁵⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 228.

Siz ancak çömlersiniz.”²⁵¹

Beyitte geçen عُدَاةُ بني “Benî Yarbû‘ kabîlesinin bir kolu”, الخزف “gümüş”, صريف “çömlek” anlamlarına gelmektedir.²⁵²

Şiirde مَا إِنْ أَنْتُمْ ذَهَبٌ cümlesinde مَا amel etmemiştir. Yukarda saymış olduğumuz şartlar yerine gelmemiş, nefiy “مَا” edâtından sonra zâid olan إِنْ gelmiş ve مَا’nın amel etmesini engellemiştir.

لَا edâtının amel etmesi için dört şart vardır:

- 1) İsmnin haberinden önce gelmesi gerekir.
- 2) Haberinden önce إِلَّا kelimesinin gelmemesi gerekir.
- 3) Hem isminin hem de haberinin nekra olmaları gerekir.
- 4) Bütün bu şartlarla birlikte amel etmesi için geçtiği kelâmın şiir olması gerekir.

لَا nesîr kelâmında amel etmez.²⁵³

İbn Hişâm لَا’nın لَيْس’in amelini (ismini ref‘, haberini nasb etme) yapmasıyla ilgili kâili bilinmeyen şiirden örnek vermiştir (tavîl):

تَعَزَّ فَلَا شَيْءٌ عَلَى الْأَرْضِ بَاقِيَا ... وَلَا وَرَزٌ مِمَّا قَضَى اللَّهُ وَاقِيَا.

“Sabret! Yeryüzünde hiçbir şey bâkî değildir.

Ve Allâh’ın hükmünden koruyacak hiçbir sığınak yoktur.”²⁵⁴

Beyitte geçen تعز “sabretmek”, وزر asıl itibariyle “dağ” anlamında iken sonra “sığınak” anlamında kullanılmıştır.²⁵⁵

Şiirde مَا إِنْ أَنْتُمْ ذَهَبٌ cümlesinde مَا edâtı لَيْس gibi amel etmiştir.

İbn Hişâm, لَا edâtının amel edip etmeyeceğiyle alâkalı bir yanlışlığı düzeltmek üzere Ebu’t-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Mütenebbî (ö. 354/965)’ye ait bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

²⁵¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 238.

²⁵² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 228.

²⁵³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 230.

²⁵⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 229.

²⁵⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 229.

إذ الجود لم يُرَدَّق خلاصاً من الأذى ... فلا الحمد مكسوباً ولا المال باقياً.²⁵⁶

“Cömertlik başa kakmaktan rızıklanacak bir şey değildir.

Hamd, mal gibi kazanılan, mal da bâkî kalacak değildir.”²⁵⁷

Beyitte geçen الجود “vermek, cömertlik” الأذى “başa kakma, minnet etme” anlamlarında kullanılmıştır.²⁵⁸

Şiirde her ne kadar Mütenebbî لا amel etmez demişse de aslında الحمد مكسوباً amel etmez demiş ve haberini almış ve amel etmiştir.

3.12. Fiile Benzeyen Harfler: إِنْ Ve Benzerleri

Mübtedâ ve haberin hükümlerini ortadan kaldıran ikinci kısım, إِنْ kelimesi ve benzerleridir. Mübtedâyı kendilerine isim olarak alıp nasb ederler. Haberi de kendilerine haber olarak alıp ref' ederler. Bu harfler altı tanedir:

إِنْ، أَنْ، كَأَنَّ، لَكِنَّ، لَيْتَ، لَعَلَّ

3.12.1. إِنْ ve Benzerlerinin Anlamları

- a) إِنْ ve أَنْ kelimeleri te'kîd (dâhil oldukları cümledeki haberin mübtedâyı olan nisbetini pekiştirmek) anlamını ifâde etmek için gelirler.
- b) لَكِنَّ kelimesi istidrâk, bir önceki kelâmda menfî veya müsbet olduğu anlaşılan bir ma'nâyı ortadan kaldırmak için kullanılır.
- c) كَأَنَّ kelimesi iki farklı ma'nâyı ifâde etmek için gelebilir.
 - 1) Haberi câmid bir isim olursa كَأَنَّ kelimesi teşbîh anlamını ifâde etmek için kullanılır. Yani كَأَنَّ kelimesinin ismini, haberine benzetmek için getirilir.

²⁵⁶ Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Mütenebbî, *Dîvânü'l Mütenebbî*, 2/511

²⁵⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 230.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 230.

İbn Hişâm, لَكِنَّ ye kâffe olan ما'nın bitişmesi neticesinde amel edememesine örnek olarak el-Efveh b. 'Amr b. Mâlik el-Evdî (h.ö. 68/555)'ye ait bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

فوالله ما فارقْتُكم قاليا لكم ... وَلَكِنَّ ما يُفْضَى فَسَوْفَ يَكُونُ.

“Allâh’a yemîn ederim ki, ben sizi buğz ederek terk etmedim.

Lâkin hükmolunan şey mutlaka olacaktır.”²⁶²

Beyitte geçen قاليا aslı قلو olup “kerih görmek, hoş karşılamamak” anlamında kullanılmıştır.²⁶³

Şiirde لَكِنَّ ye kâffe olan ما bitiştiği için amel etmemiştir.

İbn Hişâm لعل ye kâffe olan ما'nın bitişmesine de şâir Ebû Firâs Hemmâm b. Ğâlib b. Sa'sa et-Temîmî (Ferazdak)'ye ait bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

أَعِدْ نظرا يا عبدَ قيسٍ لَعَلَّما ... أَضَاءَتْ لَكَ النَّارُ الحِمَارَ الْمُقَيِّدا.²⁶⁴

“Tekrar tekrar bak Ey 'Abdi Kays!

Belki o ateş sana, bağlı eşeği gösterir.”²⁶⁵

Şiirde fiile benzeyen harflerden لعل gelmiş fakat kendisine kâffe olan ما bitiştiği için isim ve haber alması mümkün olmamıştır.

İbn Hişâm لَيْتْ nin amelden düşmesine de en-Nâbiġatu'z-Zübyânî'ye ait bir şiirden örnek vermiştir (basît):

قَالَتْ: أَلَا لَيْتَمَا هَذَا الْحَمَامُ لَنَا ... إِلَى حَمَامَتِنَا أَوْ نَصْفَهُ فَقَدْ.²⁶⁶

“Kadın dedi ki: Keşke bu güvercin ya da onun yarısı bizim güvercinlere katılsaydı.

Bizim için yeterli olurdu.”²⁶⁷

Beyitte geçen حمام kelimesi “güvercin” anlamına, فقد ise isim-fiil olup “yeterli” anlamına gelmektedir.²⁶⁸

²⁶² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 235.

²⁶³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 235.

²⁶⁴ Ahmed es-Sâvî. Şerhu Dîvânu'l-Ferazdak, (Kâhire: Mektebetu't-Ticâriyye, 1936), 213.

²⁶⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 236.

²⁶⁶ Dîvânu'n- Nâbiġa (Beyrut: 1953), 45.

²⁶⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 237.

Yukardaki şiirde fiile benzeyen harflerden كَيْتَ kelimesine ما'ı kâffe bitiştiği için amel etmemiştir.

3.12.3. Muhaffef Gelen إِنْ ve Benzerlerinin Amel Etme Şartları

إِنْ ve benzerlerinden bazılarının şeddeleri hazfedilip hafifletilmiş (muhaffaf) olarak kullanılmaları da câizdir.

a) إِنْ'nin hafifletilmiş kullanımı:

Meksûr olan إِنْ kelimesinin hafifletilmiş olan إِنْ kelimesinin hem amel etmesi hem de amel etmemesi câizdir. Ancak tercîh edilen, şeddesi hazfedilip hafifletilmiş إِنْ kelimesinin amel etmemesidir.

b) لَكِنَّ'nin hafifletilmiş kullanımı:

لَكِنَّ kelimesinin şeddesi hazfedilip hafifletildiğinde amel etmemesi vâcib olur. Çünkü bu durumda, isim cümlesine gelme özelliğini kaybedip hem isim cümlesine, hem de fiil cümlesine bitişmektedir. Dolayısıyla yaptığı amel iptal edilmektedir.

c) أُنْ'nin hafifletilmiş kullanımı:

Meftûh olan أُنْ kelimesinin şeddesi hazfedilip hafifletildiğinde amel etmesi, hafifletilmeden önceki gibi vâcib olur.

Bu durumda أُنْ'nin ismi için üç şartın yerine gelmesi gerekir:

- 1) أُنْ kelimesinin isminin zamîr olması gerekir. أُنْ kelimesinin ismi, zâhir bir isim olamaz.
- 2) أُنْ kelimesinin isminin durum ve hâl ifâde eden şân zamîri olması gerekir.
- 3) أُنْ kelimesinin durum ve hâl ifâde eden şân zamîri olan isminin hazfedilmesi gerekir.²⁶⁹

²⁶⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 237.

²⁶⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 237.

İbn Hişâm اَنَّ kelimesinin isminin durum ve hâl ifâde eden şân zamîri olduğunda bazen zâhiren geldiğini Cenûb bint. ‘Aclân b. ‘Âmir el-Hüzelî (ö. ??)’e ait bir şiirden istişhâd ederek ifâde etmiştir (mütekârib):

بَأَنَّكَ رَيْعٌ وَغَيْثٌ مَرِيْعٌ ... وَأَنَّكَ هُنَاكَ تَكُونُ التَّمَالَا.

“Muhakkak ki sen faydalı ve yağmuru bol olansın.

Ve yine sen orada yolda kalmışlara bir sığınaksın.”²⁷⁰

Beyitte geçen ربيع “bahar”, غيث ise “sağanak yağmur” anlamında kullanılmıştır.²⁷¹

Şiirde بَأَنَّ ifâdesinde اَنَّ muhaffef olmasına rağmen ismi zamîri şân değil de normal zamîr olarak gelmiştir.

Muhaffefe olan اَنَّ harfinin ismi, zamîri şân olmaksızın şiir zarûretinden dolayı ismi zâhir olarak gelebilir. Bu durumda اَنَّ ’nin haberi için bazı şartların yerine gelmesi gerekir:

- a) Hafifletilmiş (şeddesiz) اَنَّ kelimesinin haberinin cümle olması gerekir. Yani müfred (burdaki müfred cümlelerin karşılığında kullanılır) olarak gelmez.
- b) Hafifletilmiş اَنَّ kelimesinin cümle olan haberi ile fasl edilmemesi (birbirilerinden ayrılmamaları) gerekir.

Hafifletilmiş (şeddesiz) اَنَّ ’nin cümle olan haberi ile fasl edilmemesinin de üç şartı vardır:

- 1) اَنَّ kelimesinin haberinin isim cümlesi olarak gelmesi gerekir.
- 2) اَنَّ kelimesinin haberinin fiil cümlesi ve fiilinin de câmid bir fiil olması gerekir.
- 3) اَنَّ kelimesinin haberinin fiil cümlesi olması ve fiil cümlesinin fiilinin de çekimli (mutasarrıf) bir fiil olması ayrıca dua anlamında kullanılan bir fiil olarak gelmesi gerekir.

²⁷⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri ’n-nedâ, 241.

²⁷¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri ’n-nedâ, 241.

Bu üç durumda hafifletilmiş (şeddesiz) اَنَّ kelimesi ile haberinin arası ayrılamaz. اَنَّ kelimesinin haberi fiil cümlesi olup fiil, çekimli (mutasarıf) ancak dua anlamında da kullanılmayan bir fiil olarak gelirse hafifletilmiş (şeddesiz) اَنَّ kelimesi ile haberinin arasının dört şeyden birisiyle fasledilmesi (birbirlerinden ayrılmaları) vâcib olur. Hafifletilmiş (şeddesiz) اَنَّ kelimesi ile haberinin arasını ayıran dört şey şunlardır:

- a) فَدْ harfî
- b) Tenfis harfleri السين و سوف.
- c) Nefy harfî
- d) لَوْ harfî

Hafifletilmiş (şeddesiz) اَنَّ'nin cümle olan haberi ile fasledilmesi (birbirlerinden ayrılmaları) kuralına şiirlerde bazen uyulmamaktadır.²⁷²

İbn Hişâm, kâili bilinmeyen bir şiirden fâsıla olması gerekirken fâsılasız gelmesine örnek getirmiştir (hafif):

عَلِمُوا أَنَّ يُؤْمَلُونَ فَجَادُوا ... قَبْلَ أَنْ يُسْأَلُوا بِأَعْظَمِ سُؤْلِ.

“Onlar umud edilen insan olduklarını anladılar.

Ve kendilerinden istenilmeden evvel en büyük bir istekle cömertlik ettiler.”²⁷³

Beyitte geçen يؤملون “temenni etmek”, سُؤْلِ “istek, istenilen şey” anlamında kullanılmıştır.²⁷⁴

Şiir örneğinde hafifletilmiş (şeddesiz) اَنَّ kelimesi ile haberi olan يؤملون kelimesi arasında her hangi bir fâsıla gelmemiştir. Şiirde bu şekilde bir fâsılaya ihtiyâç duyulmamıştır.

- d) كَأَنَّ'nin hafifletilmiş kullanımı:

كَأَنَّ kelimesi, şeddesi hafifletildiğinde yani كَأَنَّ hâline geldiğinde, اَنَّ kelimesinde olduğu gibi amel etmesi vâcib olur. Fakat كَأَنَّ kelimesinin isminin zikredilmesi,

²⁷² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 240.

²⁷³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 240.

²⁷⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 240.

كأن kelimesinin isminin zikredilmesine göre daha çoktur ve ayrıca isminin durum ve hâl ifâde eden şân zamîri olması da gerekmez. Fakat كأن kelimesinin haberi fiil cümlesi olarak gelirse, bu durumda iki şeyden birisiyle fasledilmesi gerekir. Bunlar:

- 1) كأن kelimesi ile haberinin arasının لم edâtı ile zorunlu olarak fasledilmesi gerekir.
- 2) كأن kelimesi ile haberinin arasının قد edâtı ile zorunlu olarak fasledilmesi gerekir.²⁷⁵

İbn Hişâm, Ba'is b. Sârim (ö.???)'e ait bir şiirden كأن'nin muhaffef gelip amel etmesine örnek getirmişir (tavîl):

وَيَوْمًا تُوفِينَا بِوَجْهِ مُقْسَمٍ ... كَأَنَّ ظَبْيَةً تَعْطُو إِلَى وَارِقِ السَّلَمِ.

“Bir gün o kadın güzel yüzüyle bize gelir.

O, boynunu selem ağacının yapraklarına uzatan bir ceylan gibidir.”²⁷⁶

Beyitte geçen توفي “gelmek”, وارق السَّلَم “selem ağacının yaprakları” anlamına gelmektedir.²⁷⁷

Bu şiirde iki şekilde takdîr yapılmaktadır:

- 1) ظَبْيَةً kelimesinin mansûb okunması bu durumda كأن kelimesinin ismi olmakta, kendisinden sonra gelen تَعْطُو إِلَى وارق السَّلَم cümlesi ise sıfatı olmakta كأن kelimesinin haberi ise hazfedilmiş bir cümle olarak takdîr edilmektedir. Takdîri ise كَأَنَّ ظَبْيَةً عَاطِيَةً هَذِهِ الْمَرْأَةُ şeklinde. Bu örnekte كأن kelimesinin ismi hazfedilmeyip zikredilen zâhir isim olarak gelmiş, ayrıca haberi de cümle olarak takdîr edilmiştir.

- 2) ظَبْيَةً kelimesinin merfû' okunması durumunda كأن kelimesinin haberi olmakta, ismi ise hazfedilmiş bir zamîr olarak takdîr edilmektedir. Takdîri ise كَأَنَّهَا ظَبْيَةً şeklindedir.

²⁷⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 242-245.

²⁷⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 242.

²⁷⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 242.

كَأَنَّ kelimesinin haberi, müfred veya isim cümlesi olarak gelirse haberi ile arasının bir fâsıla ile ayrılması gerekmez.

Haberin cümle gelmesine ise İbn Hişâm kâili bilinmeyen başka bir şiiirden örnek vermiştir (seci‘):

وَصَدْرٌ مَشْرِقُ اللَّوْنِ ... كَأَنَّ تَذْيَاهُ حُقَّانٍ

“Rengi parlayan bir göğüstür.

Sanki göğüsteki iki meme iki hokka gibidir.”²⁷⁸

Beyitte geçen حُقَّان “oyulmuş tahta veya odun üzerinde olan tomurcuk” anlamına gelip kadının göğüsleri buna benzetilmiştir.²⁷⁹

Şiirde كَأَنَّ muhaffef gelmiş haberi de ثدياه حقان olan isim cümlesidir.

كَأَنَّ kelimesinin haberi, fiil cümlesi olarak gelirse, bu durumda iki şeyden birisiyle fasledilmesi gerekir. Araya ya لم ya da قَدْ harfinin girmesi gerekir.

İbn Hişâm, fiil cümlesi ile كَأَنَّ’nin arasına لم girmesine örnek olarak Ebû Hüseyin ‘Alî b. Muhammed b. Ca‘fer el-Himmânî el-Kûfî (ö. 301/914)’ye ait bir şiiirden istişhâd etmiştir (tavîl):

كَأَنَّ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحُجُونِ إِلَى الصَّفَا ... أَنَيْسٌ وَلَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّةَ سَامِرٌ.

“Sanki Hacun ile Safa dağı arasında hiçbir insan gelip geçmemiş

Mekke’de toplanıp konuşacak insan kalmamış.”²⁸⁰

Beyitte geçen الْحُجُون “Mekke’de bulunan büyük bir dağ”, أَنَيْس “insanlar”, سَامِر “gece sohbeti” anlamına gelmektedir.²⁸¹

Şiirde كَأَنَّ kelimesi hafifletilip ismi hazfedildikten sonra haberi لَمْ يَكُنْ fiil cümlesi olarak gelmiş ve haberi ile kendisinin arası لم edâtı ile fasledilmiştir.

²⁷⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 244.

²⁷⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 244.

²⁸⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 244.

²⁸¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 245.

İbn Hişâm, fiil cümlesi ile كَأَنَّ'nin arasına قد girmesine örnek olarak en-Nâbiğatu'z-Zübyânî'e ait bir şiirden örnek vermiştir (kâmil):

أَزِفَ التَّرْحُلُ غَيْرَ أَنَّ رِكَابَنَا ... لَمَّا تَزَلْ بِرَحَالِنَا وَكَأَنَّ قَدْ.

“Göç vakti yaklaştı bineklerimiz üzerindeki yüklerimizle henüz ayrılamadı diyardan. Sanki ayrıldı ayrılacak.”²⁸²

Beyitte geçen أَزِفَ “yaklaşma”, التَّرحل “taşınma”, رحال “devenin üstüne konan yük” anlamına gelir.²⁸³

Şiirde كَأَنَّ'nin haberi fiil cümlesi olup قَدْ fâsılasıyla gelmiştir.

3.12.4. Fiile Benzeyen Harflerin Haberlerinin Tavassutu ve Takdîmi

إِنَّ kelimesi ve benzerlerinin haberleri, isimleri ve kendilerinin arasına giremediği (tavassut) gibi إِنَّ kelimesi ve benzerlerinin önüne de geçemez (tekaddüm edemez). İşte bu yüzden إِنَّ فَائِمٌ زَيْدًا şeklinde kullanılamaz. Haberin tevassutunun iki istisnâsı vardır:

- 1) إِنَّ kelimesi ve benzerlerinin haberleri, zarf olduğunda isimleri ve kendilerinin arasına girebilirler.
- 2) إِنَّ kelimesi ve benzerlerinin haberleri, câr-mecrûr olduğunda isimleri ve kendilerinin arasına girebilirler.²⁸⁴

İbn Hişâm, konuyla her ne kadar alâkası olmasa da İbn ‘Uneyn ed-Dimeşkî (ö. 630/1232)’ye ait bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

كَأَنِّي مِنْ أَحْبَارِ إِنَّ ... وَلَمْ يُجْزَ لَهُ أَحَدٌ فِي النَّحْوِ أَنْ يَتَقَدَّمَ.

“Sanki ben “inne”nin haberi gibiyim.

Nahiv ilminde kimse onun “inne”nin önüne geçmesine cevâz vermedi.”²⁸⁵

Şâir, bu şiiri istişhâd için değil de şiirin anlamından anlaşılacağı üzere Nahiv ile ilgili bir kuralı söylerken aslında o kuralla alâkalı olarak bizzat uygulama yapmıştır. Şiirde fiile benzeyen harflerden كَأَنَّ gelmiş ve haberi isminden önce getirilmiştir.

²⁸² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 246.

²⁸³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 246.

²⁸⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 246-247.

²⁸⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 247.

3.12.5. İbtidâ İçin Olan Lâm-ı Fârikâ'nın اِنَّ'nin Haberine veya İsmine Gelmesi

Lâm-ı fârikânın meksûr olan اِنَّ kelimesinden onra gelmesinin câiz olduğu yerler dört tanedir.

- 1) İbtidâ için olan “ل” harfî, meksûr olan اِنَّ kelimesinin haberine bitişebilir.
- 2) İbtidâ için olan “ل” harfî, meksûr olan اِنَّ kelimesinin ismine bitişebilir.
- 3) İbtidâ için olan “ل” harfî, meksûr olan اِنَّ kelimesinin, ismi ile haberi arasına giren, haberinin ma‘mûlû üzerine bitişebilir.
- 4) İbtidâ için olan “ل” harfî, meksûr olan اِنَّ kelimesinin, ismi ile haberi arasına giren, Basrilere göre “fâsıl”, Kûfilere göre “‘imad” zamiri diye isimlendirilen zamîre bitişebilir.

Lâm-ı fârikânın meksûr olan اِنَّ kelimesinden onra gelmesinin vâcib olabilmesi için sayılacak üç şartın hepsinin birden gerçekleşmesi gerekir:

- a) Meksûr olan اِنَّ kelimesinin şeddesi hazfedilip hafifletildikten sonra, “ل” harfinin bitişmesi vâcib olur.
- b) Meksûr olan اِنَّ kelimesinin şeddesi hazfedilip hafifletildikten sonra, amel de ettirilmediği durumlarda “ل” harfinin, bitişmesi vacip olur.
- c) Meksûr olan اِنَّ kelimesinin şeddesi hazfedilip hafifletildikten sonra, amel de ettirilmeyip ayrıca mütekellimin kelâmdan ifâde etmek istediği müsbet ma‘nâ da anlaşılmadığı durumlarda “ل” harfinin, bitişmesi vâcib olur.

Saydığımız bu üç şartın hepsi birden gerçekleştiğinde ibtidâ için olan “ل” harfinin, bitişmesi vâcib olur. İbtidâ için olan “ل” harfinin bitişmesinin vâcib olması, hafifletilmiş اِنَّ kelimesi ile nefy edâtı olan اِنَّ kelimesinin farkını belirtmek içindir. Kelâmın müsbet mi menfî mi olduğunun farkını ortaya koyduğu için bu “ل” harfine, ayrıca اللّام الفارقة “Lâm-ı fârika”

denilmektedir. Bu üç şarttan biri eksik olursa, bu durumda ibtidâ için olan “ل” harfinin bitişmesi vâcip olmaz, câiz olur. Çünkü bu durumda hafifletilmiş **إِنْ** kelimesinin, nefy edâtı olan **إِنْ** kelimesi ile karışıklığı söz konusu olmamaktadır.²⁸⁶

Meksûr olan **إِنْ** kelimesinin şeddesi hazfedilip hafifletildikten sonra amel de ettirilmezse, ayrıca mütekellimin kelâmından ifâde etmek istediği müsbet ma'nânın da anlaşıldığı durumlarda, ibtidâ için olan “ل” harfinin bitişmesi câiz olur.

İbn Hişâm bu kısımla alâkalı olarak Tirimmâh b. Hakîm b. Hakem et-Tâî (ö. 125/743)'e ait bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

أنا ابنُ أباةِ الضَّيِّمِ من آلِ مالِكٍ... و **إِنْ** مالِكٌ كانتِ كِرَامَ المعادنِ

“Ben Mâlik ailesinden, zülme boyun eğmeyenlerin evladıyım.

Şüphesiz ki Mâlik soyu en şerfeşli soylardandır.”²⁸⁷

Şiirde **إِنْ** muhaffef (şeddesiz) okunmuş **إِنْ** olduğu konusunda ma'nâ açık olduğu için haberine veya ismine lâm-ı fârîka getirilmemiştir.

3.13. Cinsini Nefyeden Lâ'nın Hükümü ve Onun **إِنْ** Gibi Amel Etmesi

ل harfinin **إِنْ** gibi amel edebilmesi için üç şart vardır:

1) ل harfinin cins ismin fertlerine sâbit olan hükümü nefyetmesi gerekir. Bu şart

yerine gelmediği durumlarda ل harfî için üç durum söz konusu olur:

- a) ل harfî, fiile bitişir ve bitiştiği bu fiili cezmeder.
- b) ل harfî zâide olup amel etmez.
- c) ل harfî ليس kelimesi gibi amel edip müfredi nefyeder.

²⁸⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 251.

²⁸⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 251.

2) ﻻ harfinin her iki ma‘mûlünün de nekra olarak gelmesi gerekir. Bu şart yerine gelmediği durumlarda ﻻ harfi amel etmez ve tekrar edilmesi vâcib olur.

3) ﻻ harfinin isminin önce, haberinin de sonra gelmesi gerekir. Bu şart yerine gelmediği durumlarda ﻻ harfi amel etmez ve tekrar edilmesi vâcib olur.²⁸⁸

ﻻ harfi, saydığımız bu üç şartı kendisinde bulundurduğu zaman, isminin üç şekilde gelmesi mümkün olur:

1) ﻻ harfinin ismi, muzâf olarak gelebilir. Örnek:

لَا صَاحِبَ جُودٍ مَذْمُومٌ.

“Hiçbir kerem sâhibi kınanmaz”.

2) ﻻ harfinin ismi, şibih muzâf (ma‘nânın kendisiyle tamamlandığı kelime) olarak gelebilir. Örnek:

لَا قَبِيحًا فَعْلُهُ مَمْدُوحٌ.

“Yaptığı çirkin olan hiçkimse övülmez”.

3) ﻻ harfinin ismi, müfred (burdaki müfred, izâfe olmayan karşılığındadır) olarak gelebilir. Örnek:

لَا رَجُلٌ عِنْدِي.

“Yanımda hiçbir kimse yok”.

ﻻ harfinin ismi, muzâf veya şibhi muzâf olmadığı durumlarda, feth üzere mebnî olur.

ﻻ harfinin ismi, muzâf veya şibhi muzâf olursa, ismi mansûb olur. Yukarıda zikrettiğimiz örneklerde olduğu gibi şibhi muzâf, ya merfû‘ olur, ya mansûb olur veya harf-i cer ile mecrûr olur.

²⁸⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 253-254.

ﻻ harfinin ismi, müfred olarak geldiğinde, bu ismin mu‘reb olduğunu düşündüğümüzde hangi i‘râb ile mansûb oluyorsa, o i‘râb ile mebnî olur. ﻻ harfinin ismi, müfred veya cemi‘ mükesser olursa, feth üzere mebnî olur. ﻻ harfinin ismi, tesniye veya cem-i müzekker-i sâlim olursa ﻻ harfî üzere mebnî olur. ﻻ harfinin ismi, cem-i müennes-i sâlim olursa, kesr üzere mebnî olur. Bazen de feth üzere mebnî olabilir.²⁸⁹

İbn Hişâm, ﻻ harfinin ismi, cem-i müennes-i sâlim olduğunda, kesr üzere veya feth üzere mebnî olabileceği noktasında kâili bilinmeyen bir şiirden örnek getirmiştir (basîf):

لَا سَابِغَاتٍ وَلَا جُأَوَاءَ بِاسِلَةً ... تَقِي الْمُنُونَ لَدَى اسْتِيفَاءِ آجَالٍ.

“Ecel tamam olduğu zaman,
Ne cesur ordular ne de geniş zırhlar ölümden korur.”²⁹⁰

Beyitte geçen سَابِغَاتٍ “geniş zırhlar”, جُأَوَاءَ “büyük ordu”, بِاسِلَةً “cesaret”, الْمُنُونَ ise “ölüm” anlamına gelmektedir.²⁹¹

Şiirde cinsini nefyeden lâ’nın ismi سَابِغَاتٍ cem-i münnes-i sâlim olduğundan feth ya da kesr üzere mebnîdir. Cinsini nefyeden lâ’nın ismi olan سَابِغَاتٍ her iki şekilde de okunabilir.

ﻻ harfinin isminin tekrarlanması ve i‘râbı:

1) ﻻ harfinin ismi, nekra olarak gelip, tekrarlandığında; birinci isimde feth ve ref i‘râbları caiz olur. ﻻ harfinin ismini feth ile i‘râblamamız, ﻻ harfine إِنَّ kelimesinin amelini vererek mümkün olmaktadır. ﻻ harfinin ismini ref ile i‘râblamamız ise, ﻻ harfinin mahallinin ibtidâ makâmı olması veya ﻻ harfine لَيْسَ kelimesinin amelini vererek mümkün olmaktadır.

2) ﻻ harfinin nekra olarak gelip tekrarlanan birinci ismini, feth ile i‘râblarsak, ikinci ismi, feth, ref ve nasb i‘râbıyla harekelememiz mümkündür.

²⁸⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 254.

²⁹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 254.

²⁹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 254.

3) ﻻ harfinin nekra olarak gelip tekrarlanan birinci ismini, ref' ile i'râblarsak, ikinci ismi, feth ve ref' ile i'râblamamız mümkün olmaktadır. Ancak nasb i'râbıyla harekeleyemeyiz.

Özet olarak, ﻻ harfinin nekra olarak gelip tekrarlanan iki isminin, beş şekilde i'râblanması mümkün olmaktadır.

- a) Her iki isim feth i'râblanarak okunabilir. ﻻ حَوْلَ و ﻻ قُوَّةَ
- b) Her iki isim ref' ile i'râblanarak okunabilir. ﻻ حَوْلٌ و ﻻ قُوَّةٌ
- c) Birinci isim feth, ikinci isim ref' ile i'râblanarak okunabilir. ﻻ حَوْلَ و ﻻ قُوَّةَ
- d) Birinci isim ref', ikinci isim feth ile i'râblanarak okunabilir. ﻻ حَوْلٌ و ﻻ قُوَّةَ
- e) Birinci isim feth, ikinci isim nasb ile i'râblanarak okunabilir. ﻻ حَوْلٌ و ﻻ قُوَّةٌ

ﻻ harfi, nekra olarak gelen iki isminin ikincisi ile birlikte tekrar edilmediği durumlarda, birinci isminin ref' edilmesi, ikinci isminin de feth ile i'râblanmaları caiz olmaz. ﻻ حَوْلَ و قُوَّةٌ, وَقُوَّةٌ şeklinde okunabilir.²⁹² Yani birinci ismi, fethalayıp, ikinci ismi ise nasb ederek veya ref' ederek okunması mümkün olur.

İbn Hişâm, Benû 'Abdumenât b. Kinânete kabîlesinden bir adama ait olan bir şiiirden örnek vermiştir (tavîl):

فلا أب وابناً مثل مروان وابنه ... إذا هو بالمجد ارتدى وتأزرا

“Mervân ve oğlu gibi baba oğul yoktur.

Çünkü onlar cömertlik elbisesine bürünmüşlerdir.”²⁹³

Şiiirde geçen فلا أب وابناً ifâdesinde أب kelimesi ﻻ harfinin ismidir. ابناً kelimesi ise ﻻ

harfinin isminin mahalline atf edilmiş olup nasb okunmuştur. Ancak ﻻ harfinin mahalline atf edilerek ref' okunmasında câizdir. Çünkü ﻻ harfi ismiyle beraber ibtidâ konumunda değerlendirilir.

²⁹² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 255.

²⁹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 258.

3.14. Zanne ظَنَّ ve Onun Gibi Amel Edenler

Mübtedâ ve haberin hükümlerini ortadan kaldıran üçüncü kısım, kalbî fiillerdir. Bu fiiller sekiz tanedir:

ظَنَّ، رَأَى، حَسِبَ، دَرَى، خَالَ، زَعَمَ، وَجَدَ، عَلِمَ

Kalbî fiiller, bitiştikleri cümledeki mübtedâyı, kendilerine birinci mef'ûl, haberi de ikinci mef'ûl olarak alırlar ve her ikisini de nasb ederler.²⁹⁴

İbn Hişâm, ef'âl-i kulûbdan رأى için Hiddâş b. Züheyr el-Âmirî (ö. 6/627)'ye ait bir şiiri örnek olarak getirmiştir (vâfir) :

رَأَيْتُ اللَّهَ أَكْبَرَ كُلِّ شَيْءٍ ... مُحَاوَلَةً وَأَكْثَرَهُمْ جُنُودًا.

“Ben Allâh'ı kuvvet ve çok ordulara sahip olma bakımından
Her şeyin en üstünü olarak gördüm.”²⁹⁵

Beyitte geçen مُحَاوَلَةً “hile veya kuvvet” anlamına gelmektedir.²⁹⁶

Şiirde رأى fiili ef'âl-i yakîn olup iki mef'ûlü nasb etmiştir. الله lâfzı birinci mef'ûl, أَكْبَرَ ise ikinci mef'ûl olarak nasb olmuştur.

İbn Hişâm, ef'âl-i kulûbdan دَرَى fiiline ise kâili bilinmeyen şiirden şu örneği vermiştir (tavîl):

دُرَيْتَ الْوَفِيِّ الْعَهْدِ يَا عُرْوَةَ ... فَاعْتَبِطُ فَإِنَّ اغْتِبَاطًا بِالْوَفَاءِ حَمِيدٌ.

“Ey ‘Urve! Sen ahdine vefâ gösteren biri olarak bilindin.

Öyleyse sevin! Çünkü vefâyâ sevinmek, övgüye değerdir.”²⁹⁷

Beyitte, اغْتِبَاطًا “gıpta etmek veya sevinmek” anlamında kullanılmıştır.²⁹⁸

Şiirde دَرَى yakîn ifâde eden fiil olup تَ zamîrini nâib-i fâil olarak birinci mef'ûlü, الْوَفِيِّ kelimesini de ikinci mef'ûlü olarak nasb etmiştir.

²⁹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 260.

²⁹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 260.

²⁹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 260.

²⁹⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 261.

²⁹⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 261.

İbn Hişâm, ef‘âl-i kulûbdan خَال için en-Nâbiğatu’z-Zübyânî’ye ait bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

يُخَالُ بِهِ رَاعِي الْحُمُولَةِ طَائِرًا ... وَحَلَّتْ بِيَوْتِي فِي يَفَاعٍ مُمَنِّعٍ.

“Benim evlerim ulaşılabilir yüksek yerlerdedir.

O yüksek yerlerden deve çobanları kuş zannedilir.”²⁹⁹

Beyitte geçen يَفَاعٍ “yüksek yerler”, مُمَنِّعٍ “ulaşılabilir”, الحُمُولَةُ “deve çobanı veya binekliler” anlamına gelmektedir.³⁰⁰

Şiirde, يَخَالُ ef‘âl-i kulûbdan, tercîhe dalâlet eden fiillerden olup رَاعِي’yi nâib-i fâil olarak birinci mef‘ûl, طَائِرًا kelimesini de ikinci mef‘ûl olarak nasb etmiştir.

İbn Hişâm, ef‘âl-i kulûbdan زَعَم fiili için ‘Ubeyd b.Ebî Ümeyye el-Hanefî et-Tanâfesî (ö. 205/820)’ye ait bir şiirden örnek getirmiştir (hafîf):

زَعَمْتَنِي شَيْخًا وَلَسْتُ بِشَيْخٍ ... إِنَّمَا الشَّيْخُ مَنْ يَدُبُّ دَيْبًا.

“O kadın beni ihtiyar biri zannetti.

Ancak ihtiyar olan kimse yavaş adımlarla yürüyen kimsedir.”³⁰¹

Beyitte geçen الشَّيْخُ “elli ile seksen yaş aralığında olan insana verilen lâkab”, دَيْبُ ise “cılız yürüme” anlamına gelmektedir.³⁰²

Şiirde زَعَم tercîhe dalâlet eden ef‘âl-i kulûbdandır. يَ zamîrini kendisine birinci mef‘ûl, شَيْخًا kelimesini ise ikinci mef‘ûl olarak nasb etmiştir.

Yukarıda zikredilen şiirlerde زَعَم، خَال، رَأَى، دَرَى fiileri ef‘âl-i kulûb olup iki mef‘ûl alan fiillerdir.

²⁹⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 262.

³⁰⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 262.

³⁰¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 262.

³⁰² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 262.

3.14.1. Zanne ظَنَّ ve Benzerlerinde İlğâ ve Ta'lik

1) İlğâ: Kalbî fiillerin mef'ûllerinin arasında زَيَّدُ ظَنَّتُ عَالِمٌ gibi veya mef'ullerinden sonra زَيَّدُ عَالِمٌ ظَنَّتُ gibi durumlarda, mef'ûllerinin lâfızlarında ve mahallerinde amel etmeme hâlidir. Kalbî fiiller, her iki mef'ûlünden önce zikredildiklerinde amel etmemeleri (ihmâl edilmeleri) câiz değildir. Kûfîler, Ahfeş ve İbn Mâlik, bu fiillerin her iki mef'ûlünden önce zikredildikleri durumlarda da amel etmemelerini (ihmâl edilmelerini) câiz görmüşlerdir. Ancak, Kûfîler, Ahfeş ve İbn Mâlik kalbî fiillerin her iki mef'ûlünden önce zikredildikleri durumlarda, her ne kadar amel etmemelerini câiz görseler de, amel etmelerini daha çok tercîh etmişlerdir.³⁰³

İbn Hişâm, ilğâyâ örnek olarak Menâzil b. Rabî'a el-Minkarî (ö. 75/695)'ye ait bir şiirden örnek vermiştir (basît):

أَبَا الْأَرَاكِيزِ يَا بَنَ اللَّؤْمِ تُوعِدُنِي ... وَفِي الْأَرَاكِيزِ خِلْتُ اللَّؤْمَ وَالْحَوُزُ.

“Ey Alçağın oğlu! Beni kötü şiirlerle mi tehdîd ediyorsun?

Oysa ben âdîlik ve alçaklığın kötü şiirlerde olduğunu zaten biliyorum.”³⁰⁴

Beyitte geçen الْأَرَاكِيزِ “Araplar”ın kasîd, remel, recez diye adlandırdıkları belli konulara tahsîs edilmiş şiir çeşitlerinden” biridir.³⁰⁵

Şiirde خِلْتُ ef'âl-i kulûbdan olup fâili ile beraber mübtedâ ve haber cümlesinin arasında gelmiştir. خِلْتُ fiili arada kalınca amel etmemiş, amelden ilğâ edilmiştir.

İbn Hişâm, başka bir şiirde ise ef'âl-i kulûb olan fiilin sonda gelmesi sebebiyle amel etmemesine kâili belli olmayan bir şiirden örnek vermiştir (kâmil):

الْقَوْمُ فِي أَثَرِي ظَنَّتُ فَإِنْ يَكُنْ ... مَا قَدْ ظَنَّتُ فَقَدْ ظَفَرْتُ وَخَابُوا.

“Ben o kavmi beni takip ediyor zannettim.

Eğer zannettiğim gibi ise ben zafer elde ederim onlar kaybeder.”³⁰⁶

Beyitte geçen أَثَرِي “ardından, peşinden”, خَاب ise “kaybetmek” anlamına gelmektedir.³⁰⁷

³⁰³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 263.

³⁰⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 263.

³⁰⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 263.

³⁰⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 264.

Şiirde طَنَنْتُ fiili, kendisinin iki mef'ûlu olan الْقَوْمُ ve فِي أَثَرِي 'den sonraya bırakıldığı için amel etmemiştir.

Her iki şiirde de حَلْتُ ve طَنَنْتُ fiileri tavassut ve taahhur ettikleri için ilğâ olmuş, amel edememişlerdir.

2) Ta'lık: Kalbî fiillerin mef'ûllerinin lâfzında amel etmeyip sadece mahallinde amel etmeleri işlemidir. Ta'lık işleminin gerçekleşmesi, sayacağımız altı şeyin kalbî fiillere bitişmesiyle mümkündür:

- 1) Kalbî fiil, nefiy edâtı olan مَا harfiyle beraber geldiğinde,
- 2) Kalbî fiillere, nefiy edâtı olan لَا harfiyle beraber geldiğinde,
- 3) Kalbî fiillere, nefiy edâtı olan إِنَّ harfiyle beraber geldiğinde,
- 4) Kalbî fiillere, ibtidâ için olan lâm ل harfi bitiştiğinde,
- 5) Kalbî fiillere, kasemin cevâbında gelen yemîn için olan lâm ل harfi bitiştiğinde,
- 6) Kalbî fiil istifhâm edâtı ile geldiğinde.³⁰⁸

İbn Hişâm, ef'âl-i kulûbun kasemin cevâbı olan “lam” harfinden önce gelip lâfzen değil de mahallen amel etmesine örnek olarak Lebîd b. Rabî'a el-Âmirî (ö. 41/661)'ye ait bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (kâmil):

وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَتَأْتِيَنَّ مَيِّتِي ... إِنَّ الْمَنَايَا لَا تَطِيشُ سِهَامُهَا.

“Ölümümün mutlak bir gün geleceğini biliyorum.

Şüphesiz ki ölümün oku asla hedefini şaşmaz.”³⁰⁹

Beyitte منية “ölüm”, طيش “boşa gitmek”, سهام “oklar” (ölüm araçlarından, istiâre-i mekniyye) anlamına gelmektedir.³¹⁰

³⁰⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 264.

³⁰⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 266-269.

³⁰⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 266.

³¹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 266.

Şiirde علم ef‘âl-i kulûb olup lâfzen amel etmemiştir. Kendisine mef‘ûl olarak alacağı mübtedâ ve haber cümlesiyle arasına kasemin cevâbı olan “lâm” harfî girdiği için mahhallen amel etmiştir.

İbn Hişâm, ef‘âl-i kulûb ile mef‘ûlleri arasına girip ta‘lîk olmasına sebep olan nefiy edâtı olan ما için Kesîr b. Abdurrahmân b. el-Esved el-Huzâî (ö. 105/723)’e ait olan bir şiiri örnek olarak vermiştir (tavîl):

وما كنت أدري قبل عزة ما البكاء ... ولا موجعات القلب حتى تولت.

“ ‘Azzete’yi tanımadan önce ağlamak nedir bilmezdim.

O, beni terk edinceye kadar kalp acısı nedir onu da bilmezdim.”³¹¹

Beyitte geçen موجعات “acı, keder, ızdırap” anlamlarına gelmektedir.³¹²

Şiirde أدري’den önce nefiy edâtı geçtiği için fiil lâfzan amel etmeyip mahallen amel etmiştir.

3.15. Fâil Bâbı

Fiil veya fiile müevvel olan bir âmilin kendisine isnâd edildiği sarîh veya müevvel merfû‘ isme fâil denir.³¹³

3.15.1. Fâilin Âmilinden Te’hîr Edilmesi (Sonra gelmesi)

Fiil ve fâil bir kelimedir. Bundan dolayı ikisinin hakkı bir arada bulunmaktır. Mef‘ûlun hakkı ise bu ikisinden sonra gelmesidir. Örnek:

﴿وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ﴾

“Süleymân Dâvûd’a vâris oldu”.³¹⁴

Bazen fâil mef‘ûlden sonraya kalabilir. Bu durum ise câiz ve vâcib olmak üzere iki kısımdır.³¹⁵

İbn Hişâm fâilin te’hîr edilmesinin câiz olduğuna Cerîr b. ‘Atiyye b. el-Hatefî el-Kelbî (ö. 110/728)’ye ait şiirden istişhâdda bulunmuştur (basît):

جاء الخلافة أو كانت له قدراً ... كما أتى ربه موسى على قدرٍ.

³¹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 268.

³¹² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 268.

³¹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 274.

³¹⁴ Neml, 27/16.

³¹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 277.

“Hilâfete geldi veya hilâfet onun kaderi oldu.

Tipkı Musa (a.s) ’nın bir kader üzere Rabbine geldiği gibi.”³¹⁶

Şiirde fâil موسى’dır. Fâil muahhar olarak gelse de asıl yeri fiilden sonra gelmek olduğu

için takdîri رَبُّهُ مُوسَى كَمَا أَنَّى şeklidir. Dolayısıyla burada her ne kadar lâfzen izmâr-ı kable’z-zikir olsa da rütbeten yoktur. Çünkü bir cümlede lâfzen ve rütbeten izmâr-ı kable’z-zikir olursa o zaman misâl câiz olmaz. Ancak sadece lâfzen veya sadece rütbeten izmâr-ı kable’z-zikir olursa câiz olur.

3.15.2. Nâib-i Fâil (Sözde Özne)

Fâilin cümlede bulunmadığı durumlarda onun yerine mef‘ûlün bih, zarf veya masdar geçmektedir. İbn Hişâm, fâilin niçin cümlede bulunmayacağına dâir üç sebep sıralamıştır:

- 1) Bilinmediği için fâili hazfetmek câizdir. Örnek:

رُؤْيٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

سُرِقَ الْمَتَاعُ.

Bu iki cümlede rivâyet eden ve hırsızlık yapan bilinmemektedir.

- 2) Lâfzî bir gâyeden dolayı fâili hazfetmek câizdir. Örnek:

مَنْ طَابَتْ سِيرَتُهُ حُمِدَتْ سِيرَتُهُ

“Kimin hayatı güzel ise onun ahlâkı övülür”.

Eğerki bu örneği

حَمِدَتْ الْإِنْسَانَ سِيرَتَهُ.

“İnsanlar onun ahlâkını över”.

şeklinde okumaya kalkarsak kâfiye/seçî‘ bozulacaktır. Burada lâfzî bir gâyeden dolayı fâil hazfedilmiştir.

- 3) Ma‘nevî bir gâyeden dolayı fâili hazfetmek câizdir.³¹⁷

İbn Hişâm, manevî bir gâyeden dolayı fâilin hazfedilebilceği kısma Sâbit b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî (h.ö. 70/552) ’ye ait bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

وَأِنْ مُدَّتْ الْأَيْدِي إِلَى الزَّادِ لَمْ أَكُنْ ... بِأَعْجَلِهِمْ إِذْ أَجْشَعُ الْقَوْمَ أَعْجَلُ.

“Eller yemeğe uzatıldığında ilk uzatan ben değildim.

Çünkü toplumun en açgözlüsü, en çok acele edenidir.”³¹⁸

³¹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 277.

³¹⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 283.

Beyitte geçen أجمع “yemeği çok yiyen” anlamına gelmektedir.³¹⁹

Şiirde geçen مُدَّت fiilin fâili manevî bir maksatla hazfedilmiş yerine mef'ûlün bih olan الأيدي gelmiştir.

3.15.3. Mef'ûl Olmadığında Nâib-i Fâilin Zarf, Masdar veya Câr-Mecrûr Olması

1) Zaman ve mekân zarfları nâib-i fâil olarak gelebilir. Zarf-ı mekân: سِيرَ فَرَسٌ , zarf-ı zaman: صِيَمَ رَمَضَانُ gibi.

2) Câr-mecrûr nâib-i fâil olarak gelir. مُرَّ بَزِيدٍ gibi.

3) Masdar nâib-i fâil olarak gelir. جُلِسَ جُلُوسُ الْأَمِيرِ gibi.

Masdar, câr-mecrûr ve zarfların nâib-i fâil olabilmeleri için kelâmda mef'ûlün bihin olmaması gerekir: ضَرَبَ الْيَوْمُ زَيْدَا demek câiz değildir.

İstisnâ: Kûfler ve Ahfeş, “mef'ûlün bih kelâmda olsa da zarf nâib-i fâil olabilir” demişlerdir.³²⁰

İbn Hişâm bu konuda i'tirâz edenler şiir zarûretinden dolayı kelâmda mef'ûlün bih olmasına rağmen nâib-i fâil olarak yukarıda sayılanlardan bir tanesinin gelebileceğini, bunun genel bir durum olmadığını kâili mechûl bir şiirden örneklerle açıklamıştır (recez):

وَأَمَّا يُرْضِي الْمُنِيبُ رَبَّهُ ... مَا دَامَ مَعْنِيَا بِذِكْرِ قَلْبِهِ.

“Rabbini ancak O’na tevbe eden râzı eder.

Kalbi, O’nun zikri ile meşgul oldukça.”³²¹

Beyitte geçen المنيب “tövbe eden, dönen” معنيا “bir işe önem veren” anlamına gelmektedir.³²²

Şiirde يُرْضِي fiilinin mef'ûlün bihi رَبَّهُ olmasına rağmen nâib-i fâil (sözde özne) olarak بِذِكْرِ câr-mecrûr gelmiştir.

³¹⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 283.

³¹⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 283.

³²⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 283-284.

³²¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 285.

³²² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 285.

3.15.4. Nâib-i Fâil Bâbında Fiilin Durumu

Fâil hazfedildiğinde ve onun yerine zikredilen şeylerden birisi (mef'ûl, zarf veya masdar) geçtiğinde fiilin tağyîri (değiştirilmesi) gerekir. Yani ma'lûm fiilin mechûl konumuna getirilmesi gerekir. Örnek: ضَرَبَ ve يُضَرَّبُ gibi.

Eğer fiil zâid bir ت ile başlıyorsa تَعَلَّمْتُ veya hemze-i vasıl ile başlıyorsa اِنْطَلَقَ gibi fiil şöyle okunur: اَنْطَلِقْ ve تُعَلِّمْتُ المسألة.

Fiil, mâzî, sülâsî ve ecvef fiil olduğunda üç vecihle okumak câizdir. قَالَ örneğinde:

- 1) قِيلَ En fasîh olanı budur.
- 2) Aslı üzerine kesreyi zammeye meylettirerek okumak da câizdir. Bu da fasîhtir. (Bu fem-i muhsinden öğrenilir, kitâbette yoktur.)
- 3) قَوْل Birinci harfin zammesi hâlis kılınır. Elifi vava kalbetmek vâcib olur ki bu durum lügatta azdır.³²³

İbn Hişâm, fiilin mechûl sîgasıyla alâkalı olarak tâ'ûn hastalığında bir senede beş çocuğunu kaybetmiş ve onlar adına şiir yazmış olan Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 27/648)'ye ait olan şiirden istişhâd etmiştir (kâmil):

سَبَقُوا هَوًى وَأَعْنَقُوا لِهَوَاهُمْ ... فَتُحَرِّمُوا وَلِكُلِّ جَنْبٍ مَصْرَعٌ.

“Benim isteklerimi geçip kendi istediklerine gittiler.

Ölüm onları kırdı geçirdi. Her taraf ölüm meydanı oldu.”³²⁴

Beyitte geçen هَوًى “nefsin arzuladıkları”, أَعْنَقَ “hızlıca gitmek”, حَرَّمَ ise “ölümcül”

anlamına gelmektedir.³²⁵

Şiirde فَتُحَرِّمُوا kelimesi fiil-i mâzî olup başında zâid ت vardır. Başında zâid “te” olan fiiller mechûl yapıldıklarında baştaki bu zâid “te” harfi zamme olunca ikinci harf de ona tâbi olarak zammelenir.

³²³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 286.

³²⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 286.

³²⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 287.

3.16. İştigâl

Mef'ûlün bihten sonra gelen fiilin mef'ûle râci' bir zamîrde amel etmesine iştigâl denir. Örnek: زَيْدًا ضَرَبْتُ "Zeyd var ya, dövdüm ben onu". زَيْدًا mef'ûl, ضَرَبْتُ fiil-fâil, ٤ mef'ûle râci' zamîrdir.

İştigâlde öne geçen ismin mübtedâ olup merfû' olması, sonraki cümlelerin de haber olup merfû' okunması câizdir. Yine öne geçen ismin mahzûf bir fiilin mef'ûlü olup mansûb okunması câizdir. Peki, mahzûf fiil nasıl anlaşılır? İsimden sonra geçen mezkûr fiil, isimden önceki mahzûf fiili tefsîr eder.³²⁶

Mezkûr fiil üzerine takdîm edilen ismin 5 hâli vardır:

- 1) Mansûb okunmasının tercihli olması
- 2) Mansûb okunmasının vâcib olması
- 3) Merfû' okunmasının vâcib olması
- 4) Mansûb ve merfû' nun müsâvî olduğu durum
- 5) Merfû' okunmasının tercihli olması

İbn Hişâm, kendisinde iştigâl olan ismin mansûb okunmasının vâcib olduğu yerlere örnek olarak en-Nemir b. Tevleb b. Züheyr el-'Uklî (ö. 14/635)'e ait bir şiirden istişhâdda bulunarak örnek vermiştir (kâmil):

لَا تَجْزَعْنِي إِنْ مُنَفِّسًا أَهْلَكْتُه ... فَإِذَا هَلَكْتُ فَعِنْدَ ذَلِكَ فَاجْزَعِي.³²⁷

"Çok mal infâk ettim diye endişelenme.

Ancak ben öldüğüm zaman kork." ³²⁸

Beyitte geçen جَزَعَ "belâlara dayanamamak" anlamına gelmektedir.³²⁹

Şiirde إِنْ şart edâtından sonra gelen مُنَفِّسًا kelimesi mahzûf bir fiilin mef'ûlü olup mansûb okunması vâcibtir. Çünkü şart edâtı ancak fiilere gelebilir ve şart edâtının ardından isim gelmesi mümkün değildir.

³²⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 289-293.

³²⁷ Şi'ru'n-Nemr (Bağdat), 5.

³²⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 291.

³²⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 291.

3.17. Tenâzu‘

İki veya daha fazla âmilin bir veya daha fazla ma‘mülle girdiği mücâdeledir. İki veya daha fazla âmilin takaddüm etmesi, bir veya daha fazla ma‘mülün taahhur etmeleri netîcesinde âmillerin o ma‘müllere yönelmeleridir.³³⁰

Not: İki veya daha fazla âmilden hangisinin amel edeceği husûsunda ihtilâf yoktur. Bunların her biri câizdir. İhtilâf hangisinin tercihli olduğu husûsundadır. Her ekolün tercih ettiği âmil farklıdır.

Kûfîler, önce geldiği için birinci fiilin âmil olmasını tercih ederler. Basrîler ise mef‘ûle/ma‘mûle en yakın olan fiilin âmil olmasını tercih ederler.³³¹

İbn Hişâm, tenâzu‘ bahsiyle ilgili olarak kâili bilinmeyen bir şiir istişhâd etmiştir (tavîl):

جَفَوْنِي وَلَمْ أَجِفْ الْأَخْلَاءَ ... إِنِّي لَغَيْرُ جَمِيلٍ مِنْ خَلِيلِي مَهْمَلٌ.

“Dostlarım bana cefâ verdi fakat ben onlara asla eziyet etmedim.

Ben dostumu ihmâl edecek biri de değilim.”³³²

Şiirde hem جَفَوْنِي fiili hem de أَجِفْ fiili ma‘mûlu üzerinde tenâzu‘ etme konusunda Kûfîler, birinci fiilin ma‘mûlu yaparken Basrîler ise ikinci fiile ma‘mûl yapmaktadırlar.

İbn Hişâm, Kûfîler ile Basrîler arasında ihtilâfa sebep olan İmru’u’l-Kays b. Hucr el-Kindî’ye ait bir şiirin incelemesini yapmış ve şiirin aslında tenâzu‘ bâbıyla alâkası olmadığını ifâde etmiştir (tavîl):

وَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ ... كَفَانِي - وَلَمْ أَطْلُبْ - قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ.³³³

“Eğer az bir geçimlik için çalışacak olaydım.

Bana maldan az bir şey yeterdi ama yetmedi. Ben mülk (krallık) talep ettim.”³³⁴

Burada كَفَانِي fiili ile أَطْلُبْ fiilinin tenâzu‘ etmeleri mümkün değildir. Çünkü tenâzu‘ bâbının şartı, ma‘nânın sahîh kalması için, iki âmilden her birinin ma‘mûle yönelmesidir. Diyelim ki ikisini de قَلِيلٌ ma‘mûlüne yönlendirdik o zaman ne olur? Şiirin

³³⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 294.

³³¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 294.

³³² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 294.

³³³ es-Sendûbî, Şerhu Dîvânî İmri’il-Kays, 167.

³³⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 296.

başındaki لو müsbet cümlelerin başına gelince onu menfî kılar ve anlam şöyle olur: “Eğer az bir geçimlik için çalışacak olsaydım” demek aslında “çalışmadım” demektir. Sırasıyla كفاني fiilinin anlamı olumlu iken لو'den dolayı olumsuz olmuş ve “bana yeterdi” anlamında iken “bana yetmedi” anlamına gelmiş olurdu. İkinci fiil olan ولم أطلب ise lâfızda ma'nâ i'tibârıyla olumsuz olsa da لو'den dolayı “talep etmeseydim” anlamında iken “talep ettim” anlamında olumlu ma'nâyâ gelmiş olur. ولم أطلب fiilinin ma'mûlû mahzûftur ve takdîri şöyledir: لم أطلب الملك “Ben mülk talep etmedim.”

Bu şiirle ilgili başka bir yorum da şöyledir: Bu şiirin tenâzu' bâbından olmamasının sebebi ولم أطلب cümlesi كفاني cümlesine atfedilmesidir. Eğer ولم أطلب 'daki “vav” isti'nâfiyye yapılsaydı لو'in hükmünün altına girmeden sadece nefiy olarak kalırdı. O zaman da tenâzu' olurdu. Müellif bu iddiaya şöyle cevap verir: Bu iki fiil arasında tenâzu' olması için aralarında bir bağın olması gerekir. İkinci fiil isti'nâfiyye olunca bu irtibât ortadan kalkmıştır.³³⁵

3.18. Mef'ûller

Fâil devamlı merfû' olduğu gibi mef'ûl de devamlı mansûbtur. Mef'ûller beş kısımdır:

- 1) Mef'ûlün bih
- 2) Mef'ûlün mutlak
- 3) Mef'ûlün fih
- 4) Mef'ûlün leh
- 5) Mef'ûlün ma'ah.³³⁶

3.18.1. Mef'ûlün Bih

Kâfiye ve Şâfiye'nin müellifi İbn Hâcib (ö.646/1249)'in yaptığı ta'rîfe göre: Fâilin fiilinin kendisinde vukû' bulduğu mansûb ma'mûle denir. ضَرَبْتُ زَيْدًا gibi.³³⁷

³³⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 297.

³³⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 299.

³³⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 301.

3.18.1.1. Münâdâ

Münâdâ da mef‘ûlün bihtendir. Mesela أَدْعُو عَبْدَ اللَّهِ “Abdullâh’ı çağırıyorum” demektir. أَدْعُو fiili mahzûf kılınmış, nidâ edâtı bu fiilin yerine nâib olarak gelmiştir. Bazıları münâdâyı nasb edenin nidâ edâtı olduğunu söylemiştir. Çoğunluk ise mahzûf olan fiilin münâdâyı nasb ettiğini söylemiştir.³³⁸

Münâdâ, mahallen her zaman mansûbtur; çünkü mef‘ûlün bihtir. Münâdâ 3 durumda lâfzen mansûb olur:

- 1) Muzâf olduğunda
- 2) Şibh-i muzâf olduğunda
- 3) Nekra-i gayr-i maksûde olduğunda

İbn Hişâm, mef‘ûlün bihin kısımlarından olan münâdâ konusuyla alâkalı olarak münâdânın lâfzen mansûb geldiği yerlere el-Ehtel et-Teğlebî en-Nasrânî (ö. 90/708) ’ye ait bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

أَلَا يَا عَبْدَ اللَّهِ قَلْبِي مُتَيِّمٌ ... بِأَحْسَنِ مَنْ صَلَّى وَاقْبَحِهِمْ بَعْلًا.

“Ey Allâh’ın kulları dikkat edin! Benim kalbim

Namaz kılanların en güzeline, dayanış bakımından da en çirkinine âşık olmuştur.”³³⁹

Beyitte geçen بعلا “koca”, مُتَيِّمٌ “âşık olmak” anlamına gelmektedir.³⁴⁰

Şiirde يَا عَبْدَ اللَّهِ münâdâ olup lafzatullâha (الله) muzâf olması hasebiyle lâfzen mensûp gelmiştir.

İbn Hişâm, münâdânın lâfzen mansûb olduğu yerlerden nekra-i gayr-i maksûde kısmına ‘Abdu Yeğûs b. Vakkâs el-Hârisî (h.ö. 43/580)’ye ait bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

فِيَا رَاكِبًا أَمَا عَرَضْتَ فَبَلَّغْنِي ... نَدَامَايَ مِنْ نَجْرَانٍ أَنْ لَا تَلَاقِيَا.

“Ey Deve binicisi! Eğer Arûz denilen yere gidersen,

Pişmanlığımı ve artık kavuşmanın mümkün olmadığını Necrânlı dostlarına ulaştır.”³⁴¹

³³⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 302.

³³⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 301.

³⁴⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 302.

³⁴¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 303.

Beyitte geçen عرض “Mekke ve Medine ve çevresi ya da Necd bölgesinde büyük bir dağ” anlamında fiil olarak kullanılmıştır. ندام “pişman olan kimse” anlamına gelmektedir. نجران ise “Yemen civarında bir şehir”dir³⁴²

Şiirde راکبا kısmı münâdâ nekra-i gayr-i maksûde olduğu için mansûb gelmiştir.

3.18.1.2. Mütেকellim “Yâ”sına Muzâf Olan Münâdânın Hükümü

Mütেকellim “yâ”sına muzâf olan münâdânın okunmasıyla alâkalı altı farklı okunuş şekli söz konusudur. Bunlar:

- 1) Sâkin yâ’nın isbâtı ile
- 2) Kesrayı bâkî kılıp sâkin yâ’nın hazfî ile
- 3) Mütেকellim yâ’sından dolayı meksûr olan harfin zammesi ile. Bu zayıf bir kullanımdır.
- 4) Mütেকellim yâ’sının fethalı okunması ile
- 5) Mütেকellim yâ’sının elife kalbedilmesi ile
- 6) Elife kalbedilen mütেকellim yâ’sının hazfesilmesi ile.³⁴³

İbn Hişâm, elife kalbedilen mütেকellim yâ’sının hazfesilmesi kısmına kâili bilinmeyen bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (vâfir):

وَلَسْتُ بِرَاجِعٍ مَا فَاتَ مِنِّي ... بِ"لَهْفٍ" وَلَا بِ"لَيْتٍ" وَلَا "لَوْ أَنِّي".

“Benden kaçan kimseye ben;

Keşkelerle, pişmanlıkla ve âh-vâh ile dönüp bakacak değilim.”³⁴⁴

Beyitte geçen لهف kısmı Araplarda bir deyim olup “oflamak ah çekmek” gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁵

Şiirde örnek verilen "لَوْ أَنِّي" "لَيْتٍ" "لَهْفٍ" her birinin evvelinde hazfedilen bir nidâ edâtı vardır. Zikri geçen kelimeler aslında mütেকellim yâ’sına izâfe edilmiş olup sonrasında mütেকellim yâ’sı elife kalbedilmiştir. Mütেকellim yâ’sından önceki kesra ise fethaya çevrilmiştir. Mütেকellim yâ’sından çevrilen elif harfi ise hazfedilmiştir. Hazfedilen elife delîl olarak fetha ile harekelenmiştir.

³⁴² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 303.

³⁴³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 304.

³⁴⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 305.

³⁴⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 305.

3.18.1.3. Mütakellim “Yâ”sına Muzâf Olan Muzâf Münâdâ’nın Hükümü

Mütakellim yâ’sına muzâf olan ismin أب ve أم kelimeleri olması durumunda on lûgat câizdir, altı tanesi yukarıda geçtiği gibidir. Burada bu kelimelere özel 4 lûgat daha vardır ki bunlar:

- 1) Mütakellim “yâ”sının meksûr “ta”ya ibdâli ile. Ebû ‘İmrân Abdullah b.Yezîd el-Yehsûbî (İbn Âmir) (ö.118/736)’nin dışındaki yedi kıraât âlimi böyle okumuşlardı: يَا أَبَتِ
- 2) Mütakellim “yâ”sının meftûh “ta”ya ibdâli ile. İbn Âmir’in kıraâtide bu şekildedir: يَا أَبَتْ
- 3) Hem “ta” ile hem “elif” ile. Bu şâzz bir okuyuştur. Bu kabîhtir. يَا أَبَتَا
- 4) Hem “ta” ile hem “yâ” ile. Bu okuyuş en kabîh olandır. ‘İvaz olarak gelen “ta” ile kendisinden ‘ivaz yapılan “yâ” ikisi bir arada toplanmıştır. Bu lûgat sadece şiirde câizdir: يَا أَبَيَّ

Mütakellim “yâ”sının meftûh veya sâkin olduğu hâlin dışında yukarıdaki on lûgat câiz olmaktadır. يا غلام غلامِي ve يا غلام غلامِي örneğinde olduğu gibi.

Ancak bundan istisnâ edilen 4 durum vardır: Eğer münâdâ اِبْنُ أُمِّ veya اِبْنُ أُمِّ olursa 4 lûgat câiz olur.³⁴⁶

- a) “Mim”in fethası ile: يَا اِبْنُ عَمِّ
- b) “Mim”in kesrası ile: يَا اِبْنِ عَمِّ
- c) “Yâ”nın sâbit olması ile: يَا اِبْنَ عَمِّي

İbn Hişâm, üçüncü kısımla alâkalı Ebû Zübeyd et-Tâî (ö. 36/656)’ye ait şiirden örnek getirmiştir (hafif):

يَا اِبْنَ أُمِّي وَيَا شَقِيقَ نَفْسِي ... أَنْتَ حَلَفْتَنِي لِدَهْرٍ شَدِيدٍ.

“Ey annemin oğlu ve öz kardeşim!

Sen beni, çok şiddetli bir zaman için geride bıraktın.”³⁴⁷

³⁴⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 306.

³⁴⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 307.

Beyitte geçen شَقِيقَ “öz kardeş” anlamında küçültme ismidir.³⁴⁸

Şiirde يا ابن أُمِّي münâdâsında mütekellim için olan “yâ” harfî sâbit kalmış hazfedilmemiştir.

d) “Yâ”nın elife kalbedilmesi ile: يا بنة عَمَّا

İbn Hişâm, bu kısımla alâkalı Ebû Necm el-Fadl b. Kudâme el-‘İclî’ye ait şiirden örnek vermiştir (recez):

يا بنتَ عَمَّا لا تُلومي وأهَجِي.

“Ey Amcamın kızı! Beni kınama sâkinleş.”³⁴⁹

Beyitte geçen هَجع “gece uykusu” anlamına gelmektedir. Şiirde geceleyin nasıl ki insan uyur ve sâkinleşirse o şekilde sâkinleşmeyi talep etmektedir şâir.³⁵⁰

Şiirde mütekellim “yâ”sından münkalib olan عَمَّا kelimesindeki “elif” hazfedilmemiş zikredilmiştir.

3.18.1.4. Münâdâya Tâbi Olan Kelimelerin Hükümleri

Mebnî olan münâdânın tâbileri münâdâya, lâfzına atfen merfû‘ mahalline atfen de mansûb okunabilirler.

Sıfat örneğinde يا زَيْدُ الظَّرِيفِ veya يا زَيْدُ الظَّرِيفِ merfû‘ veya mansûb olarak okunur.

Te’kîd örneğinde; يا تَمِيمُ أَجْمَعُونَ وَأَجْمَعِينَ merfû‘ veya mansûb olarak okunur.

Atf-ı beyân örneğinde; يا سَعِيدُ كَرُرٌ وَكَرَّرٌ merfû‘ veya mansûb olarak okunur.

Atf-ı nesakta; يا زَيْدُ الدَّحَاكُ والدَّحَاكُ merfû‘ veya mansûb olarak da okunur. Şâyet münâdânın tâbîsi elif-lâmsız muzâf olursa münâdânın mahalline atfen mansûb okunur. Eğer tâbî edâtına sıfat olursa lâfza atfen merfû‘ okunması mu‘ayyendir.³⁵¹

İbn Hişâm, münâdâya tâbî olanlarla alâkalı muhtelif şiirlerden istişhâda bulunmuştur.

³⁴⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 307.

³⁴⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 308.

³⁵⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 308.

³⁵¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 309.

İbn Hişâm ilk olarak Ru‘be b. el-‘Accâc et-Temîmî’ye ait bir şiirden örnek vermiştir (recez):

يَا حَكْمُ الْوَارِثُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ ...

“Ey Abdülmelik’e vâris olan Hakem!”³⁵²

يَا حَكْمُ münâdâ olup zamm üzere mebnîdir. الْوَارِثُ ise münâdânın sıfatı olup hem mansûb hem de merfû‘ okunabilir.

İbn Hişâm, Cerîr b. ‘Atiyye b. Huzeyfe el-Hatefî el-Kelbî’ye ait olan başka bir şiiri münâdâya tâbî olan sıfat konusunda istişhâd etmiştir (vâfir):

فَمَا كَعْبُ ابْنِ أُمَامَةَ وَابْنِ أَرْوَى ... بِأَجُودَ مِنْكَ يَا عُمَرُ الْجَوَادَا.³⁵³

“Ey cömert olan Ömer!

Ka‘b b. Umâme ve İbn Ervâ bile senden daha cömert değildir.”³⁵⁴

Beyitte geçen ابن أمامة كعب “cömertliğiyle darb-ı mesel olmuş bir zat” olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁵

يَا عُمَرُ münâdâ olup zamm üzere mebnîdir. الْجَوَادَا ise münâdânın sıfatı olup merfu‘ ve mansûb okunabilir.

İbn Hişâm, münâdâya atfı nesak olarak atf edilmiş bir tâbîye kâili bilinmeyen bir şiirden örnek vermiştir (vâfir):

أَلَا يَا زَيْدُ وَالضَّحَّاكُ سِيرَا ... فَقَدْ جَاوَزْتَا حَمَرَ الطَّرِيقِ.

“Dikkat edin! Ey Zeyd ve Dahâk durmadan yürüyün.

Nitekim siz ağaçlarla örtülü yolu geçip gittiniz.”³⁵⁶

Beyitte geçen حَمَرَ الطَّرِيقِ “ağacı bol ve sık olan yol” anlamına gelmektedir.³⁵⁷

Şiirde geçen يَا زَيْدُ münâdâ olup zamm üzere mebnîdir. الضَّحَّاكُ kelimesi ise münâdânın üzerine atfedilmiştir ve atf-ı nesaktır. Şiirde hem mansûb hem de merfû‘ olarak okunabilir.

³⁵² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 309.

³⁵³ Cerîr b. ‘Atiyye b. Huzeyfe el-Kelbî, Dîvânü Cerîr, 11-12.

³⁵⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 310.

³⁵⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 310.

³⁵⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 311.

³⁵⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 311.

İbn Hişâm, İbn Levzân es-Sedûsî (ö. ?/?)'ye ait bir şiiirden münâdâya tâbî olarak sıfat gelmesine örnek vermiştir (serî‘):

يا صاح³⁵⁸ يا ذا الضمير العنس.

“Ey benim sâhibim ve ey kuvvetli ve ince belli devenin sâhibi.”³⁵⁹

Beyitte geçen العنس الضمير “çok sefer yapamaktan sırtı düzleşmiş deve” anlamına gelmektedir.³⁶⁰

Şiiirde geçen يا ذا lâfzı münâdâ olup zamm üzere mebnîdir. الضمير ise münâdânın sıfatı olup hem mansûb hem de merfû‘ okunması câizdir.

3.18.1.5. Terhîm (Kelimenin Sonundan Harf Düşürme)

Terhîm, münâdânın hükümlerindendir. Kelimenin sonunun tahfîf olsun diye hazfedilmesidir. İbn Abbâs’a “Abdullâh b. Mes‘ûd (ö. 32/652)’un يا مالِ نادُوا şeklinde okuduğu söylenince İbn Abbâs bu okuyuşu uygun görmedi ve “Cehennem ehlinin terhîm yapması ne acayip bir şeydir. Terhîm ancak sevinçte yapılır” demiştir. Zemahşerî (ö. 538/724) de İbn Abbâs’la aynı görüştedir. Cehennem ehli içinde bulundukları azaptan dolayı kelimeleri eksik olarak telâffuz ediyorlar yani يا مالك diyecekleri yerde soluk soluğa kalarak يا مال demektedirler.³⁶¹

Konuyla alâkalı olarak İbn Hişâm, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa‘sa et-Temîmî (Ferazdak)’ye ait bir şiiirden istişhâdda bulunmuştur (kâmil):

يا مَرْؤُا مَطِيَّتِي مَحْبُوسَةٌ ... تَرْجُو الْحَبَاءَ وَرَبُّهَا لَمْ يَيْئَسْ.³⁶²

“Ey Mervân! Bineğim kapında bekleyip duruyor.

Senin ona birşeyler vermeni umut ediyor. Onun sahibi de vereceğin şeylerden umudunu kesmedi.”³⁶³

Beyitte geçen مطية “deve” anlamına gelmektedir.³⁶⁴

³⁵⁸ يا صاح kelimenin aslı صاحب terhîm yapılmıştır.

³⁵⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 312.

³⁶⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 312.

³⁶¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 317.

³⁶² es-Sâvî, Dîvânu Ferazdak, 482.

³⁶³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 318.

³⁶⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 318.

Şiirde geçen *يا مِّنَادٍ* münâdâdır ve aslı *يا مروان*’dır. Terhîmden dolayı son iki harfi hazfedilmiştir.

İbn Hişâm terhîmle alâkalı ‘Amr b. Abdillâh Ebî Rabîa‘ el-Mehzûmî (ö. 93/711)’ye ait bir şiirden örnek vermiştir (tavîl):

قَفِي فَأَنْظِرِي يَا أَسْمُ هَلْ تَعْرِفِينَهُ ... أ هَذَا الْمُغِيرِيُّ الَّذِي كَانَ يُذَكِّرُ؟

“Muğîre’ye mensûb olan adam bu muymuş?

“Dur ve bak ey Esmâ! Bu kimseyi tanıyacak mısın?”³⁶⁵

Şiirde geçen *يا أَسْمُ* münâdâ olup aslı *يا أسماء*’dur. Terhîm sebebiyle sonundan bir harf hazfedilmiştir.

İbn Hişâm terhîmle alâkalı bir örneğide Evs b. Hacer b. Mâlik et-Temîmî (h.ö. 2/620)’ye ait bir şiirden vermiştir (tavîl):

تَنَكَّرْتُ مِنَّا بَعْدَ مَعْرِفَةِ لَمِي ... وَبَعْدَ التَّصَافِي وَالشَّبَابِ الْمُكْرَمِ.

“Benim safiliğimi ve güzel gençliğimi bildiğin hâlde

“Ey Lemis artık bizi görmez oldun.”³⁶⁶

Sîbeveyh, terhîm yapılacak kelimenin üç harften fazla olması yahut kelimenin içerisinde varsa illet harfi, illet harfinden önce de en az üç harf geçmesi gerekir demiştir. Şiirde geçen *لمي* kelimesinin aslı *لميس* olmasına rağmen kurala aykırı olarak terhîm yapılmıştır.

3.18.1.6. İstiğâse

el-Müstağâsu bih (المستغاثُ به), kendisinden yardım istenen anlamına gelir. Münâdânın kısımlarındandır. Bir meşakkatin ortadan kaldırılmasına yardım etsin veya muhâtabı kurtarsın diye nidâ edilen isme denir. İstiğâsede nidâ edâtı olarak sadece *يا* edâtı kullanılır. Burada genellikle müstağâsun bih fethalı lâm ile mecrûr olarak kullanılır. İbn Cinnî (Ebü’l-Feth Osmân b.Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî) (ö. 392/1002)’ye göre fethalı olan bu “lâm” kendisinde fiil anlamı bulunan *يا* edâtına müte‘alliktir. İbnü’s-Sâiğ ez-Zümürüdî(ö. 776/1375) ve İbn ‘Usfûr el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270)’nin görüşüne göre fethalı olan “lâm” mahzûf bir fiile

³⁶⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 319.

³⁶⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 321.

müte‘allıktır. Bu görüş Sîbeveyh’e nisbet edilmiştir. Yine İbn Harûf’a göre fethalı olan bu “lâm” zâiddir ve bir şeye müteallik değildir.

Müstağâsun leh ise kendisi için yardım istenen demektir. Müstağâsun bihten sonra zikredilir. Meksûr “lâm” ile mecrûr olarak kullanılır. Bu “lâm” ta‘lîl ifâde eden bir harftir.

Bunun müte‘allakı mahzûf bir fiildir ve takdîri şöyledir: اَدْعُوكَ لِكَذَا

“Müstağâsun bih”e başka bir “müstağâsun bih”i atıf yaptığımızda eğer یا’yı tekrar edersek ل’ı fetha ile okuruz.³⁶⁷

İbn Hişâm, bununla alâkalı olarak kâili belli olmayan bir şiiirden istişhâdda bulunmuştur (hafîf):

يَا لَقَوْمِي وَيَا لَأَمْثَالِ قَوْمِي ... لِأَناسٍ عُنُوتُهُمْ فِي ازديادٍ.

“Ey Kavmim ve ona benzeyenler.

Azgınlığı artmakta olan insanlardan dolayı sizden yardım taleb ediyorum.”³⁶⁸

Şiirde, يَا لَقَوْمِي ifâdesi “müstağâsun bih”tir. لَأَمْثَالِ ise “müsteğâs”a atfedilmiş olup ل’ı fethalı okunmuştur. لِأَناسٍ lâfzı da müstağâsu leh olup ل’ı kesra ile okunur.

Eğer ma‘tûfta یا tekrar edilmezse bu sefer ma‘tûfun ل’ı kesra ile okunur. İbn Hişâm bu kısım alâkalı da kâili bilinmeyen bir şiiirden örnek vermiştir (basît):

يَبْكِيكَ نَاءٍ بَعِيدُ الدَّارِ مُعْتَرِبٌ ... يَا لَلْكُهُولِ وَلِلشُّبَّانِ لِّلْعَجَبِ.

“Kendisi uzak, evi uzak garip bir kimse sana ağlıyor.

Ey Olgun ve genç kimseler! Bu tuhaf işten dolayı yardıma koşun.”³⁶⁹

Beyitte geçen نَاءٍ “uzaklaşma”, كِهُول “34-50 yaş arası insanlara verilen bir yaş aralığı” anlamına gelmektedir.³⁷⁰

³⁶⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 322.

³⁶⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 322.

³⁶⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 323.

³⁷⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 324.

Şiirde يا لِّلْكُھُولِ ifâdesi “müstağâsun bih”tir. وَلِلشُّبَّانِ ise “müsteğâsun bih”e atıf edilmiştir. Fakat nidâ edâtı tekrarlanmadığı için ل kesra ile okunmuştur. لِلْعَجَبِ ise “müsteğâsun leh” olup ل’ı kesra ile okunmuştur.

“Müstağâsun bih” için iki kullanım daha vardır:

- 1) “Müsteğâsun bih”in sonuna “elif” getirilmesidir. Bu durumda artık evveline “lâm” gelmez.
- 2) “Müsteğâsun bih”in evveline “lâm”, âhirine de “elif” getirilmez. Bu durumda münâdânın hükmü vâki olur.³⁷¹

İbn Hişâm, birinci kâideyle alâkalı kâili mechûl bir şiirden örnek getirmiştir (hafîf):

يا يزيدا لآملٍ نَيْلٍ عَزَّ ... وَغَنَّى بَعْدَ فَاقَةٍ وَهَوَانٍ.

“Ey Yezîd! Fakîrlik ve zilletten sonra,
Zenginlik ve şeref elde etmeyi umud eden kimsenin yardımına koş.”³⁷²

Beyitte geçen آمل “arzu, istek”, فاقة “fakîrlik”, هوان “zillet” anlamına gelmektedir.³⁷³

Şiirde يا يزيدا “müsteğâs”ın sonuna “elif” geldiği için başına “lam” gelmemiştir.

İkinci kısımla alâkalı olarak İbn Hişâm, kimin söylediği belli olmayan bir şiirden örnek vermiştir (vâfir):

أَلَا يَا قَوْمَ الْعَجَبِ الْعَجِيبِ وَلِلْغَفَلَاتِ تَعْرِضُ لِلْأَرِيبِ

“Ey Kavmim! Son derece tuhaf ve akıllı kimselerin bile başına gelen
Gaflat edilen şeylerden dolayı yardımına gelin.”³⁷⁴

Beyitte geçen غفلات “ihmal etme, boş verme”, أريب “akıllı, zeki” anlamına gelmektedir.³⁷⁵

Şiirde يا قَوْمَ “müsteğâsun bih” olmasına rağmen başına “lâm” sonuna da “elif” gelmemiştir.

³⁷¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 324.

³⁷² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 324.

³⁷³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 324.

³⁷⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 325.

³⁷⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 325.

3.18.1.7. Nüdbe

Mendûb المندوب üzerine nüdbe “ağıt” yapılmış olandır. Kendisine ağıt yakılan المتفجع ve bundan dolayı acı çekilen المتوجع münâdâdır. Mendûbda sadece iki nidâ edâtı kullanılır. Çoğunlukla nüdbeye özel olarak وا edâtı kullanılır. Sadece münâdâ ile karışmadığında يا edâtı da kullanılabilir.

Nüdbenin hükmü ise, münâdânın hükmünün aynısıdır. Örnek:

وا زيدا و zamme ve عبد الله و nasb ile.

Mendûbun sonuna “elif” getirmek câizdir. Örnek:

وا زيدا، و امرا

Mendûbun sonuna vakıf hâlinde “hâ-i sekte” getirmek câizdir. Örnek:

وا عمره. ³⁷⁶

1) المتفجع Kendisine ağıt yakılan: İbn Hişâm, Cerîr b. ‘Atiyye b. Huzeyfe el-Kelbî’nin Ömer b. Abdulazîz (ö. 101/720)’in mersiyesinde söylediği bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (basît):

حُمِلْتُ أَمْرًا عَظِيمًا فَاصْطَبَرْتُ لَهُ ... وَقُتْتُ فِيهِ بِأَمْرِ اللَّهِ يَا عُمَرَا.

“Ey Ömer! Şüphesiz ki sen büyük bir görev üstlendin ve sabır gösterdin.

O (hilâfet) görevinde Allâh’ın emirlerini yerine getirdin.”³⁷⁷

Burada şâir ağıt yakan nâdib, Ömer ise mendûbtur. Ömer b. Abdulazîz’in vefâtı sebebiyle yapılan bir ağıttır. Ağıt ölümden sonra vâki olduğu için nüdbe olarak isimlendirildi. Yoksa direkt münâdâ denilirdi.

2) المتوجع Kendisinden dolayı acı çekilen: İbn Hişâm, el-Mütenebbî’nin şiirinden istişhâdda bulunmuştur (basît):

وا حَرَّ قَلْبَاهُ مِمَّنْ قَلْبُهُ شَيْمٌ ... وَمَنْ بِجِسْمِي وَحَالِي عِنْدَهُ سَقَمٌ.³⁷⁸

“Vah! Kalbi bana karşı soğuk olan,

Bedenimin ve hâlimin yanında hasta olduğu kimseye karşı kalbimin ateşine vahh!”³⁷⁹

³⁷⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 329.

³⁷⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 327.

³⁷⁸ Dîvânu l-Mütenebbî, 3/362.

Beyitte geçen شَيْمٌ “soğuk” anlamına gelmektedir.³⁸⁰

Şiirde geçen حَرَّ قَلْبَاهُ وَ ifâdesinden kendisi sebebiyle acı çekilenden bahsedildiği anlaşılmaktadır.

3.18.2. Mef‘ûlün Mutlak

Âmilin lâfzından veya anlamından olup âmilin kendisinde amel ettiği fudla (cümlelerin temel ögesi olmayan) olan masdara denir. Diğer mef‘ûllerin tamamında harf-i cerlerin anlamı varken mef‘ûlün mutlak ise mukayyed değildir. Bu sebeple mef‘ûlün mutlak olarak isimlendirildi.

- 1) Âmilin lâfzından olan ve âmilin amel ettiği mef‘ûlün mutlak:

﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾

“Allâh, Mûsâ ile kesinlikle konuştu”.³⁸¹

Burada تَكْلِيمًا fudla ve masdardır. كَلَّمَ âmilinin lâfzındandır. Buradaki mef‘ûlün mutlakın faydası mecâz tevehhümünü ortadan kaldırmaktır. Allâh, Mûsâ ile tercüman vâsıtasıyla değil doğrudan konuşmuştur.³⁸²

- 2) Âmilin anlamından olup âmilin kendisinde amel ettiği mef‘ûlün mutlak:

فَعَدْتُ جُلُوسًا.

“Kesinlikle oturdum”

Burada جلوس fudla ve masdardır. فعدت âmilinin lâfzından değil anlamındandır.

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak da Husayn b. Dırâr ed-Dâbbî (ö. 36/656)’ye ait şiirden şâhid getirmiştir (tavîl):

تَأَلَّى ابْنُ أَوْسٍ حِلْفَةً لَيَرُدَّنِي ... إِلَى نِسْوَةٍ كَأَنَّهُنَّ مَفَائِدُ.

“İbn Evs, bazı çelimsiz kadınların hâli gibi,

Beni çürütmeye dâir büyük yemin etti.”³⁸³

Beyitte geçen تَأَلَّى “yemin etmek”, حلفه ise “yemin ve kasem” anlamına gelmektedir.³⁸⁴

³⁷⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 328.

³⁸⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 328.

³⁸¹ el-A‘râf, 7/143.

³⁸² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 330.

³⁸³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 330.

Şiirde geçen حَلْفَةٌ mef'ûlün mutlaktır, fudladır ve masdardır. تَالِي âmilinin lâfzından değil anlamındandır.

3.18.3. Mef'ûlün Leh

Mef'ûlün li eclih veya mef'ûlün min eclih olarak da isimlendirilir. Âmiliyle zaman ve fâil bakımından ortak olan ve âmilin illeti olarak zikredilen masdara denir. Eğer âmilin illeti olarak gelen kelime, masdar olma ve âmiliyle zaman-fâil bakımından ortak olma şartını kaybederse ta'lîl lââmı ile mecrûr olması vâcib olur. Ta'lîle delâlet eden başka harf-i cerlerle de mecrûr olabilir.³⁸⁵

İbn Hişâm, “mef'ûlün leh”in masdar olmayan bir kelime olabileceğine İmru’u’l-Kays b. Hucr el-Kindî’ye ait şiirle örnek vermiştir (tavîl):

وَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ ... كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ.

“Eğer az bir geçimlik için çalışsaydım azıcık mal bana yeterdi.

Ama az mal istemedim.”³⁸⁶

Şiirde لِأَدْنَى “mef'ûlün li eclih”tir. Masdar değildir. Bu sebeple ل ile mecrûr gelmiştir.

Mef'ûlün lehte, âmil ile mef'ûlün leh olan masdarın arasında zaman birliği olması gerekir.

İbn Hişâm, âmiliyle zaman birliğini kaybeden mef'ûlün lehin örneğine aynı şekilde İmru’u’l-Kays b. Hucr el-Kindî’den bir şiirle örnek vermiştir (tavîl):

فَجِئْتُ وَقَدْ نَضَّتُ لِنَوْمٍ ثِيَابَهَا ... لَدَى السَّتْرِ إِلَّا لِبَسْتَهُ لِمُتَقَضِّلٍ.

“Çıkarmadığı elbiseleri hâriç.

O kadın, uyumak için elbiselerini çıkarmak üzereyken ben geldim.”³⁸⁷

Beyitte geçen نَضَّ “çıkarmak” anlamına gelmektedir.³⁸⁸

Şiirde elbiseleri çıkarmak her ne kadar illet olsa da elbiseleri çıkarmak uyku zamanından öncedir, fiil ile mef'ûlün leh arasında zaman birliği yoktur. Dolayısıyla mef'ûlün leh olan لنوم harf-i cer ile mecrûr olmuştur.

³⁸⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 330.

³⁸⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 334.

³⁸⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 335.

³⁸⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 336.

³⁸⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 336.

Mef'ûlün lehin âmiliyle fâil birliği şartı da vardır. Fâil birliğini kaybeden mef'ûlün leh aynı şekilde harf-i cer ile mecrûr olur. İbn Hişâm, Ebû Sahr el-Hüzelî (ö. 80/700)'ye ait bir şiirden örnek getirmiştir (tavîl):

وَإِنِّي لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكِ هَزَّةٌ ... كَمَا انْتَفَضَ الْعُصْفُورُ بَلَلَهُ الْقَطْرُ.

“Seni yâd ederken beni bir titreme tutar.

Tıpkı yağmur damlalarının bir kuşu titrettiği gibidir.”³⁸⁹

Beyitte geçen هَزَّةٌ “titreme”, القطر, “yağmur” anlamında kullanılmıştır.³⁹⁰

Şiirde لِذِكْرِكِ kelimesi titremenin illeti olup mef'ûlün lehtir. Âmiliyle zamanları birdir fakat fâilleri farklıdır. Bu sebeple harf-i cer ile mecrûr olmuştur. لَتَعْرُونِي'nin fâili هَزَّةٌ , لِذِكْرِكِ 'nin fâili ise tahtında müstetir أَنَا'dır ve takdîri şöyledir: لِذِكْرِي إِيَّاكَ

3.18.4. Mef'ûlün Me'ah “و”ından Sonra Gelen İsmin Durumları

Mef'ûlün me'ah: Fiilden sonra gelen ma'îyyet anlamı maksûd olan vâv'dan sonra gelen fudla (cümlelerin temel unsuru olmayan) isme denir.

Vâv'dan sonra gelen ismin üç durumu vardır:

- 1) Vâv'dan sonra gelen ismin ma'nevî veya sînâ'î bir engelden dolayı atıf yapılmasının mümkün olmadığı durumda mef'ûliyyet üzerine nasb edilmesi vâcibdir.
- 2) Vâv'dan sonra gelen ismin öncesine atfının tercih edilmediği durumlar.
- 3) Atfın tercih edilip mef'ûlün zayıf kaldığı durumlar.³⁹¹

İbn Hişâm, ikinci kısım alâkalı olarak kâili belli olmayan bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (vâfir):

فَكُونُوا أَنْتُمْ وَبَنِي أَبِيكُمْ ... مَكَانَ الْكِلْيَتَيْنِ مِنَ الطَّحَالِ.

“Siz babalarınızın oğullarıyla beraber iki dalaktan olan böbrek yerinde olun.”³⁹²

Beyitte geçen الْكِلْيَتَيْنِ müsennâ isim olup “kemiğe yapışık kırmızı et”, الطحال

“pıhtılaşmış kan” anlamlarına gelmektedir.³⁹³

³⁸⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 337.

³⁹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 337.

³⁹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 342.

³⁹² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 343.

³⁹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 343.

Şiirde بَنِي lâfzı mef'ûlün me'ah olarak mansûb okunmuştur. فكونوا fiilinin ismine atfedilip merfû' okunması tercîh edilmemiştir.

3.19. Hâl (Durum Zarfı)

Hâl: Vâsıf, fudla (cümlelerin temel unsuru olmayan) ve istifhâm edâtı olan كَيْف'ye cevâp olmaya uygun olan şeyden ibârettir. Nekralık hâlin şartı olup ma'rife olması durumunda te'vîl edilmesi gerekir.³⁹⁴

İbn Hişâm, bu şartları zikrettikten sonra hâlin fudla olmasıyla alâkalı Sâlih b. Abdulkudûs el-Ezdî (Ö. 160/776)'ye ait bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (hafîf):

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَحَ بِمَيِّتٍ ... إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتٌ الْأَحْيَاءُ.

كَاسِفًا بِالْهُ قَلِيلُ الرَّجَاءِ ... إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَنْ يَعِيشُ كَثِيرًا.

“Ölmekle rahatlığa kavuşmuş kimse ölü değildir.

Ölü denilen kimse ancak diri iken ölerdir.

Daha doğrusu ölü, mahzun, karamsar ve umudu tükenmiş kimsedir.”³⁹⁵

Beyitte geçen كَثِيرًا “üzgün”, كَاسِفًا deyim olarak “kafası karışık” anlamına gelmektedir.³⁹⁶

Şiirde hâl olarak gelmiş olan كَثِيرًا ve كَاسِفًا müştak kelimelerdir. Her ne kadar hâl fudla olacak denildiyse de fudla olarak gelmemiştir. Aslında tanımdaki fudladan maksat ma'nâ açısından değil i'râb açısından anlaşılmalıdır. İbn Hişâm, bu şiiri ma'nâ açısından fudla olsaydı ma'nâ bozulurdu şeklinde istişhâd etmek için şâhid olarak sunmuştur.

Zü'l-hâl (sâhibu'l-hâl)in de belli şartları taşıması gereklidir, bu şartlar ise şunlardır:

1) Ma'rife olması gerekir. Örnek:

﴿حُشْعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ﴾

“Gözleri dalgın dalgın, çekirgeler gibi yayılmış olarak kabirlerden çıkarlar”³⁹⁷

³⁹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 345.

³⁹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 346.

³⁹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 345.

³⁹⁷ el-Kamer, 54/7.

Örnek verilen âyet-i kerîmede حُشَّعًا lâfzı يَخْرُجُونَ nin zamîri olan و'dan hâldir. Zamîr ise ma'rifelerin en ma'rifesidir. يخرجون nin و'ı zü'l-hâldir

2) Nekra olarak gelmişse me'rifeye te'vîli gerekir.

﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ﴾

“Orada (yerde) onun üstünde sarsılmaz dağlar var etti, onda bereketler yarattı ve isteyip-arayanlar için eşit olmak üzere oradaki rızıkları dört günde takdîr etti”.³⁹⁸

âyet-i kerîmesinde سواء lâfzı أربعة'den hâldir. أربعة kelimesi her ne kadar nekra olsa da izâfetle ma'rife olmuştur. أربعة zü'l-hâldir.

3) Hâlden muahhar olması gerekir.³⁹⁹

İbn Hişâm, Kesîr b. Abdurrahmân'a ait bir şiirden zü'l-hâlin nekra gelebileceğini ancak me'rifeye te'vîl edilmesi gerektiğini ifâde eden bir örnek vermiştir (vâfir):

لَمَيَّةٌ مُّوَحِّشًا طَلَّلٌ ... يَلُوحُ كَأَنَّهُ خِلَلٌ.

“Meyye'nin ürperten hâlleri vardır.

Sanki o deri üzerindeki cilt gibi parlıyor.”

Beyitte geçen طَلَّلٌ “yerden yüksek olan”, مُّوَحِّشًا “virane, boş kalmış” anlamlarına gelmektedirler.⁴⁰⁰

Şiirde مُّوَحِّشًا lâfzı طَلَّلٌ den hâldir. طَلَّلٌ nekradır ama hâlden muahhar olduğu için ma'rife olmuştur.⁴⁰¹

3.20. Temyîz

Temyîz: Zevâtlardan müphemliğı (belirsizliliğı) kaldıran, câmid, nekra ve cümlemin temel unsuru olmayan isimdir. İki kısma ayrılır:

- 1) Müfreden müphemliğı kaldıran temyîz, kendi içinde ikiye ayrılır:
 - a) Ölçü ve tartı gibi birimlerden müphemliğı kaldıran temyîz.
 - b) Sayılardan müphemliğı kaldıran temyîz.
- 2) Nisbetten müphemliğı kaldıran temyîz, bu da kendi içinde iki kısma ayrılır:

³⁹⁸ Fussilet, 41/10.

³⁹⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 347.

⁴⁰⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 348.

⁴⁰¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 348.

- a) Muhavvel temyîz: Fâil, mef'ûl veya muzâf bir kelimenin temyîz olması.
b) Gayr-ı muhavvel olan temyîz.⁴⁰²

İbn Hişâm, temyîzi açıklayıp örneklendirdikten sonra temyîz ve hâl arasındaki farkları ve benzer yerleri zikreder, ardından ise hâl veya temyîzin te'kîd için gelebileceğini şiirlerden istişhâdda bulunarak aktarır.

İbn Hişâm, temyîz ve hâlin te'kîd için gelebileceğine ilk olarak Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî'ye ait bir şiirden örnek vermiştir (kâmil):

وَتُضِيءُ فِي وَجْهِ الظُّلَامِ مَنِيرَةٌ ... كَجَمَانَةِ الْبَحْرِ سُلَّ نِظَامُهَا.

“Karanlığın içinde iyice parlıyor.

Tıpkı ipi çekilmiş deniz incisi gibi.”⁴⁰³

Beyitte geçen سُلَّ “çekilmiş, çözülmüş”, نظام “ip”, جمانة “inci” anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴

Şiirde geçen مَنِيرَةٌ lâfzı hâldir. Fakat anlamı تضيء ile aynıdır. Bu gibi durumlarda eğer hâl olarak gelen kelime âmiliyle aynı ma'nâyı taşıyorsa müekked hâl olarak isimlendirilir.

İbn Hişâm, temyîzin te'kîd için gelebileceğini ise Peygamberimiz (s.a.v.)'in amcası Ebû Tâlib b. Abdulmuttalib (h.ö. 3/619)'e ait bir şiirden örnek getirerek açıklamıştır (kâmil):

وَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ دِينَ مُحَمَّدٍ ... مِنْ خَيْرِ أَدْيَانِ الْبَرِيَّةِ دِينًا.

“Hiç şüphesiz biliyorum ki Muhammed (s.a.v.)'in dîni,

Yeryüzündeki dinlerin en hayırlılarından.”⁴⁰⁵

Şiirde geçen دِينًا kelmesi temyîz olarak gelmiştir. Kendisinden önceki mümeyyizinin anlamında olduğu için temyîz mümeyyizini te'kîd etmiştir.

İbn Hişâm, Cerîr b. 'Atiyye'ye ait başka bir şiirde aynı şekilde temyîzin te'kîd olarak gelebileceğine örnek vermiştir (basît):

وَالْتَّغْلِيْبُونَ بِئْسَ الْفَحْلُ فَحْلُهُمْ ... فَحْلًا وَأُمُّهُمْ زَلَاءٌ مِنْطِيقٌ.

“Tağlîb kabîlesinin babaları ne kadar da kötü bir adamdır.

Anneleri ise sırf kalçaları etsiz diye oraya kuşak bağlayan bir kadındır.”⁴⁰⁶

⁴⁰² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 350-355.

⁴⁰³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 356.

⁴⁰⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 356.

⁴⁰⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 357.

⁴⁰⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 358.

Beyitte geçen فَحْلًا “evin reisi”, زَلَّ “kalçaları zayıf etsiz kadın” anlamına gelir.⁴⁰⁷

Şiirde geçen فَحْلًا ifâdesi temyîzdir. Kendisinden önceki anlamı aynen barındırdığı için te’kîd ifâde etmektedir.

3.21. İstisnâ

İstisnâ: Belli başlı bazı edâtlardan sonra gelen ismin bu edâtlardan önce gelen bölümün tâbi olduğu hükmün dışında bırakılmasıdır. İstisnâ edâtından sonra gelen bu isme, istisnâ yapılan, hâriç tutulan anlamında müstesnâ denir. Mûceb (müsbet) ve tâm kelâmıla mesbûk olan إِلَّا edâtıyla olduğu zaman, muttasıl veya munfasıl her iki durumda da müstesnânın mansûb olması vâcibdir. İstisnâ gayr-ı mûceb (gayr-ı mûcebden maksad nefiy, nehiy ve istifhâm ile gelmesidir) olduğu zaman ya muttasıl veya munfasıl olur, muttasıl olduğunda iki vecih câiz olur:

1) Basrahlara göre müstesnâ minhe bedeli ba’z, Kûfelilere göre ise atf-ı nesak olur.

2) Aslına ittibâen mansûb okunması ya da bedel yapılması gerekir.

İstisnâ, munkatı‘ olunca Hicâz ehli, nasbı vâcib okurken Benî Temîm ise nasb hâline ve bedele cevâz verir.⁴⁰⁸

Müstesnânın müstesnâ minhin üzerine tekaddüm etmesi:

a) İstisnâ munkatı‘ olursa, حمارا ما فيها إلا حمارا أحد örneğinde istisnâ olan حمارا

kelimesi müstesnâ minh olan أحد üzerine tekaddüm etmiştir. Bu durumda istisnânın nasb okunması vâcibdir.

b) İstisnâ muttasıl olursa, ما قام إلا زيدا القوم Bu örnekte kelâm gayr-i mûceb, müstesnâ minh olan القوم mezkûr olup istisnâ olan زيدا kelimesi müstesnâ minhe takkaddüm etmiştir. Nasb okunması vâcibdir.

İbn Hişâm, şâir Kümeyt b. Zeyd el-Esedî (ö. 126/744)’nin şiirinden müstesnânın müstesnâ minhin üzerine tekaddüm etmesine örnek vermiştir (tavîl):

مَذْهَبٌ وَمَا لِي إِلَّا آلَ أَحْمَدَ شِيعَةً ... وَمَا لِي إِلَّا مَذْهَبَ الْحَقِّ.

⁴⁰⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 358.

⁴⁰⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 362.

“Benim için Ahmed âilesinden başka dost yoktur
Ve benim için hak olan mezhepten başka mezhep yoktur.”⁴⁰⁹

Şiirin ilk kısmında müstesnâ olan آل أحمد kelimesi, müstesnâ minh olan شيعه kelimesine takaddüm etmiş ve nasb okunması vâcib olmuştur. Şiirin ikinci kısmında مذهب kelimesine takaddüm etmiş ve nasb okunması vâcib olmuştur.

İstisnânın diğer edâtları ise şunlardır:

- a) Dâimâ cer edenler: سَوَى، غَيْر
- b) Dâimâ nasb edenler: ما خلا، لا يكون، ليس
- c) Bazen nasb bazen de cer edenler: حاشا⁴¹⁰، عدا، خلا

İbn Hişâm, dâimâ nasb eden istisnâ edâtlarıyla alâkalı olarak Lebîd b. Rabî‘a el-Âmirî’ye ait bir şiirden istişhâd etmiştir (tavîl):

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ - مَا خَلَا اللَّهَ - بَاطِلٌ ... كُلُّ نَعِيمٍ - لَا مَحَالَةَ - زَائِلٌ.

“Dikkat edin! Allâh’tan başka her şey yok olacaktır.
Ve şüphesiz herbir nimet fânîdir yok olacaktır.”⁴¹¹

Şiirde dâimâ nasb eden istisnâ edâtlarından ما خلا lâfzı الله lâfzını mansûb yapmıştır.

3.22. Mecerûrât

Mecerûrât, harf-i cerle mecrûr ve izâfetle mecrûr olmak üzere iki kısımda incelenir. İlk olarak asıl olduğu için harf-i cerle mecrûr kısmı zikredilmiştir. Harf-i cerler yirmi bir tanedir. Müellifimiz, bunlardan yedi tanesini metinde zikretmemiştir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

خَلَا، عدا، حاشا، لعل، متى، كي، لولا

Şâzz olduklarından dolayı dört tanesini daha metinde zikretmemiştir. Bunlar ise şunlardır:

لولا، كي، متى، لعل⁴¹²

⁴⁰⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 364.

⁴¹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 367.

⁴¹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 368.

İbn Hişâm, ‘Ukeyl kabîlesine göre لعل’in harf-i cer olduğuna dâir kâili belli olmayan bir şiirden örnek getirmiştir (vâfir):

لَعَلَّ اللّٰهَ فَضَّلَكُمْ عَلَيْنَا ... بِشَيْءٍ أَنْ أُمَّكُمْ شَرِيْمٌ.

“Umulur ki Allâh annenizin Şerîm olmaması ile sizi bize karşı üstün kılar.”⁴¹³

Beyitte geçen شريم kelimesi “tavşan burunlu” anlamına gelmektedir. Şâir aslında burda övgüye benzeyen bir zem ifâdesi kullanmıştır.⁴¹⁴

Şiirde geçen لعل ‘Ukeyl kabîlesine göre harf-i cerdir.

İbn Hişâm, Ebû Züeyb el-Hüzelî’ye ait bir şiirden متى harfinin harf-i cer olarak kullanıldığını örnek vermiştir (tavîl):

شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَرَفَّعَتْ ... مَتَى لَجَجِ خُضْرٍ لَّهُنَّ نَيْيَجٌ.

“O bulutlar denizin derin ve yeşil yerinden su içtiler.

Sonra yüksek sesler çıkararak yükseklerle çıktılar.”⁴¹⁵

Beyitte geçen لَجج kelimesi “büyük göl, su” anlamlarına gelmektedir. نَيْيَج kelimesi ise “yüksek ses” anlamında kullanılmıştır.⁴¹⁶

Şiirde geçen متى Hüzeyl kabîlesine göre harf-i cerdir.

İbn Hişâm, ‘Amr b. Ebî Rabî’a el-Mahzûmî el-Kureşî (ö. 93/711)’ye ait bir şiirden لولا harfinin harf-i cer olarak kullanıldığını örnek getirmiştir (serî’):

أَوْمَتْ بِعَيْنَيْهَا مِنَ الْهَوْدَجِ ... لَوْلَا كَ فِي ذَا الْعَامِ لَمْ أَخْجُجْ.

“O kadın iki gözü ile Hevdeç’ten işâret etti.

Eğer bu sene sen olmasaydın ben hâcc yapamazdım diye.”⁴¹⁷

⁴¹² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 371.

⁴¹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 371.

⁴¹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 371

⁴¹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 372.

⁴¹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 372.

⁴¹⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 374.

الهودج Beyitte geçen أَوَمْتُ “işâret etmek” anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde kelimesi ise “devenin üzerine konulan kadınların yolculuklarda binmek için kullandıkları küçük bir kulübedir.”⁴¹⁸

Şiirde geçen لولا ancak zamir-i muttasılı mecrûr kılan harf-i cerdir. Bazı nahivciler bunun harf-i cer olarak kullanımını kabûl etmemiştir.

3.23. Fiil Gibi Amel Eden İsimler

Fiili gibi amel edenler yedi tane olup ilki isim-fiil’dir. Örnek: هِيَّاتٌ، صَهْ، وَيْ gibi. İsim-fiiller hazf olunmayıp ma‘mûlünden müteahhir olmaz, fâilleri zamir-i müstetir olur. Talep anlamında olduğunda cevâbı olarak gelen müzârî‘ fiil meczûm olur.⁴¹⁹

İbn Hişâm, konuyla alakalı olarak fiil-i mâzî anlamında gelen isim-fiillere Cerîr b. ‘Atiyye’nin şiirden örnek getirmiştir (tavîl):

فَهَيْهَاتَ هَيْهَاتَ الْعَقِيقُ وَمَنْ بِهِ ... وَهَيْهَاتَ خِلٌّ بِالْعَقِيقِ نَوَاصِلُهُ.

“Akîk ve ordakiler bizden uzaklaştı.

Akîk’te ulaşmak istediğimiz dostlarımız da bizden uzak oldu.”⁴²⁰

Beyitte geçen هَيْهَاتَ kelimesi بَعُدَ “uzak oldu” anlamındadır.

İbn Hişâm, isim-fiil olan هَيْهَاتَ kelimesinin fiil-i mâzî anlamında kullanıldığını göstermek için istişâd etmiştir.⁴²¹

İbn Hişâm, Benû Temîm kabîlesine ait bir şiirden وَا’nın isim-fiil olup fiil-i müzârî‘ anlamında olduğuna örnek vermiştir (recez):

وَا بَابِي أَنْتِ وَ فَوْكِ الْأَشْنَبُ ... كَأَنَّمَا دُرٌّ عَلَيْهِ الرَّزَنْبُ.

“Babam sana fedâ olsun! Senin ince, zarîf dişlere sâhip ağzına hayret olsun.

Sanki ağzı, üzerine güzel koku serpilmiş Zerneb kokusu gibidir.”⁴²²

⁴¹⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 374.

⁴¹⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 381.

⁴²⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 381

⁴²¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 381.

⁴²² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 381.

Beyitte geçen الأشنب kelimesi “dişlerdeki beyazlık ya da dişlerin keskinliği” anlamında kullanılmıştır. الزرنب kelimesi ise “çölde yetişen güzel kokulu bir bitki”dir.⁴²³

Şiirde وا isim-fiil olup أعجب anlamına gelmektedir.

Yine واها lâfzı da وا anlamında kullanılmıştır. İbn Hişâm واها lâfzına Ru’be b. el-‘Accâc et-Temîmî şiirden örnek getirmiştir (recez):

واها لسلمى ثم واها واها ... يا ليت عيناها لنا وفاها.

“Hayret üstüne hayret ediyorum Selmâ’ya.

Keşke onun iki gözü ve ağzı bizim olsa.”⁴²⁴

Şiirde geçen واها kelimesi أعجب anlamında kullanılmıştır.

İsim-fiil, talebe delâlet ettiği zaman cevâbında müzârî‘ fiilin meczûm olması câizdir. İbn Hişâm, ‘Amr b. el-İtnâbe el-Kelbî el-Hazrecî (ö. ?/?)’e ait olan şiirde talep anlamında olan isim-fiile örnek vermiştir (vâfir):

وقولي كلما جشأت وجاشأت ... مكانك تحمدي أو تستريحي.

“Benim sözüm hiddetle ve hışımla çıktığında

Yerinde sâbit dur, heyecâna kapılma sakın! Böyle yaparsan övülür ve rahata erersin.”⁴²⁵

Beyitte geçen جشأت fiili “bir kimsenin kendisinden bahsetmesi” anlamında, جاشت fiili ise “korkudan hasta olamak” anlamındadır.⁴²⁶

مكانك isim-fiil olup اثبتى anlamına gelmektedir. Cevap olarak gelen تحمدي fiil-i müzârî‘ meczûm olup cezm alâmeti nûnun hazfidir.

3.24. Masdar

Masdar, hadese (iş-oluş) delâlet eden, fiil üzerine cârî olan, fiili te’kîd eden bir isimdir. الضرب والإكرام gibi.

⁴²³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 381.

⁴²⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 384.

⁴²⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 384.

⁴²⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 384.

Masdarın amel yapabilmesinin sekiz şartı vardır:

- 1) أَنْ ve مَا masdar harfleriyle fiilden masdara dönüşme mümkün olacak.
- 2) İsm-i tasgîr sîğasıyla gelmeyecek. ضَرْبُكَ زَيْدَا örneğinde masdar olan

ضَرْبُ ism-i tasgîr sîğasıyla geldiği için amel etmez. Çünkü masdar, ism-i tasgîr sîğasında olunca fiile benzemesi mümkün değildir. Bu konuda Nahiv ‘ulemâsı ihtilâf etmezler. Bazı Nahivciler cemi‘ sîğasıyla gelen masdarı, ism-i tasgîr sîğası olduğunda amel edememe durumuna kıyâs ederek mecmû‘ olan masdarın da âmil olamayacağını iddiâ etmişlerdir. Çünkü mecmû‘ ve ism-i tasgîr bir kelimenin fiile benzerliğini azaltan sîğalardır. Masdar ise fiile benzediğinden dolayı amel eder. Ancak Nahiv ‘ulemasından çoğu ise mecmû‘ sîğasıyla gelmiş masdarın âmil olmasını câiz görürler.⁴²⁷

İbn Hişâm, delîl olarak Me‘kil b. Sinân el-Eşce‘î (ö. 61/683)’nin “Mecme‘u’l-Emsâl” adlı eserindeki şiiri delîl olarak istişhâd etmiştir (tavîl):

وَعَدَتْ وَكَانَ الْخُلْفُ مِنْكَ سَجِيَّةً ... مَوَاعِيدُ عُزُفٍ أَخَاهُ يَنْتَرِبُ.

“Sözünden dönmek sende bir huy olduğu hâlde sözünden döndün.

Urûb’un Yesrib denilen yerde kardeşine verdiği sözler gibi.”⁴²⁸

Beyitte geçen سَجِيَّة kelimesi “huy, karakter” anlamında, يَنْتَرِب ise “Yemâme’de yer alan bir mekânın” ismi olarak geçmektedir.⁴²⁹

Şiirde مَوَاعِيد mecmû‘ sîğasıyla gelmiş masdardır. أَخَاه lâfzını mef‘ûl alarak âmil olmuştur.

- 3) Masdar, zamîrle ifâde edilmeyecek zamîr, kendisinde fiilin lâfzı olmadığı için amel edemez. ضَرْبِي زَيْدًا حَسَنٌ وَهُوَ عَمْرًا قَبِيحٌ örneğinde هُو aslında masdara dönen bir zamîrdir. Masdar anlamını taşısa da zamîr olarak geldiği için amel etmemiştir.⁴³⁰

İbn Hişâm, zamîrle ifâde edilen masdarın amel edeceğinin Kûfîlerce câiz görüldüğünü Zühreir b. Ebî Sülmâ el-Müzenî’nin şiirinden istişhâd ederek göstermiştir (tavîl):

وَمَا الْحَرْبُ إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ وَذُقْتُمْ ... وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالْحَدِيثِ الْمُرْجَمِ.

“Harb ancak bildiğiniz ve tattığınız bir şeydir.

⁴²⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 386.

⁴²⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 387.

⁴²⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 387.

⁴³⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 387.

Bir şey ile ondan haber vermek, onu bilmek olmaz.”⁴³¹

Beyitte geçen المَرَجَم kelimesi her ne kadar “taş atmak” anlamına gelse de “sövmek, kınamak” anlamında kullanılmıştır.⁴³²

Beyitte هو zamîri عنها’de amel etmiştir. هو burada الحديث anlamında kullanılmıştır. İbn Hişâm, bu şekilde kullanımın nadir olduğunu ifâde eder. Nâdir olana ise hüküm binâ edilemez.

4) Masdar, mahdûd/binâ-i merre olmayacak. ضَرْبَةً أَعْجَبَنِي ضَرْبُكَ زَيْدَا örneğinde ضَرْبَةً bir kere vurmak anlamında mahdûddur ve amel edemez.

İbn Hişâm, masdar mahdûd/binâ-i merre olduğunda şâzz olarak amel edebileceğine dâir kâili belli olmayan bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

يَحْيِي بِهِ الْجِلْدُ الَّذِي هُوَ حَازِمٌ ... بِضَرْبَةٍ كَفَّيْهِ الْمَلَأَ نَفْسَ رَاكِبٍ.

“O kararlı, sabırlı kişi (yanında su olmasına rağmen),
Avuçlarını toprağa vurarak süvâriye hayat veriyor.”⁴³³

Beyitte geçen الملا “toprak” anlamında, حَازِمٌ ise “sabırlı, kararlı” anlamında kullanılmıştır.⁴³⁴

Şiirde ضربة masdar olup mahdûd olmasına rağmen şâzz olarak amel etmiştir.

5) Masdar, amelinden önce sıfat almayacak. ضَرْبُكَ الشَّدِيدُ زَيْدَا örneğinde ضَرْبُكَ masdar olup الشديد sıfatını almıştır. Masdar ile ma‘mûlû arasına sıfat girdiği için amel etmemiştir. Ancak eğer الشديد lâfzını te’hîr edersek câiz olur. أَعْجَبَنِي ضَرْبُكَ زَيْدًا الشَّدِيدُ örneğinde masdar amel eder.

İbn Hişâm, delîl olarak kime ait olduğu belli olmayan bir şiirden örnek vermiştir (hafîf):

إِنَّ وَجْدِي بِكَ الشَّدِيدَ أَرَانِي ... عَادِرًا فَيْكَ مَنْ عَهْدْتُ عَدُولًا.

“Benim sana olan şiddetli sevgim

⁴³¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 387.

⁴³² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 387.

⁴³³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 389

⁴³⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 389.

Sevmediğim kimseyi bile sana karşı mazeret uyduran kişi olarak gösterdi.”⁴³⁵

Beyitte geçen وجدي “kara sevda”, عدولا ise “kınama” anlamında kullanılmıştır.⁴³⁶

Beyitte وجدي masdarının sıfatı olan الشديد te’hîr edildiği için yani masdar sıfatını almadan önce geldiği için وجدي masdarı amel etmiştir.

6) Masdar, mahzûf olmayacak.⁴³⁷

İbn Hişâm, “bazıları mahzûf masdarın şiir zarûretinden dolayı amel edeceğini kabul etmişler” diyerek Cerîr b. ‘Atiyye’den bir şiirle bunu örneklemiştir (basî):

هل تذكرون إلى الدَّيرَيْن هَجَرْتَكُم ... وَمَسَحَكُم صُلْبَكُم رَحْمَانُ قُرْبَانَا.

“Deyrayne olan hicretinizi hatırlıyor musunuz?

Haçlarınızı mesh ederek Rahmân’a yakınlaşma içindir sözünüz.”⁴³⁸

Beyitte geçen الديرين “Hiristiyanların ma‘bedi”, صلب ise “haç” anlamında kullanılmıştır.⁴³⁹

Şiirin takdîri şöyledir: وقولكم يا رحمان قربانا masdar olan قَوْل mahzûf olmasına rağmen amel etmiştir.

3.24.1. Âmil Olan Masdarın Kısımları

1) Masdar, muzâf olarak gelebilir. Muzâf olan masdar iki kısımdır:

a) Fâile muzâf olan masdar:

﴿وَأَخَذَهُمُ الرَّبُّو وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾

“Bir de kendilerine yasaklandığı halde fâiz almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden. İçlerinden kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık”.⁴⁴⁰

âyetinde أَخَذَهُم masdar olup kendi fâili olan هم zamîrine izâfe edilmiştir.⁴⁴¹

b) Mef‘ûlüne muzâf olan masdar:

İbn Hişâm bu kısımla alâkalı kâili bilinmeyen bir şiirden örnek getirmiştir (tavîl):

أَلَا إِنَّ ظُلْمَ نَفْسِهِ الْمَرْءُ بَيْنَ ... إِذَا لَمْ يَصْنُهَا عَنْ هَوَى يَغْلِبُ الْعُقُلَا.

⁴³⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 390.

⁴³⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 390.

⁴³⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 391.

⁴³⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 391.

⁴³⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 391

⁴⁴⁰ en-Nisâ, 4/161.

⁴⁴¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 392.

“Kişinin kendi nefesine zulmü apaçıktır,
Aklına gâlip olan hevâdan koruyamadığı zamanlarda olduğu açıktır.”⁴⁴²

Beyitte ظلم “haddi aşma”, يَصْن “korumak”, هوى ise “nefsin meyletmesi” anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁴³

Şiirde masdar olan ظلم mef‘ûlü olan نفس kelimesine muzâf olmuştur.

İbn Hişâm, Sîbeveyh’in “el-Kitâb” isimli Nahiv kitabından Ebû Firâs Hemmâm b.Gâlib b. Sa’sa et-Temîmî (Ferazdak)’den aldığı şâhid olarak da kullandığı bir şiiri istişhâd etmiştir (basît):

تَنْفَى يَدَاهَا الْحَصَى فِي كُلِّ هَاجِرَةٍ ... نَفْيِ الدَّرَاهِيمِ تَنْقَاذُ الصَّيَّارِيفُ.

“Deve, sıcaklık şiddetlendiğinde ayakları ile çakılları ileri geri sürüklüyor.
Tıpkı para sarrafının dirhemleri sağa sola attığı gibi.”⁴⁴⁴

Beyitte تنفى “atmak, saçmak”, تنقاد “nakit, para” anlamında kullanılmıştır.⁴⁴⁵

Şiirde masdar olan نَفْيِ kendi mef‘ûlü olan الدراهم ma‘mûlüne izâfe edilmiştir.

2) Tenvînlenmiş masdar: Bu şekilde gelmiş olan masdarın amel etmesi muzâfın amel etmesinden daha uygundur. Çünkü masdar, nekra olması ile (tenvînli olması ile) fiile daha çok benzer.

﴿أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا...﴾

“Yahut açlık gününde bir yetîmi doyurmak...”⁴⁴⁶

âyetinde masdar olan إطعام tenvînli gelmiş ve amel etmiştir.⁴⁴⁷ Âyetin takdîri şöyledir:

وَأَنْ يُطْعِمَ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا.

3) ال edâtıyla ile ma‘rife olan masdar: Ancak bu şekildeki kullanım hem kıyâsen hem isti‘mâlen şâzzdır.

İbn Hişâm, bu kısmla alâkalı olarak kâili belli olmayan bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

⁴⁴² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 392.

⁴⁴³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 393.

⁴⁴⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 393.

⁴⁴⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 393.

⁴⁴⁶ el-Beled, 90/14.

⁴⁴⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 394.

عَجَبْتُ مِنَ الرِّزْقِ الْمُسِيِّ إِلَهُهُ ... وَمِنْ تَرْكِ بَعْضِ الصَّالِحِينَ فَقِيرًا.

“Kötü kimsenin kötülüğüyle rızıklanmasına,

Sâlih kişilere de rızık verilmeyip fakîr kalmalarına şaşkınum.”⁴⁴⁸

Şiirde masdar olan الرزق “elif-lâm”lı gelmiştir buna rağmen yine de ma‘mûlû olan

المسيء kelimesine izâfe edilmiştir.

3.25. İsm-i Fâil

İsm-i fâil, fâile delâlet eden vasıftır. Hareke ve sükûnda fiil-i müzâri‘ye cârîdir. İsm-i fâil ma‘rife veya nekra olarak gelebilir.⁴⁴⁹ Örnek:

مَكْرَمٌ، الْمُكْرَمُ - ضَارِبٌ، الضَّارِبُ

1) İsm-i fâil ma‘rife olursa: İster mâzî, ister müzâri‘, ister gelecek zamana delâlet etsin mutlak olarak amel eder.

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak İmru‘u‘l-Kays b. Hucr el-Kindî’den şöyle biir şiir istişhâdında bulunmuştur (recez):

وَاللّٰهُ لَا يَذْهَبُ شَيْخِي بَاطِلًا ... حَتَّى أُبِيرَ مَالِكًا وَكَاهِلًا

الْقَاتِلِينَ الْمَلِكِ الْحُلَاحِلَا ... خَيْرَ مَعَدٍّ حَسَبًا وَنَائِلًا.

“Allâh’a yemîn olsun ki babamın kanı boşa dökülmemiştir ki

Ben bu sebeble Mâlik ve Kâhil kabîlelerini yok edeyim.

Ma‘ad kavminin cesûr, en hayırlı,

Neseb olarak en şerefli ve cömert melikini öldürdüler.”⁴⁵⁰

Beyitte geçen أُبِيرُ “helak etmek”, مَالِكًا وَكَاهِلًا “iki büyük kabîle ismi”, الْحُلَاحِلَا “cesur”,

نَائِلًا ise “cömertlik” anlamına gelmektedir.⁴⁵¹

Şiirde geçen الْقَاتِلِينَ ism-i fâildir. Elif-lâmlı ve mâzî anlamında olup amel etmiştir.

2) İsm-i fâil ال’sız olursa, iki şart ile amel eder:

⁴⁴⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 395.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 396.

⁴⁵⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 397.

⁴⁵¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 397.

a) İstikbâl veya müzârî‘ (hâl) zamanına delâlet ederse bu durumda mâzî anlamında olunca amel etmez.

b) İsm-i fâilin nefye, istifhâma, muhberun anha (mübtedâ ve nevâsîhına), mevsûfa i‘timâd etmesi durumunda amel eder. İbn Hişâm, ism-i fâilin nefye i‘timâd etmesine örnek olarak kimin söylediği belli olmayan şiiirden istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

خَلِيلِي مَا وَافٍ بَعْدِي أَنْتَمَا ... إِذَا لَمْ تَكُونَا لِي عَلَى مَنْ أَقَاطِعُ

“Ey benim iki dostum! Benim ilişkimi kestiğim kimselere karşı

Benimle olmadığınız için, bana verdiğiniz söze vefakâr değilsiniz.”⁴⁵²

Beyitte geçen واف fiili “sözünde durmak”, أَقَاطِعُ ise “terk etmek, bırakmak” anlamında kullanılmıştır.⁴⁵³

Şiirde geçen أَنْتَمَا zamîri واف in fâilidir. واف nefye i‘timâd ettiği için amel etmiştir.

İbn Hişâm, istifhâma i‘timâd eden ism-i fâilin amel etmesine kâili belli olmayan bir şiiirden örnek getirmiştir (basit):

أَقَاطِنُ قَوْمٌ سَلَمَى أَمْ نَوَّوْا ظَعَنًا ... إِنْ يَظْعَنُوا فَعَجِيبٌ عَيْشٌ مَنْ قَطَعْنَا.

“Selmâ’nın kavmi kalıcı mıdır yoksa gitmeye mi karar verdiler?

Eğer gideceklerse kalacakların yaşaması şaşılacak bir durum olur.”⁴⁵⁴

Beyitte geçen قَاطِن “kalmak”, ظَعَن ise “göç” anlamında kullanılmıştır.⁴⁵⁵

Şiirde geçen قَوْم kelimesi قَاطِن nin fâilidir. İsm-i fâil, istifhâma i‘timâd ederek âmil olup amel etmiştir.

İbn Hişâm, ism-i fâilin mevsûfa i‘timâd ederek amel etmesine de kâili mechûl bir şiiirden istişhâd ederek delîl getirmiştir (kâmil):

إِنِّي حَلَفْتُ بِرَافِعِينَ أَكْفَهُمْ ... بَيْنَ الْحَطِيمِ وَبَيْنَ حَوْضِي زَمَزَمَ.

“İki zezem kuyusu ile Hatîm arasında,

Ellerini kaldırmış dua edenlere yemîn ettim.”⁴⁵⁶

⁴⁵² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 398.

⁴⁵³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 398.

⁴⁵⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 202.

⁴⁵⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 202.

⁴⁵⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 399.

Beyitte geçen الحطيم “Beyt-i Harâm’da bir taşın ismi”, زمزم ise “Beyt-i Harâm’da bilinen su kuyusu” anlamlarına gelmektedir.⁴⁵⁷

Şiirde, رافعين ism-i fâil olarak gelmiş ve أكفهم kelimesinde amel etmiştir. Amel etmesinin sebebi ise hazfedilmiş olan bir isme sıfat olarak gelmesi sebebiyledir. Şiirin takdîri şöyledir: حلفت برجالٍ رافعين أكفهم

İbn Hişâm, Ahfeş’in “ism-i fâilin bir şeye i’timâd etmeden âmil olabileceği” görüşünü aktarmıştır. Konuyla alâkalı kâili mechûl şiirden delîl getirerek istişhâdda bulunmuştur (tavîl):

خيرٌ بنو لهبٍ فلا تكُ مُلغياً ... مَقالةٌ لِهَبٍ إِذَا الطيرُ مَرَّتْ.

“Lihboğulları(kuşlar hakkında) uzmandır.

Kuşlar geçtiği zaman Lihb’in sözünü boş zannetme.”⁴⁵⁸

Beyitte geçen خبير “bilgin, uzman”, ملغياً “ihmâl etmek”, بنو لهب ise “Nasr b. el-Ezdî kabîlesine mensûb bir kabîledir.”⁴⁵⁹

Şiirde بنو لهب kelimesi خبير nun fâildir. Hiçbir şeye i’timâd etmediği hâlde amel etmiştir.

3.26. Mübâlağalı İsm-i Fâil

Mübâlağa kalıpları 5 tanedir: فَعَّالٌ، فَعُولٌ، مِفْعَالٌ، فَعِيلٌ، فَعِلٌ.

İbn Hişâm mübâlağa ifâde eden isimlerin amel etmesiyle alâkalı şiirlerden örnekler vermiştir:⁴⁶⁰

İbn Hişâm, Kulâh b. Hazen b. Cenâb (ö. ?/?)’a ait olan şiirden istişhâddta bulunmuştur (tavîl):

أخا الحرب لَبَّاسًا إِلَيْهَا جَلَالُهَا ... وَلَيْسَ بُولَاجِ الْخَوَالِفِ أَعْقَلًا.

“Savaşçı, savaş için zırhını çokça giyendir.

Korkak, dizleri titreyen, çadırlara çokça kaçan kimse değildir.”⁴⁶¹

⁴⁵⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 399.

⁴⁵⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 399.

⁴⁵⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 399.

⁴⁶⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 401.

⁴⁶¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 401.

الخوالف “girme, katılma” ولا ج, “zırh”, جلال “savaşân kimse”, أخا الحرب Beyitte geçen “çadır direği”, أعقلا ise “korkudan dizlerinin bağı çözülmüş” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶²

Şiirde geçen لَبَّاسًا mübâlağalı ism-i fâil olarak gelip جلال kelimesini mef’ûl olarak almış ve amel etmiştir.

İbn Hişâm, ‘Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/660)’e ait olan bir şiirden örnek vermiştir (recez):

إِذَا عَدَمُوا زَادًا فَإِنَّكَ عَاقِرٌ ... ضَرْوبٌ يَنْصِلُ السَّيْفِ سَوْقَ سِمَانِهَا.

“Kılıcın keskin tarafıyla devenin ayaklarına vuransın.

Onlar azıklarını kaybedince sen de çaresiz kalırsın.”⁴⁶³

Şiirde سوق سمانها mübâlağalı ism-i fâil olarak gelip سمانها kelimesini kendisine mef’ûl olarak amel etmiştir.

İbn Hişâm, ismi Zeyd el-Hayl et-Tâî (ö. 9/630) iken Peygamberimiz (s.a.v) tarafından ismi Zeyd el Hayr olarak değiştirilen sahâbiye ait bir şiir istişhâd etmiştir (vâfir):

أَتَانِي أَنَّهُمْ مَرْفُونٌ عَرَضِي ... جِحَاشُ الْكِرْمَلَيْنِ لَهَا فَدِيدُ.

“Onların benim nâmûsuma lâf attıkları bana ulaştı.

Onlar Kirmil denen yere gelip anıran sıpalardır.”⁴⁶⁴

Beyitte geçen جحاش “eşek yavrusu”, الكرملين “Tay” dağındaki bir su kaynağı” فديد ise “ses” anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁶⁵

Şiirde geçen مَرْفُونٌ mübâlağalı ism-i fâil sîğası olup عرضي’de amel etmiş onu kendisine mef’ûl olarak almıştır.

3.27. İsm-i Tafdîl

Fiil gibi amel eden isimlerden yedincisi ism-i tafdîldir. İsm-i tafdîl, ortaklık ve ziyâdeliğe delâlet eden bir isim olup kendisi için üç durum söz konusudur:

1) İsm-i tafdîlde müfredlik ve müzekkerlik durumu iki sûrette olur:

⁴⁶² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 401.

⁴⁶³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 401.

⁴⁶⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 403.

⁴⁶⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 403.

a) Mefdûlû (kendisine üstün gelinen) cer eden من harfinin kendisinden sonra bulunması.

b) İsm-i tafdîlin nekraye muzâf olması.

2) İsm-i tafdîlin آل takısıyla birlikte olup mevsûfuna mutâbık olma durumu.

3) İsm-i tafdîlin mevsûfuna mutâbık olup olmamasının câiz olduğu durum.

Gramerciler, ism-i tafdîlin “mef’ûlün bih”i nasb edemeyeceğini, merf’û müstetir zamîri ise ref’ edebileceği konusunda icmâ‘ etmişlerdir.⁴⁶⁶

İsm-i tafdîl ittifâkla müstetir zamîri ref’ eder. زيد أفضل örneğinde لافضل lâfzının tahtında زيد e raci‘ olan müstetir bir zamîr vardır ve fâildir. Acaba ism-i tafdîl, ism-i zâhiri ref’ eder mi? İşte bunda Nahivciler arasında ihtilâf vardır. Bir kısmı her durumda ref’ edeceğini söyler: مررت برجل أفضل örneğinde افضل ism-i tefdîli رجل kelimesinin sıfatı olarak fetha ile mecrûr olur, ism-i zâhir olan أبوه kelimesi ref’ üzere fâil olur. Fakat bu şekilde kullanımı nâdirdir. Nahivcilerin çoğunluğu ise افضل kelimesinin bu terkipte haber-i mukaddem olmak üzere merfû‘ olmasını, أبوه nun da muahhar mübtedâ olarak gelmesinin vâcib olduğunu ifâde etmişlerdir. Buna göre fâil افضلnun tahtındaki رجل kelimesine raci‘ olan müstetir bir zamîrdir.⁴⁶⁷

Nahivcilerin çoğunluğu ism-i tafdîlin zâhir ismi merfû‘ yapamayacağı görüşünde ittifâk etmişlerdir. Bunun istisnâsı Kûhûl (الكُحْل) meselesidir. Burada fâili zâhir isim olarak alır.

İsm-i tafdîlin zâhir ismi fâil olarak almasının şartları ise şöyledir: Cümlenin olumsuz olması, olumsuz olan cümleden sonra ism-i tafdîl ile mevsûf olan cins ismin gelmesi ve bunun arkasından da iki mahâl itibâriyle (hem efdale hem mefdûle itibârla) kendi nefsi üzere müfaddal olan bir isim olması. مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ

⁴⁶⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 410-411.

⁴⁶⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 410-411.

“Sürmenin Zeyd’in gözünde güzel durmasından daha güzel bir adam görmedim” örneğinde yukarıda sayılan üç şartın tamamı bulunmaktadır.⁴⁶⁸

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak Züheyr b. Ebî Sûlmâ el-Müzenî’ye ait olan bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (hafif):

ما رأيتُ امرأةً أَحَبَّ إِلَيَّ الْبَذْلُ ... مِنْهُ إِلَيْكَ يَا بَنَ سِنَان.

“Ey İbn Sinân! Harcama (cömertlik)nın kendisine senden daha sevimli geldiği başka bir adam görmedim.”⁴⁶⁹

Beyitte geçen الْبَذْلُ “cömertlik” anlamında kullanılmıştır.⁴⁷⁰

Şiirde ism-i tafdîlin ism-i zâhiri merfû‘ olarak alması örneği verilmiştir. İsm-i tafdîl olan أَحَب olumsuz bir fiilden sonra gelmiş cins bir isme sıfat olmuştur. Şartları sağladığı için de ism-i tafdîl الْبَذْل ism-i zâhirini kendisine fâil olarak ref‘ yapmıştır.

3.28. Sıfat

Sıfat, müştak olan veya müştaka te’vîl edilen, metbû’un lâfzına (mübâyin/muhâlif olan) tâbidir.

Sıfat, i’râbın vecihlerinden birinde (ref‘, nasb, cer hâlleri), ma‘rifelik-nekrallikte, müenneslik ve müzekkerlik durumlarından birinde de mevsûfuna tâbi olur. Yine müfred, müsennâ ve cemi‘likten birinde de mevsûfuna uyar.⁴⁷¹

Arapların şu sözünde sıfat i’râb vecihlerinde mevsûfuna uymamıştır:

هَذَا جُحْرٌ ضَبٌّ خَرِبٌ.

“Bu, kertenkelenin yıkılmış yuvasıdır.”

Araplar, mevsûf olan جُحْر kelimesini mecrûr olan خَرِب ile vafetmiştir. Ancak sıfat olan ضَب kelimesi kendisine yakın olan ضَب kelimesiyle uyumlu olsun diye mecrûr okunduğu çoğunlukla kabul edilmiştir.

İbn Hişâm, bazı kelimelerin kendisine komşu olan kelimenin i’râbını alabileceğini ifâde etmiştir. Şiirden bir istişhâd ile mes’eleyi îzâh etmiştir (recez):

⁴⁶⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 412.

⁴⁶⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 412.

⁴⁷⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 412.

⁴⁷¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 416.

“Bazen komşu, komşusunun suçundan sorumlu tutulur.”⁴⁷²

Arapların çoğu خرب lâfzını merfû‘ olarak okurlar. Araplardan bazıları ise خرب lâfzını merfû‘ olması gerekirken mecrûr olarak okumaktadırlar. Bunun sebebi kendisinin mecrûr olmasından dolayı değil yanındaki kelimenin mecrûr olmasından dolayıdır. Komşunun cürmünden komşu da muâhaze edilir. Buradaki murâd, ma‘nâ hilâfına olsa da lâfızda iki tane komşunun münâsebet kurmalarıdır. Bu vecih üzerine خرب lâfzı mecrûr olsa da takdîri bir zamme vardır. Zammenin ortaya çıkmasını komşuluk harekesi engellemiştir.⁴⁷³

3.29. Te’kîd

Tabîilerin ikincisidir. Tevkîd denildiği gibi te’kîd olarak da isimlendirilir. Lâfzî ve ma‘nevî olmak üzere iki kısımdır:

- 1) Tevkîd-i Lâfzî: İsim, fiil ve harften herhangi birisinin lâfzının aynısıyla tekrar edilmesidir.
- 2) Tevkîd-i Ma‘nevî: جمعاء، أجمع، كل، كلتا/كلتي، كلا/كلي، نفس، عين، gibi lâfızlarla yapılan tevkîde denir.⁴⁷⁴

İbn Hişâm, te’kîd-i lâfzî kısmından, ismin te’kîd edilmesine Miskîn ed-Dârimî (ö. 89/708)’den bir şiir istişhâd ederek örnek vermiştir (tavîl):

أَخَاكَ أَخَاكَ إِنَّ مَنْ لَا أَخَا لَهُ ... كَسَاعٍ إِلَى الْهَيْجَا بَغِيرِ سِلَاحٍ.

“Kardeşinin kıymetini iyi bil.

Zîrâ kardeşi olmayan kimse, silahsız savaşa çıkan gibidir.”⁴⁷⁵

Beyitte geçen الهيجا “savaş, harp” anlamında kullanılmıştır.⁴⁷⁶

Şiirde geçen أَخَاكَ أَخَاكَ lâfızlarından ikinci isim birinci ismin tekrarı olup birinci ismi te’kîd etmiştir.

İbn Hişâm, te’kîd-i lâfzî kısmında fiilin te’kîd edilmesine kâili belli olmayan şiirden örnek vermiştir (tavîl):

⁴⁷² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 418.

⁴⁷³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 419.

⁴⁷⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 423-426.

⁴⁷⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 423-426.

⁴⁷⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 423.

فَأَيْنَ إِلَى أَيْنَ النِّجَاةُ بِبُعْلَتِي ... أَتَاكَ أَتَاكَ الْلاحِقُونَ أَحْسَنَ أَحْسَنَ.

“Nereye gidiyorsun, benim katırımla kurtuluş nereye ki.

Arkadan gelenler sana nerdeyse yetişti dur, dur artık.”⁴⁷⁷

Şiirde geçen fiillerin te’kîd edilmesiyle alâkalı üç görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüşe göre; birinci أَتَاكَ lâfzının fâili الْلاحِقُونَ kelimesidir, ikinci أَتَاكَ lâfzı ise bir şeye isnâd edilmemiş sadece te’kîd için gelmiştir.

İkinci görüşe göre; الْلاحِقُونَ lâfzı iki أَتَاكَ lâfzının da fâilidir. Bu iki fiil ne zaman ki lâfzen ve ma‘nen tek bir şey oldu işte o zaman tek bir kelime konumunda değerlendirildi.

Üçüncü görüşe göre; bu mükerrer fiiller الْلاحِقُونَ lâfzında tenâzu‘ hâlinedir. Ancak bu iki fiil الْلاحِقُونَ lâfzında tenâzu‘ yapsalardı bu iki fiilden birinde fâilin zamîr olması gerekirdi. Başka bir deyişle birinci fiile amel ettirince ikincide, ikinci fiili amel ettirince de birincide zamîrin fâil olması gerekirdi. Ve şöyle denilmesi gerekirdi: Eğer ikinci fiili amel ettirilirse أَتَاكَ أَتَاكَ şeklinde birinci fiil amel ettirilirse أَتَاكَ أَتَاكَ şeklinde olması gerekirdi. Bu şiirdeki احبس احبس sözü ise cümlelerin tekrar edilmesidir.

İbn Hişâm, te’kîd-i lâfzî kısmında harfin te’kîd edilmesine Cemîl b. Abdillâh b. Me‘mer (ö. 82/701)’ye ait bir şiirden örnek vermiştir (kâmil):

لا لا أبوح بحُبِّ بَنَّةٍ إِنَّهَا ... أَخَذَتْ عَلَيَّ مَوَائِقًا وَعُھُودًا.

“Hayır, hayır! Besne’ye olan sevgimi ifşâ ettim.

Çünkü o bunun üzerine benden ahit ve sözler almıştı.”⁴⁷⁸

Beyitte geçen أبوح “ortaya çıkarma”, مَوَائِقًا ise “sağlam söz” anlamında kullanılmıştır.⁴⁷⁹

Şiirde geçen لا لا’lardan ikincisi birincisini te’kîd etmiştir ve te’kîd-i lâfzî kısmındandır.

İbn Hişâm, müekkîdât ile sıfat arasındaki farkları sayarken “sıfat, ma‘rifeye tâbî olduğu gibi nekreye de tâbî olur” demiştir. Te’kîd lâfızlarının nekreye tâbî olmaları ise câiz

⁴⁷⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 424.

⁴⁷⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 426.

⁴⁷⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 426.

değildir. جاء رجلٌ نفسه. Çünkü te’kîd lâfızları te’kîd olarak nekreler üzerine getirilmez.⁴⁸⁰

Ancak İbn Hişâm, şiirlerde şâzz olarak nekre isimlere te’kîd gelebileceğini bunun şiir zarûretinden dolayı olduğunu Abdullâh b. Müslim b. Cündüb el-Hüzelî (ö. 106/724)’ye ait bir şiirden istişhâd ederek örnek vermiştir (basît):

لَكِنَّهُ شَاقُّهُ أَنْ قِيلَ ذَا رَجَبٍ ... يَا لَيْتَ عِدَّةَ حَوْلٍ كُلِّهِ رَجَبٌ.

“Fakat şu Receb ayıdır denilmesi, onu harekete geçirdi.

Ah keşke! Senenin tüm ayları Receb olsaydı.”⁴⁸¹

Beyitte geçen شاق “teşvîk veya harekete geçme” anlamında kullanılmıştır.⁴⁸²

Şiirde كَلِّ kelimesi حول kelimesini nekre olmasına rağmen te’kîd etmiştir.

Sıfatlar tekrar ettiğinde sıfatı atfı yoluyla getirmede veya atfı terk etmede muhayyerlik vardır. Te’kîde gelince o zikredilen bu iki mes’elede sıfata muhâliftir. Te’kîdler bir araya toplandığı zaman atfı yapılmazlar.⁴⁸³

İbn Hişâm, sıfatlar tekrar ettiğinde sıfatların birbirlerine atfedilebileceğini Zemahşerî’ye nisbet edilen bir şiirden örnek vermiştir (mütakârib):

أَهْدِي إِلَى الْمَلِكِ الْقَرْمِ وَابْنِ الْهُمَامِ ... وَلَيْتَ الْكَتَيْبَةِ فِي الْمَرْدَحِمِ.

“Harp alanında askerlerin aslanı,

İbnu’l-Hümmâm yüce melike hediye veriyorum.”⁴⁸⁴

Beyitte geçen القرم kelimesi, önceleri sefer için yetiştirilen deve demek iken sonraları

“cüsseli kimse” anlamında kullanılmıştır. المرذحم ise “savaş alanı” demektir.⁴⁸⁵

Şiirde mevsûf tek olduğu için ard arda sıfatlar gelmiş ve birbirlerine atfedilmişlerdir. Ancak aynı şeyi te’kîd için söylemek pek mümkün değildir. جاء رَيْدٌ نَفْسُهُ وَعَيْنُهُ ve جاء الْقَوْمُ

كُلُّهُمْ وَأَجْمَعُونَ örneklerinde görüldüğü gibi atfı harfleriyle te’kîdleri atfı yapmak câiz olmaz.

⁴⁸⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 431.

⁴⁸¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 430.

⁴⁸² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 431.

⁴⁸³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 431.

⁴⁸⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 431.

⁴⁸⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 431.

3.30. Atf

Tâbîlerin üçüncüsüdür. Lügatte atf, bir şeyden vazgeçtikten/döndükten sonra bir şeye yönelmektir. İstılahta ise atf-ı nesak ve atf-ı beyân olmak üzere iki kısımdır. Atf-ı beyânın metbû'unu îzâh ve tahsîsi açısından sıfatın verdiği faydaları verdiğinden dolayı metbû'una bazı yerlerde uyması gerekir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- 1) Nekrelik - ma'rifelik
- 2) Müzekkerlik - müenneslik
- 3) Müfred - müsennâ - cemi'lik.⁴⁸⁶

3.30.1. Bedel ile Atf-ı Beyân Arasındaki Fark

Bedel, nisbette asıl kastedilen kelimedir. Mübdelün minh ön hazırlık olarak gelir. Atf-ı beyân ise nisbette asıl kastedilen kelime değildir. Metbû'nu açıklayıcı olarak gelir. Eğer o tâbîyi metbû'unun yerine koymak mümteni' değilse bedel-i küll mine'l-küll olur, mümteni' ise sadece atf-ı beyân olur.

İbn Hişâm, bedel ile atf-ı beyân arasındaki farkı iki şiirden delil getirerek örneklendirmiştir. İlk şiiri Mirâr b. Sa'îd b. Nedle b. el-Eşterî el-Fek'esî (ö. ?/?)'den getirmiştir (vâfir):

أنا ابنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشْرٍ ... عَلَيْهِ الطَّيْرُ تَرْفُبُهُ وَقَوْعًا.

“Ben, Bekrî kabîlesinden olan Bişr'i

Yere doğru süzülerek onu gözetleyen kuşlar var iken terk edenin oğluyum.”⁴⁸⁷

Beyitte geçen التَّارِكِ “ayrılma”, الْبَكْرِيِّ “kabîle ismi Bekr b. Vâil”, بِشْرٍ “Bişr b. ‘Amr”dır.⁴⁸⁸

Burada ال takılı sıfat olan التَّارِكِ lâfzı ancak kendisi gibi ال takılı olan kelimeye izâfe edilir. Eğer bedel olsaydı بِشْرٍ lâfzı الْبَكْرِيِّ lâfzının yerine geçerdі. Bu hâliyle التَّارِكِ kelimesine izâfe edilmesi mümkün olmazdı. Bundan dolayı burada atf-ı beyân vardır, bedel yoktur. Çünkü tabîyi metbû'unun yerine koymak mümkün değildir.

İbn Hişâm, ikinci şiiri de Tâlib b. Ebî Tâlib (ö.3/624) (Hz. Ali'nin kardeşidir)'e ait olan şiirden istişhâd etmiştir (tavîl):

أَيَا أَحْوَيْنَا عَبْدَ شَمْسٍ وَنَوْفَلًا ... أُعِيدُكُمْ بِاللَّهِ أَنْ تُحْدِثَنَا حَرْبًا.

⁴⁸⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 433.

⁴⁸⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 435.

⁴⁸⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 435.

“Ey bizim Abdi Şems ve Nevfel kardeşlerimiz!

Sizi savaş çıkarmanızdan Allâh’a sığındırıyorum.”⁴⁸⁹

Beyitte geçen تحدث “orataya çıkarma, meydana getirme” anlamında kullanılmıştır.⁴⁹⁰

Şiirde عبد شمس ونوفلا ifâdesinde atf-ı beyân vardır, bedel yoktur. Eğer nidâdan bedel

olsaydı tabînin metbû‘unun mahalline geçmesi ve şöyle denilmesi gerekirdi: أيا عبد شمس

ونوفلا Bu ise câiz değildir. Çünkü ال takısından soyutlanmış bir isim münâdâyâ atıf

yapıldığında onu hak eden harekenin kendisine verilmesi vâcib olur. ونوفلا kelimesi şayet

münâdâ olsaydı zamme üzerine okunması gerekirdi ve nasb ile okunmazdı. Bundan dolayı

burada şöyle denilmesi vâcib olurdu: أيا أخوينا عبد شمس ونوفل

3.30.2. Atf-ı Nesak

Atfı nesak, atıf harflerinden birinin tâbi‘ ile metbû‘ arasına girmesidir.⁴⁹¹

İbn Hişâm, atıf harflerinden gâye ve tedrîç için kullanılan حَتَّى için Ebû Mervân en-

Nahvî (489/1095)’ye nisbet edilen bir şiirden istişhâdda bulunmuştur (kâmil):

ألقى الصَّحِيفَةَ كَيْ يُخَفِّفَ رَحْلَهُ ... وَالزَّادَ حَتَّى نَعْلُهُ أَلْقَاهَا.

“Yükünü hafifletmek için sahifeleri attı.

Ayakkabısına varıncaya kadar azığına da attı.”⁴⁹²

Şiirde geçen نَعْلُهُ lâfzı nasb ile atfedildi. Hâlbuki نَعْلُهُ öncesinde geçen الزَّاد kelimesinin

hakîkaten bir cüz’ü değildir. Fakat bu kelime te’vîl yolu ile bir cüz’dür ve takdîri şöyledir:

ألقى ما يَنْقُلُهُ حَتَّى نَعْلُهُ.

3.31. Gayr-ı Munsarîf

Gayr-ı munsarîf, dokuz fer‘î illetten iki veya iki illet yerine tekâbül eden bir fer‘î illet kendisinde bulunduğu için tenvîn ve kesrayı kabul etmeyen isimdir.

Gayr-ı munsarîf ismin illetleri dokuz tanedir:

⁴⁸⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 436.

⁴⁹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 436.

⁴⁹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 438.

⁴⁹² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 440.

- 1) Vezn-i fiil.
- 2) Terkîb.
- 3) ‘Ucmet, kayda değer olabilmesi için iki şart gerekir:
 - a) ‘Acemlikte de ‘alem (özel isim) olması.
 - b) Üç harften fazla olması.
- 4) Ta‘rîf.
- 4) ‘Adl: Ma‘rifelerde ve sıfatlarda olmak üzere ikiye ayrılır:
 - a) Ma‘rifelerde olan için iki vezin olup müzekkerlerde **فَعْلٌ** gelirken, müenneste

فَعَالٍ vezni gelir.

b) Sıfatlarda gelen ‘adl ise sayıda ve sayı dışında olmak üzere iki kısım olup sayıda gelen iki sîğa (kalıp) ile gelir. Bunlar da **فَعَالٌ** ve **مَفْعَلٌ** sîğaları olup **واحد** ve **أربع** ile aralarındaki sayılardır. Sayı dışında olan ‘adl ise **أَخْرُ** kelimesidir. Bu da ancak elif-lâm veya izâfetle kullanılır.

- 5) VASF.
- 6) Cemi‘.
- 7) Zâide olan elif-nûn.
- 8) Te’nîs (müenneslik). Bu da üçe ayrılır:
 - a) Elifle te’nîs
 - b) Kapalı tâ ile te’nîs
 - c) Anlam ile te’nîs.⁴⁹³

İbn Hişâm, bir ismin gayr-ı munsarîf olması için gerekli olan illetlerden birisi olan ‘adl ile alâkalı olarak en-Nâbiğatu’z-Zübyânî’nin şiirinden istişhâdda bulunmuştur (vâfir):

أ تَارِكَةٌ تَدُلُّهَا قَطَامٌ؟ ... رَضِينَا بِالتَّحِيَّةِ وَالسَّلَامِ.

“Katâmî yaptığı nazları terk edecek mi?

Oysa biz dua ve selamlaşmaya râzıydık.”⁴⁹⁴

Beyitte geçen تَارِكَةٌ ism-i fâil olup “ayrılmak, terketmek”, تدل “yapmacık hareket”

anlamlarına gelmektedir. قَطَامٌ ise kadın ismidir.⁴⁹⁵

⁴⁹³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 452-459.

⁴⁹⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 454.

⁴⁹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, 455.

Şiirde قَطَام lâfzı kesr üzere mebnî olmuştur. فَعَالِ veznindedir. Bu müenneslerde olur.

İsm-i fâil müennes (fâiletün) kalıbından çevrilmiştir. حَذَام وَقَطَام وَرَقَاشِ örneklerinde olduğu gibi. Bu kalıptaki müennes ‘alem (özel isim)lerin gayr-ı munsarîf olmaları Temîmoğullarına has bir lügattir. Hicâzlılar ise kesr üzere mebnî kılmışlardır. Şiirde de zaten قَطَام fâil olmasına rağmen merfû‘ değil mecrûr gelmiştir, bu da mebnî bir isim olduğunu göstermektedir. Çünkü mebnî olmasaydı ref‘ hâlinde mecrûr değil merfû‘ gelirdi. Sadece cer hâlinde gayr-ı munsarîf olduğu için meftûh gelmesi gerekirdi.

İbn Hişâm, zaten daha önce geçmiş olan Züheyr b. Cânib el-Kelbî (h.ö. 64/560)’a ait olan bir şiirde bu vezinde gelen müennes kelimelerin mebnî olduğunu ifâde etmiştir (vâfir):

إِذَا قَالَتْ حَذَامُ فَصَدَّقُوهَا ... فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامُ.

“Hazâmi bir şey söylediğinde onu doğrulayın.

Çünkü o sözü ancak Hazâmi söyleyebilir.”⁴⁹⁶

Burada حَذَام kelimesi kesr üzere mebnîdir. Temîmoğullarının çoğu, bunların kesr üzere mebnî olduklarında Hicâzlılara muvâfıktırlar.

Sıfatlarda meydana gelen ‘adl, sayıda ve sayının dışında vâki‘ olan ‘adl olmak üzere iki çeşittir:

- 1) Sayıda vâki‘ olan iki vezindir: فَعَال ve مَفْعَل kalıpları.
- 2) Sayıların dışında vâki‘ olan ‘adl de أُخْرُ vezniyle gelir. Bu da ancak elif-lâm

veya izâfetle kullanılır.

İbn Hişâm, sayıların dışında vâki‘ olan ‘adl ile alâkalı olarak Ebû Nüvâs el-Hakemî’ye ait bir şiirin yanlış değerlendirildiği konusunda istişhâdda bulunmuştur (basît):

كَأَنَّ صُعْرِي وَكُبْرِي مِنْ فَقَاقِعِهَا ... خَصْبَاءُ دُرٍّ عَلَى أَرْضٍ مِنَ الذَّهَبِ.

“Onun (şarabın) üzerinde oluşan küçük ve büyük kabarcıklar,

Sanki her yere yayılmış rengi altına benzeyen inci taneleri gibidir.”⁴⁹⁷

Beyitte geçen فَقَاقِع “şarab ve su birleştiğinde orta çıkan köpük”, خَصْبَاء “dağılma, saçılma” anlamlarına gelmektedir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 47-48.

⁴⁹⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 457.

Şiirde geçen صغرى ve كبرى kelimeleri elif-lâmlı ya da izâfe edilmiş olarak gelmesi gerekir. Çünkü ism-i tafdîl eğer elif-lâmsız ve izâfe olmadan gelmişse müfred müzekker gelmesi gerekir. Ancak beyitte ikisi de müennes gelmiştir.

İbn Hişâm, bir ismin gayr-ı munsarîf olması için gerekli olan illetlerden birisinin de müenneslik olduğunu ifâde etmiştir. Ma‘nevî müennesliğin gayr-ı munsarîflığa te’sîr etmesi de ‘alemiyet şartına bağlanmıştır. Müenneslik, bazen gayr-ı munsarîflığın vâcib olmasına bazen de câiz olmasına te’sîr eder:

1) Vâcib olmasının şartı: Kelime ya üç harften ziyâde olmalı ya da üç harften oluşmalıdır. Eğer üç harften oluşan bir kelime ise ortası harekeli olmalı veya ‘ucme olmalıdır.⁴⁹⁹

2) Câiz olmasının şartı: Yukarıdaki şartların dışında olanlardır. Bu kelimelerin munsarîf olmaları da olmamaları da câizdir.

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak müenneslik illetinin bir kelimedede gayr-ı munsarîflığa sebep olabilmesinin câiz olduğu yere Cerîr b. ‘Atiyye’den şiir istişhâdında bulunarak örnek vermiştir (münsarih):

لَمْ تَتَلَقَّ بِفَضْلِ مَنَزَرِهِ ... دَعْدٌ وَلَمْ تُشَقِّ دَعْدٌ فِي الْعُلْبِ.

“Da‘d, peştamalinin fazlalığını koltuğunun altına sokmadı.

Ve kaptaki sudan da içirilmedi.”⁵⁰⁰

Beyitte geçen تَتَلَقَّ “elbisenin fazlalığını koltuğunun altına almak”, العلب “deriden yapılmış su kabı” anlamında kullanılmıştır. دَعْد ise bir kadın ismidir.⁵⁰¹

Şiirde geçen دَعْد alem (özel isim) olup müennestir. Sülâsî olup ortası sâkin ve yabancı bir isim değildir. Bu sebeple şâir cümle içinde ilk geçtiği yerde tenvînli okumuş munsarîf yapmış, ikinci defa geçtiği yerde ise gayr-ı munsarîf olarak okumuş tenvînli getirmemiştir. Şiir, şartları hâiz olduğunda iki durumunda câiz olduğunu göstermektedir.

⁴⁹⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 457.

⁴⁹⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 459.

⁵⁰⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 459.

⁵⁰¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 459.

3.32. Ta‘accub

Taaccub, العجب masdarından تَعُجُّل bâbıdır. Nahiv kitaplarında kendisi için bâb başlığı açılmamış birçok lâfza sahiptir.

İbn Hişâm da farklı kelime ve ibarelerin yine ta‘ccub ifâde edebileceğine dâir es-Seffâh b. Bükeyr b. Me‘dân el-Yerbû‘î (ö. 71/690) şiirden istişhâd etmiştir (serî‘):

يا سَيِّدًا ما أَنتَ مِنْ سَيِّدٍ ... مُوطًا الْأَكْنافِ رَحْبِ الدَّرَاعِ.

“Ey efendi! Sen nasıl bir efendisın böyle.

Çok yumuşak huylu ve eli cömertsin.”⁵⁰²

Beyitte geçen موطًا الأكناف “başakasını koruyup gözetleyen” anlamında bir deyim,

رحب الدَّرَاع “cömert olmak anlamında” kullanılan bir kinâyedir.⁵⁰³

Şiirde şâir, muhâtabının aşırı cömertliği karşısında şaşkınlığını ifâde etmiştir. Ancak Nahiv ilminde ta‘accub sîğalarında şâirin ifâde ettiği يا سَيِّدًا gibi münâdânın ta‘accub ifâde edebileceğine dâir bir başlık, alt konu açılmamıştır.

Ta‘accub bildiren fiil için iki kalıp vardır:

1) مَا أَفْعَلُهُ

2) أَفْعَلُ بِهِ

Bu kalıpların i‘râbı ise ما nekra-i tâmmе olarak mübtedâ olup, mâ ba‘di olan fiil, fâil ve mef‘ûl cümlesi ise haber olur.

أَفْعَلُ بِهِ cümlesi ise أَفْعَلُ mâzî anlamında emir şeklinde bir sîğa olup ta‘accub anlamında

zamîrden mücerred bir fiildir. Ta‘accub fiili, ism-i fâili ef‘ale (أَفْعَلُ) vezni dışında sülâsî, müsbet, mütefâvit (artma, eksilmeye kâbil) gibi özellikleri ihtivâ eden binâ-i fâil olan fiilden yapılır.⁵⁰⁴

⁵⁰² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 461.

⁵⁰³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 461.

⁵⁰⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 462.

İbn Hişâm, مَا أَفْعَلَهُ sîğasında ما'nın nekra-i tâmmе olup “şey” anlamında mübtedâ olabileceğini ifâde etmiştir. Damre b. Damre b. Câbir ed-Dârimî (ö. 45/665)'ye ait bir şiirden örnekle ما'nın mübtedâ olabileceğini açıklamıştır (kâmil):

عَجَبٌ لِّتِلْكَ قَضِيَّةٍ وَإِقَامَتِي ... فَيَكُفُّ عَلَى تِلْكَ الْقَضِيَّةِ أَعْجَبُ.

“Ne şaşılacak hüküm bu böyle!

Bu hükme rağmen sizin içinizde kalmam daha da şaşılacak şey.”⁵⁰⁵

Şiirde عَجَب ta‘accub anlamında olduğu için nekra da olsa mübtedâ olmuştur.

İbn Hişâm, أَفْعَلُ ta‘accub sîğasındaki “be” harf-i cerrinin zâid olup olmadığıyla alâkalı olarak harf-i cerrin zâid olduğu ancak lâzımî olarak zikredilmesi gerektiğini bazen de zâid olmakla beraber zikredilmesinin lâzımî olmadığını ifâde etmiştir. İbn Hişâm, Süheym b. Vesîl er-Reyâhî'ye ait olan şiirden istişhâd etmiştir (tavîl):

عُمَيْرَةَ وَدَّعَ إِن تَجَهَّزْتَ غَازِيَا ... كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيَا.

“Eğer Allâh yolunda savaşıyorsan, Umeyra'yı terket.

Yaşlılık ve İslâm insana bir kötülükten men edici olarak yeterlidir.”⁵⁰⁶

Beyitte geçen عُمَيْرَةَ “kadın ismi”, وَدَّعَ “terk etmek, bırakmak”, تَجَهَّزْتَ غَازِيَا “savaşa hazırlanan kimse” anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁰⁷

Şiirde الشَّيْب lâfzı كَفَى fiilinin fâilidir. Ancak الباء harf-i cerri lâfzından hazfedilmiştir.

3.33. Vakf

Vakf sözlükte durmak anlamına gelir. Kuralı ise şöyledir: Tâ harfi üzerinde vakf edildiği zaman bakılır; eğer sâkin ise değişmez, harekeli olup kelime cem-i müennes-i sâlim değil ise “hâ” harfine çevrilerek vakfedilir, eğer cem-i müennes-i sâlim ise, “tâ” ile vakfedilir. Bazıları “hâ” ile vakfederler.

Sonunda, mâ kabli meksûr “yâ” bulunan mankûs denilen isim üzerinde vakfedilince bakılır; tenvînli ise, ref ve cer hâlinde “yâ”nın hazfî ile vakf yapılırken tenvînsiz olduğunda

⁵⁰⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 462.

⁵⁰⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 464.

⁵⁰⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 464.

ise ref' ve cer hâli "yâ"nın isbâtı(olduğu gibi bırakılması)yla vakfedilir. Mankûs isim mansûb olduğunda vakfında "yâ"nın isbâtı vâcib iken tenvînli ise ona bedel olarak elif yazılır, değilse "yâ" üzerinde vakfedilir.

İbn Hişâm, konuyla alâkalı olarak Ebû Necm el-Fadl b. Kudâme el-İclî'den şiir istişhâdında bulunmuştur (recez):

وَاللّٰهُ أَنْجَاكَ بِكَفِّيْ مَسْلَمَتٍ ... مِنْ بَعْدِ مَا وَبَعَدَ مَا وَبَعَدَ مَتَّ

كَانَتْ نَفُوسُ الْقَوْمِ عِنْدَ الْغُلَصَمَتِ ... وَكَادَتْ الْحُرَّةُ أَنْ تُدْعَى أَمَتٍ.

"Kavmin canları boğaz kapağına dayandıktan sonra

Allâh seni Mesleme'nin iki eliyle kurtardı.

Nerdeyse hür kadınlar câriye diye çağrılacaktı."⁵⁰⁸

Beyitte geçen الغلصم "gırtlak kapağı, küçük dil" anlamında gelmiştir.⁵⁰⁹

Şiirde geçen أَمَتٍ، الْغُلَصَمَتِ، مَتَّ، مَسْلَمَتٍ lâfızları vakıf hâlinde sonlardaki "ta" harfleri

"ha" ile okunmuştur. Çünkü herbirinin aslı geniş olan "te" harfi değil yuvarlak olarak ta'bîr edilen "te" harfi iledir.

Şu üç durumda vakıf hâlinde sâkin nûnûn elife kalbedilmesi vâcibtir:

1) Sahih olan görüşe göre إِذَا edâtı.

2) Fethadan sonraki hafif tevkîd nûnu.

3) Mansûb olan ismin tenvîni.⁵¹⁰

İbn Hişâm, sâkin olan fethadan sonra gelen te'kîd nûnundaki harfin elife kalbedilmesi husûsunda el-A'şâ Meymûn b. Kays (ö. 7/629)'tan bir şiir istişhâdında bulunmuştur (tavîl):

وَإِيَّاكَ وَالْمَيْتَاتِ لَا تَقْرَبَنَّهَا ... وَلَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ وَاللّٰهَ فَاعْبُدَا.

"Hayvan leşlerinden kendini uzak tut, sakın onlara yaklaşma.

Şeytana kulluk etme, sadece Allâh'a ibâdet et."⁵¹¹

Şiirdeki şâhidimiz فاعبدا kelimesidir. Aslı اَعْبُدَنَّ dir. Te'kîd nûnundan önce fetha varsa

ve üzerinde vakıf da yapılırsa elife kalbolur.

⁵⁰⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 468.

⁵⁰⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 468.

⁵¹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 468-474.

⁵¹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, 471.

İbn Hişâm, mansûb olan ismin tenvînli okunduğu yerlerde üzerinde vakıf yapılacaksa elif ile vakıf yapılabileceğine kâili bilinmyen bir şiirden şâhid getirmiştir (tavîl):

أَلَا حَبْدًا عُنْمَ وَحُسْنُ حَدِيثِهَا ... لَقَدْ تَرَكْتُ قَلْبِي بِهَا هَائِمًا دَنَفٌ.

“Ğunm’un ve sözlerinin güzelliği ne kadar da hoştur.

Yemîn olsun ki o, kalbimi hasta ve şaşkına çevirdi.”⁵¹²

Beyitte geçen غنم “bir kadın ismi”, حبدا “medh etmek” anlamındadır. حب fiil دا ise

ism-i işârettir. İkisi birleşip bir kelime hâlini almıştır. دنف ise “hastalık” anlamındadır.⁵¹³

Şiirde geçen دنف kelimesi üzerinde vakıf yapılacaksa cumhur (çoğunluk) a göre elif ile vakıf yapılması gerekir. Rabî’a kabîlesi bu cümlede tenvînin hazfî ile vakıf yapmışlardır. Şâir de zaten sükûn ile vakıf yapmıştır.

İbn Hişâm, eğer bir ismin aslı bilinmiyorsa onun aslının tesniyesine bakılarak öğrenilebileceğini İmâm Şâtibî’nin bir beytinden istişhâd etmiştir (tavîl):

وَتَشْيِئَةُ الْأَسْمَاءِ تَكْشِفُهَا ... وَإِنْ رَدَدْتَ إِلَيْكَ الْفِعْلَ صَادَقْتَ مِنْهَا.

“İsimlerin tesniyesi o isimleri açığa çıkarır.

Eğer fiili kendine çevirirsen kaynağına ulaşırsın.”⁵¹⁴

İbn Hişâm, fiillerin aslının nasıl tesbit edileceğini Harîrî (ö. 516/1122)’nin şiirinden istişhâd ederek göstermiştir:

إِذَا الْفِعْلُ يَوْمًا عَمَّ عَنْكَ هَجَاؤُهُ ... فَالْحَقُّ بِهِ تَاءُ الْخِطَابِ.

فَإِنْ تَرَهُ بِأَلْيَاءٍ يَوْمًا كَتَبْتَهُ ... بِيَاءٍ وَإِلَّا فَهُوَ يُكْتَبُ بِالْأَلِفِ.

“Bir gün fiilin hece harfleri sana kapalı kaldığında,

Muhâtab “tâ”sını ona bitiştir. Sakın durma!

Eğer fiilde “yâ” harfi meydana gelirse “yâ”lı yazarsın.

Eğer “yâ” olmazsa işte o zaman “elif”le yazarsın.”⁵¹⁵

⁵¹² İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 471.

⁵¹³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 471.

⁵¹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 474.

⁵¹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ, 474.

SONUÇ

Dünyada en fazla konuşulan ve önemli bir yere sahip olan dillerden biri de Arapça'dır. Bu dil, aynı zamanda Müslümanların din dilidir. Çünkü hem Kur'ân hem de hadîsler Arapçadır. Arap dilinin önemini kavrayan Müslümanlar bu konuda binlerce dil âlimi yetiştirmiş ve sayısız çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaları yapan âlimlerden biri de İbn Hişâm'dır. İsmi âdetâ '*Katru'n-nedâ*'sıyla özdeşleşen İbn Hişâm'ın Nahiv ilmindeki üstünlüğünün yanısıra Arap dilinde Kur'ân, Hadîs ve şiirle istişhâd konusunda da İbn Hişâm'ın ismi dâimâ ön plana çıkmıştır. Nahiv ilminin temel konularını anlaşılır ve özlü ifâdelerle anlatan İbn Hişâm'ın *Katru'n-nedâ* eseri başta eserin müellifi olmak üzere hakkında onlarca şerh yazılmış Arap dili ve grameri kâidelerini tespit etmede istişhâd metodunu çokça kullanmasıyla ön plana çıkmış önemli bir eser niteliğini kazanmıştır.

Tez konumuz olan eser, Nahiv ve Sarfın belli başlı konularını kısa ve öz bir üslûpla, konuları büyük çoğunlukla âyetlerle ve şiirlerle istişhâd ederek okuyucunun hizmetine sunmuştur. Müellif, mevzûları açıklarken evvelâ metni serdeder. Daha sonra metin bağlamında konunun ta'rîfini yapıp bilinmeyen kelimeleri açıklar. Ayrıca konuyla ilgili fikirlerini açıkladıktan sonra muhâlif olan görüşleri de açıklar, bazen aykırı görüşe cevap mâhiyetinde açıklamada bulunur. Eserde, konu içerikleri madde bazında şerhlerinin yapılmasının akabinde istişhâd âyetleri, hadîsleri ve şiirleri zikredilir. Bazen istişhâd ettiği âyet, hadîs veya şiirdeki dakîk noktalara dikkat çekerken, genelde sadece istişhâdını zikrederek başka konuya geçer.

İstişhâd, Arapça'da bir kelimenin veya cümleinin kullanılışının sıhhatini, bir kuralın doğruluğunu bir âyet veya hâfızası sağlam, konuşması sağlam bir Arap'tan sahîh senedle gelen diğer naklî bir delille ispat etmek anlamına gelmektedir. Arap dilinde ilk olarak, sahâbe devrinde, Kur'ân'daki bazı garip kelimelere açıklama getirme gâyesiyle istişhâdın başladığı nakillerden öğrenilmektedir. İbnu'l-Enbârî, istişhâd konusunda en çok kendisinden söz edilenin Abdullâh b. Abbâs olduğunu ve onun şiirle istişhâd ettiğini nakletmiştir. Hicrî birinci asrın sonlarından itibaren kurumsallaşmaya başlayan Tefsîr, Hadîs, Sarf, Nahiv, Lügat, Fıkıh, Kelâm ve Belâgat gibi çeşitli ilimler, ortaya koydukları hükümleri başta Kur'ân, hadîs ve şiir olmak üzere müte'addid delillere dayandırmış, sahâbe döneminde başlatılan istişhâd olayını böylece geliştirerek devam ettirmişlerdir.

Arap dilinde Kur'ân ve sahîh kırâatlarla istişhâd genel kabul görürken şâzz kırâatlarla istişhâd konusunda görüş birliği oluşmamıştır. Hadîslerle istişhâd edilmesinde de görüş birliği söz konusu değildir. İbn Hişâm dâhil bazı bilginler, hadîsle istişhâda taraftarken bazı bilginler belli sebepler ileri sürerek buna karşı çıkmışlardır. Ancak çok sayıda dilcinin belli şartlar

çerçevesinde pratikte hadîsle istişhâddan kaçınmadıklarını söylemek mümkündür. İslâm öncesi devirden i'tibâren dilin fesâhatinin bozulduğu hicrî ikinci asrın yarısına kadarki zaman diliminde yaşayan bütün Arapların dînine bakılmaksızın şiirleriyle istişhâd edilir. Eski müellifler, birbirlerini takip eden devirleri ve nesilleri göz önüne alarak şâirleri tabakalara dolayısıyla şiiri, târihî devirlere ayırmışlardır. Bu taksîm, dil ve edebiyat çalışmalarıyla yakından alâkalıdır. Fasîh Arapça'nın kurallarını tespit eden dil âlimleri bu tabakalara birtakım değerler verip bu değerleri çalışmalarında ölçü olarak kullanmışlardır.

İbn Hişâm, istişhâdda hep ilk sırayı Kur'ân'ı Kerîm'e vermiştir. “*Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*” eserinde dört yüz otuz üç âyet istişhâd etmiştir. Diğer te'lîflerinde de çok sayıda âyet istişhâdına yer vermiştir. İstişhâdın ikinci sırasını yüz elli beyit ile şiir, üçüncü sırasını ise hadîslere vermiştir. Hadîsle istişhâd konusuna, Nahiv ilminde önemli bir yer verilmesine rağmen, hadîs noktasında istişhâdda fazla bulunulmamıştır. Bütün bunlara rağmen müellif, tez konumuz olan eserde üçüncü sırayı hadîslere vererek on sekiz hadîsle istişhâd etmiştir.

İbn Hişâm'ın Arapça dil bilgisi kurallarının açıklanması için referansı Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve şiir olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de ilgili konuyla alakalı âyet varsa onu aktardıktan sonra hadîs-i şerîflerden ilgili kâide veya terimle alakalı istişhâd getirir. Ancak İbn Hişâm şevâhid hadîslerin kaynağını vermemiştir. Hadîs-i şerîflerin sıhât dereceleri ile ilgili bilgide verilmediği görülmektedir. Tez çalışmamızda eserde geçen şevâhid hadîslerin kaynaklarını tesit edip hangi eserlerde geçtiğine dâir bir tahrîc yapmaya çalıştık. Netice itibarıyla İbn Hişâm'ın şevâhid olarak kullandığı hadîslerin mü'teber kaynaklarda geçtiği görülmüştür. İbn Hişâm'ın hadîs-i şerîflerin kaynaklarını vermemesi onun hadîs alanına olan hâkimiyetinde göstermektedir aksi takdirde ilmiyle temâyüz etmiş olan birinin kaynağı bilinmeyen hadîsleri sadece ilgili kuralı barındırıyor diye eserine alması düşünülemez. İbn Hişâm ilgili nehîv kuralının açıklamasını Kur'an-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerin yanısıra şiirden de istişhâdda bulunarak delillendirmeye çalışmıştır. Referans olarak Arap şiirine müracâat etmiştir. Bu şiirlerden ise medenî hayattan uzak olan bedevî halkın arasında tedâvülde olan şiirleri tercîh etmiştir. Tesbît edilen şiirler, ilgili konunun açıklanmasında kullanılır. Buna “şiir ile istişhâd”, söz konusu şiirlere de “şevâhid şiirler” denilmektedir. Şevâhid olarak getirilen şiirlere bakıldığında, bu şiirlerin konu ile alakalarının sadece bir kelime veya bir deyim ile alakalı olduğu görülmektedir. Şâhit olarak getirilen şiir, okuyucuya sadece bir kelimelik veya bir deyimlik fayda vermekle kalmayıp, asırlarca oluşmuş Arap tecrübesini ve zengin düşünüş tarzını da göstermektedir. İbn Hişâm, bu noktada eserinde yaklaşık 150 beyât zikretmiştir. Beytlerin yaklaşık 110 tanesinin kâili ma'lum iken 40 küsur beytin kâili

bilinmemektedir. İbn Hişâm beyitlerde geçen bilinmeyen kelimelerin anlamlarını, detaylı i‘rab tahlillerini verdikten sonra şiirde geçen istişhâdı detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yaptığımız çalışmada İbn Hişâm’ın hemen hemen her çeşit istişhâd metnini (Kur’an-ı Kerîm, hadîs-i şerîf, şiir) yeterince kullandığını görmekteyiz. Bu çalışmamızda Arap garamerine ilgi duyan bir kimsenin bu dilin kurallarını nerden ne şekilde öğrenebileceğini ve bu kuralı nasıl delillendirmesi gerektiği hususunda bir çalışma yapma gayretinde bulunduk.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y. 1405/1985.
- Akşit, Vehbi. *İstanbul Haseki ve Konya Selçuk Eğitim Merkezlerinde Derslerin Program Yönünden Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, 1997.
- Bakırcı, Selâmî-Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Târîhi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Bolelli, Nusrettin. “Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 5-6. (1987-1998): 172
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ’îl. *el-Câmi ‘u’s-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y. Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çetin, Nihad. “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 3/282-296. İstanbul: TDV yayınları, 1991.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu’n-Nahviyye*. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1992.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1960.
- Demir, İsmail. “İbn Mu’tî’nin Kitâbu’l-Füsûl fi’n-Nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2015), 17.
- Durmuş, İsmail. “İstişhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “İstişhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397 Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Yâser Hasan vd. Beyrut: Müessetü’r-Risâle Naşırûn, 1439/2018.
- Eroğlu, Ali. “Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medârik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 326-358.
- el-Aclûnî, Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrahî. *Keşfu’l-hafâ*, nşr. Ahmed el-Kalâş. Beyrut: 1985.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b.el-Hüseyn b. Alî. *Şu‘abu’l-îman*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: 1410/1990.
- el-Enbârî, Abdurrahman Ebu’l-Berekât b. Ebî Vefâ. *Nüzhetü’l-Elibbâ fî tabakâti’l-Üdebâ*, nşr. M. Ebu’l-Fadl b. İbrâhîm. Kâhire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1967.
- el-Ensârî, Cemâleddîn ‘Abdullâh Ebû Muhammed b. Yûsuf b. Abdillâh b. Hişâm. *Şerhu Şüzûri’z-Zeheb*, thk, Yakup Bedi Emil. Beyrut: Mektebetü Dâri’l-Fikr, 1996.
- el-Ensârî, Cemâleddîn ‘Abdullâh Ebû Muhammed b. Yûsuf b. Hişâm. *Şerh-u Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, thk, Muhammed Muhyiddin Abdü’l-Hamîd. Lübnân: Mektebetü Dâri’l-Fikr, 2009.
- es-Sendûbî, Hasan, *Şerhu Dîvânî İmri’i’l-Kays*. Mısır: 1985.
- es-Sehavî, Ebu’l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Mekâsidu’l-Hasene*, nşr. Abdullah Muhammed Siddîk. Beyrut: 1987

- Esed, Mahmûd. *İslâm Tarihi*, trc. Ahmet Lütfî Kazancı-Osman Kazancı. İstanbul: Ma‘rifet Yayınları, 1983.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. nşr. Ahmed M. Şâkir. Kahire:1356/1937.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. Dimeşk: Dâru’l- Belh, 2004.
- İmam Mâlik, Ebû ‘Abdillâh Mâlik b. Enes el-Ashâbî. *el-Muvatta’*. nşr. Abdulvehhâb Abdullâtîf. Kâhire: y.y. 1382/1962.
- Kırkız, Mustafa. “Dilbilim Tekniği Açısından Arapça’nın Korunmaya Alınışı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1. (2010):15.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi‘u’s-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: y.y. 1374-75/1955-56.
- Nûreddîn, İsmâ. *İbn Hişâm el-Ensârî, hayâtühü ve menhecü’n-Nahv*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Alemlî, 1989.
- Özbalıkçı, M. Reşit Özbalıkçı. *Kur’ân ve Hadîs-i şerîfin Arap Gramerindeki Rolü*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları İstanbul, 2006.
- Özbalıkçı, M. Reşit. “Arap Dilinde İlk İstişhâd”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı 5 (1989), /369-383.
- Sancak, Yûsuf. “İbn Hişâm el-Ensârî”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, (1999): 203-207.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Ebû’l-Esved ed-Düelî”. 10/311-313. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları,1994.
- Tutkal, Mehmed Hadin. *İbn Hişâm’ın Şerh-u Katri’n-nedâ ve belli’s sâda’da istişhâd ettiği âyetler*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tural, Hüseyin. “Arap Dilinde Şiir ve Hadîsle İstişhâd Meselei”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990), 70-71.
- Tülücü, Süleyman. *Züheyr b. Ebî Sülmâ ve Edebî Kişiliği*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Arap”. 3/321-324. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Ziriklî, Muhammed Hayruddîn. *el-A‘lâm*. Beyrût: Dâru’l- İlmi li’l-melâyîn, 2002.

ÖZ GEÇMİŞ

Müslüm Acıoğlu, tarihinde... köyünde dünyaya geldi. İlkokul, Ortaokul ve Lise eğitimini Bozova'da tamamladı. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim İlahiyat Fakültesi ilahiyat önlisans programından mezun oldu. Daha sonra Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde ilahiyat lisans tamamlama programı olan (İLİTAM)'dan mezun oldu. Aynı zamanda Felsefe, Uluslararası İlişkiler ve İnsan Psikolojisi ve İletişim bölümlerinden mezun oldu. Klasik medrese eğitimine başlayıp daha sonra icazetini alarak mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığının açtığı imamlık sınavını kazandı ve Gaziantep Oğuzeli ilçesi Çatalçam Köyü Camii'nde imam hatib olarak göreve başladı. Daha sonra Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezinde ihtisas eğitimine başladı ve ihtisasını tamamladı. Mezun olduktan sonra Aksaray İl Vaizi olarak göreve başladı. Hâlâ aynı görevi yürütmekte olup, evli ve dört çocuk babasıdır.